

KRISTINA RUTKOVSKA
MARIUS SMETONA

KULTŪRĀ KALBŲJE

Vilniaus
universiteto
leidykla

Apsvarstyta Vilniaus universiteto
Polonistikos centro posėdyje
(2017-01-02, protokolo Nr. 1),
Filologijos fakulteto tarybos posėdyje
(2017-01-06, protokolo Nr. 5),
rekomenduota skelbti.

RECENZENTAI:

doc. dr. Vilma Zubaitienė

(Vilniaus universitetas)

doc. dr. Irena Masoit

(Lietuvos edukologijos universitetas)

ISBN 978-609-459-805-0

© Kristina Rutkovska, 2016

© Marius Smetona, 2016

© Vilniaus universitetas, 2016

Turiny

Pratarmė	4
1. Teorinės žinios	6
1.1. Etnolingvistika, pagrindinės sąvokos.....	6
1.2. Pasaulio vaizdas kalboje	11
1.3. PVK rekonstrukcijos metodai	17
1.4. Etniniai konceptai	22
2. Koncepto rašymas	31
2.1. Įvadas	31
2.2. Žodynų duomenų analizė	36
2.3. Tautosakos duomenų analizė	47
2.4. Įvairių diskursų analizė	49
2.5. Apklausų duomenų analizė	59
2.6. Sintetinė duomenų analizė	67
2.7. Kognityvinė definicija.....	72
Literatūra	73

Pratarmė

Ši mokomoji priemonė pirmiausia skirta laisvojo dalyko „Kalba ir kultūra“ klausytojams, kurie domisi kalbos ir kultūros sąsajomis, kalbos priklausymu nuo supančio socialinio ir gamtinio pasaulio, kalboje įtvirtintų stereotipų poveikiu žmogaus savimonei, įvairių diskursų teikiama informacija apie pasaulį. Klausydami šio dalyko ir per seminarus analizuodami žodynų medžiagą, įvairius diskursus bei tekstus (tautosakinius, literatūrinius, publicistinius, mokslo populiarinamuosius ir kt.), studentai praplės kultūrinio konteksto išmanymą, tarpdisciplininę kompetenciją, supras žodžio galią ir jame slypinčias reikšmes bei tų reikšmių kitimą esant skirtingoms socialinėms, ekonominėms ir istorinėms sąlygoms. Pastaruoju metu žodžiai visuomenės vertinami horizontaliuoju lygmeniu: lietuviški arba nelietuviški, taisyklingi arba netaisyklingi. Vidinis kalbos pažinimas leis studentams pajusti, kas iš tiesų yra kalba, kas yra žodis ir kodėl jis vartojamas vienoje ar kitoje situacijoje, ką žmogus mąsto, kai pasako būtent tą žodį.

Šis dalykas nėra etnolingvistika, taip, kaip ji suprantama šiandien Lietuvoje. Pasaulyje yra tik dvi etnolingvistikos mokyklos (apie šiuolaikines etnolingvistikos teorijas Europoje galima pasakyti tik tiek, kad buvo pavienių mokslininkų Vokietijoje, pvz., H Gippertas, bet plataus pritaikymo jo teorija neturėjo). Iki šiol Lietuvoje buvo laikomasi rusiškos krypties (čia paminėtini B. Jasiūnaitės etnolingvistiniai darbai), šiuo laisvu dalyku siekiama atkreipti dėmesį į lenkišką mokyklą, kuri sparčiai populiarėja pasaulyje. Būtent lenkai (J. Bartmińskis) vadovauja Tarptautinei etnolingvistikos komisijai, kurioje sutelkti mokslininkai, besidomintys etnolingvistika, iš viso pasaulio. 2013 m. Londone išleistoje knygoje „The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition, and Culture“ (red. Adam Głaz, David S. Danaher) 24 mokslininkai nagrinėja J. Bartmińskio metodą ir teigia, kad jis tinka bet kurios kalbos pasaulėvaizdžiui tirti. Šį metodą taiko JAV filosofai, nes pastaruoju metu ir jie domisi, ką žmogus mąsto, kai pasako žodį, kokias asociacijas jis jiems sukelia. Lietuvoje šis metodas dar naujas ne tik filosofijoje, bet ir kalbotyroje. Per paskaitas bus išsamiai supažindinama su lenkiška mokykla, jos išskirtine metodologija, o per seminarus bus mokomasi rašyti pasirinktus konceptus ir kurti kognityvines definicijas.

Paprastai mokomosios priemonės rašomos jau padirbus kelerius metus ir įgavus patirties. Tačiau šis atvejis išskirtinis, nes laisvasis dalykas remiasi nauja metodologija, o medžiaga, susijusi su ja, yra labai sunkiai prieinama Lietuvoje ir beveik visa yra lenkiška. Žinoma, mokomoji priemonė nėra atsiradusi tuščioje vietoje. Pirmiausia paminėtina, kad dalyko dėstytojai dalyvavo tarptautiniame EUROJOS projekte ir yra parašę NAMO, EUROPOS, DARBO ir LAISVĖS konceptus, kurie spausdinami Aksiologiniame žodyne („Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów“), projekto metodiniuose seminaruose išmokę kognityvinės definicijos metodologiją, be

to, yra paskelbę straipsnių iš tyrimų medžiagos. Antra, konceptus per Specialybės seminarus yra rašę lietuvių filologijos bei lietuvių ir užsienio kalbos specialybių studentai (11 studenčių). Studentai polonistai rengė bakalauro ir magistro darbus, nagrinėjo medžių, paukščių, gyvūnų, vyro, moters vaizdinius lietuvių ir lenkų kalboje ir kultūroje. Rašant šią priemonę, tiek metodologija, tiek teorija supaprastinta, nes buvo atsižvelgta į tuos dalykus, kurie net filologijos studentams pasirodė per sunkūs, reikalavo specifinių žinių.

Šią mokomąją priemonę sudaro dvi dalys. Pirmoje pateikiama trumpa paskaitų medžiaga, kad studentai galėtų susipažinti su pagrindiniais faktais, teorinėmis nuostatomis. Klausimai, pateikti po teorinėmis dalimis, turėtų padėti studentui susiorientuoti, ką jis apie dėstomą dalyką suprato, ką jam reiktų išsiaiškinti su dėstytoju, galbūt paskaityti nurodytą literatūrą. Skyriaus skaitiniai daugiausiai pateikiami lietuvių ir anglų kalbomis. Visa teorija yra lenkiškai, todėl bus stengiamasi ją išdėstyti paskaitose kiek įmanoma plačiau, o į skaitinius neįtraukiama, nes nedaug studentų geba skaityti lenkiškai, o ir publikuotos knygos bei straipsniai sunkiai prieinami Lietuvoje. Prie kiekvienos temos pateikiami svarbiausi terminai. Tie, kurių apibrėžtys yra aiškios, pateikiami šioje mokomojoje priemonėje, tie, kurie etnolingvistų dar tebediskutuojami, bus aiškinami per paskaitas arba apie jų problematiką studentai galės pasiskaityti po tema nurodomuose skaitiniuose. Antroji dalis skirta koncepto rašymui. Čia jau parengtais konceptais rodoma, kaip renkama ir sisteminama medžiaga, kaip ji lyginama, kaip apdorojami apklausų duomenys, kaip kuriama kognityvinė definicija. Atkreiptinas dėmesys, kad priemonėje, kaip įprasta, nepateikiama užduočių – konkrečios užduotys bus skiriamos per seminarus, jos susijusios su pasirinktu konceptu ir atskirais jo medžiagos rinkimo, sisteminimo ir rašymo etapais. Tai iš anksto nesuplanuojama, nes viskas priklauso nuo pasirinkto koncepto, duomenų gausos, reikšmių sudėtingumo ir daugelio kitų niuansų.

1. Teorinės žinios

1.1. Etnolingvistika, pagrindinės sąvokos

§Apie tai kalbama paskaitose: Etnolingvistikos samprata. Abipusis santykis kalba – kultūra. Kultūros atspindėjimo kalboje ir interpretacijos problemos. Kalbos vaidmuo kultūroje. Kalbos pasaulėvaizdžio teorija, jos turinys, tyrimo istorija. Kalbos pasaulėvaizdžio šaknys Aristotelio „Retorikoje“. Vokiečių Wilhelmo von Humboldto pasaulėvaizdis (Weltansicht). Amerikiečių antropologų E. Sapiro ir B. Lee Worfo „kalbinis reliatyvizmas“.

§Terminai:

struktūralizmas, denotatas, etnolingvistika, sociolingvistika, psicholingvistika, etnografija, etnomuzikologija, etnomuzikologija, etnologija, etnomokslai, dialektologija, folkloristika, ekolingvistika, antropologija, semantika, etnosemantika, topai, paremijos, neohumboltizmas, reikšmė, konotacija, kategorizacija, kalba, kultūra.

§Skyriaus skaitiniai:

Bartmiński Jerzy, 2012, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London: Equinox Publishing, 6-38.

Gudavičius Aloyzas, 2009, *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 8-38.

Frazer J. G., 1936, *The golden bough, II. Taboo and the perils of the soul*, London: Macmillan and Co (pasiskaityti vieną iš skyrių pasirinktinai).

§Teorija trumpai:

‡Etnolingvistika.

Etnolingvistika yra lingvistikos dalis, kuri tiria kalbos ir kultūros tarpusavio sąveiką. Šio mokslo šaknys yra germaniškai kalbančiuose kraštuose, nors pati etnolingvistika plačiai paplitusi ir slaviškuose (minėtinos dvi pagrindinės mokyklos Liublino ir Maskvos) ir sparčiai populiarėja Lietuvoje. Etnolingvistika aprėpia tokias mokslo šakas kaip folkloristika ir etnografija, bei tokias lingvistikos kryptis kaip dialektologija, sociolingvistika, psicholingvistika, semantika, semiotika ir kognityvizmas.

‡Struktūrinė semantika ir etnolingvistika

Susidomėjimas kalba kaip kultūrinio fenomenu atsirado kaip struktūralizmo kritikos dalis. Struktūralizmas tyrinėjo kalbą atskirai nuo jos konteksto, kultūros, psichologinių kalbos aspektų. Etnolingvistinio (etnosemantinio) požiūrio į kalbą esmė yra parodyti, kad kalbinis kodas yra giliai įsismelkęs į žmonių tarpusavio komunikaciją ir smarkiai susijęs su kitais kodais – kūno kalba, elgesiu, o galų gale reikia išvelgti ir socialinius ir kultūrinius kontekstus. Didelis dėmesys skiriamas ir ekstralingvistiniams faktams. Ekstralingvistiniai faktai etnolingvistų yra apibrėžiami taip: tai turtingas mitologizuotų vaizdinių ir įsitikinimų mišinys, kuris yra tam tikras informacijos substratas kalbinėje komunikacijoje, jos **relevantiškasis** fonas, lygiavertis daugiažodžių kultūros tekstų komponentas (Bartmiński 2004: 16).

Struktūrinėje semantikoje kalbinis kodas yra laikomas atskiru, autonominiu. Reikšmės buvo tiriamos struktūralistiškai, apsiribojant denotato žyminčiosiomis funkcijomis, kurios leido jį identifikuoti ir išskirti iš kitų panašių daiktų grupės. Etnosemantika žengė toliau ir reikšmės koncepcija pasidarė platesnė. Jai rūpėjo ne tik žyminčiosios funkcijos, būtinos ir pakankamos, kad būtų identifikuotas denotatas, bet ir funkcijos, kurias sudaro kultūrinės konotacijos, čia užkoduota kalbančiųjų konkrečia kalba istorinė patirtis.

Etnosemantika tapo populiari ir greitai paplito todėl, kad buvo pastebėta, jog kalba veikia žmogaus požiūrį į pasaulį ir todėl atsirado poreikis ištirti, kaip kalba veikia realybės suvokimą ir žmonių elgesį. Prie populiarumo prisidėjo ir susidomėjimas pasaulio kategorizacijos būdais bei pasaulio suvokimas remiantis žmogaus pažinimo gebėjimais.

‡Etnolingvistika tarp kitų mokslų apie tautą

Apibrėždamas etnolingvistikos uždavinius ir objektą, Jerzy Bartmiński (2004: 10-11; 2008: 21-22) svarsto apie paties termino reikšmę. Jis rašo, kad etnolingvistika, kurios ištakos yra mokslai apie tautą (dialektologija, folkloristika ir etnografija), turi turėti apibrėžtą vietą santykiyje su šiais humanitariniais mokslais. Atskaitos taškas turėtų būti dėmuo *etno-*, kurio reikšmė yra dvejopa – objekto ir subjekto. Interpretuojant jį kaip objektą daroma prielaida, kad dėmuo *etno-* turi tokią pat reikšmę, kaip ir žodžiuose *etnografija* ir *etnologija*, apibrėžiant jas kaip „mokslus apie tautą“, *etnomuzikologija* 'mokslas apie liaudies muziką', *etnoarcheologija* 'etnografijos archeologija'. Šiuose pavadinimuose *etnos* 'tauta, gentis' yra suvokiamas kaip atitinkamos mokslo šakos tyrimo objektas. Taigi šiame kontekste *etnolingvistika* būtų artima dialektologijai ir tirtų tam tikrų etninių grupių kalbą. Kitas termino *etnolingvistika* suvokimas kyla iš to, kad jis tapatinamas su terminais *etnomokslas* (ang. *ethnoscience*), *etnobotanika* 'mokslas, tiriantis žmonių žinias apie augalus', *etnofilosofija*, *etnoistorija* (ang. *folk history*) 'mokslas, tiriantis, kaip tam tikra visuomenė supranta savo istoriją, ją konceptualizuoja'. Šio tipo pavadinimuose dėmuo *etno-* yra suvokiamas kaip subjektas, tai yra mokslo šakos atlieka subjekto rekonstrukciją, siekia pamatyti pasaulį tam tikros

visuomenės nario akimis, pateikti jo nuomonę. Toks etnolingvistikos supratimo būdas veda prie kalbos ir kultūros atstovo mentalumo supratimo, jo būdo suvokti ir konceptualizuoti pasaulį. Taigi, dėmuo *etno*- šiuo atveju turi subjekto reikšmę (kaip „tauta“ mato pasaulį), o ne objekto (kaip tyrėjai mato „tautą“). Toks savo uždavinių supratimas etnolingvistiką priartina prie kognityvinės antropologijos (tai bus išsamiau aptarta kituose skyriuose).

‡Kalba ir kultūra

Pagrindinės etnolingvistikos sąvokos yra *kalba* ir *kultūra*. Pirmiausia reikėtų apibrėžti, kas yra kalba, aptariant skirtingas definicijas, ir pasvarstyti, kas yra kultūra šiuolaikinėje visuomenėje.

Neįmanoma pateikti visų apibrėžimų, atspindinčių sudėtingą kalbos prigimtį, todėl tikslinga aptarti tik tuos, kurie kaip nors priskiria kalbai vietą visuomenėje ir suteikia jai vaidmenį kultūrinės tapatybės apibrėžime. Iš pradžių verta pasiremti lenkų kalbininkais, etnolingvistais. Pasak Renatos Grzegorzczukowos, kalba yra „reiškiny, neatskiriamas nuo žmogaus, kuris vienintelis sukūrė ženklų sistemą, perduodančią kitiems tikslingą, neretai labai abstrakčią informaciją“ (Grzegorzczukowa 2001: 13). Tadeusz Milewski teigia, kad kalba vadiname tai, kas vienu metu yra visuotina, tvaru ir abstraktu (Milewski 2004: 5). Kultūrinėje kalbos teorijoje laikomasi nuomonės, jog kalba yra svarbiausiais kultūros kūrinys ir kartu jos nešėja, talpykla bei būdas perteikti kultūrinį turinį. Kalba – kultūros kūrinys ir patikimiausias žinių apie kultūrą šaltinis (Anusiewicz 1991: 17, 25).

Kalba, būdama pagrindiniu žinių šaltiniu apie kultūrą, yra raktas suprasti pastarąją, ir kaip įprastų ženklų sistema yra atitinkamos žmonių grupės, vartojančios tą kalbą, komunikacijos įrankis. Tik žmogus naudoja semantinių kodų sistemą, todėl kalba yra išskirtinis žmonių bruožas, supantis mus visą gyvenimą – nuo gimimo iki mirties. Ji naudojama kaip oras, net nesusimąstant apie jos sudėtį ar funkcijas. Tik išsamūs kiekvienos kalbos semantikos tyrimai atskleidžia jos prigimtį ir sąsają su supančiu pasauliu, leidžia suprasti kalbos unikalumą.

Sąvoka „kultūra“ taip pat sunkiai apibrėžiama kaip ir „kalba“. Klausimas, kas yra kultūra, nuo pat pradžių lydėjo antropologinius tyrinėjimus. Pirmasis visiems priimtina kultūros apibrėžimą 1871 m. pateikė Edwardas B. Tayloras. Anot jo, „kultūra ar civilizacija [...] yra sudėtinga visuma, kurioje glūdi žinios, tikėjimai, menas, teisė, moralumas, papročiai ir kitokie žmogaus sugebėjimai, panaudoti žmogaus kaip visuomenės nario“ (Chruszczewski 2011: 36). Net 160 kultūros apibrėžimų pateikia Alfredas L. Kroebergas ir Clydas Kluckhohnas knygoje *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. Jų pagrindu galima išskirti svarbiausius kultūros bruožus: ji yra susijusi su žmogumi – jos kūrėju ir gavėju, ugdytu jos ir per ją išreiškiančiu ir malšinančiu savo poreikius; ji yra socialus reiškinys, bendras turtas, nuopelnas ir žmonių prisitaikymų prie aplinkybių, kuriomis jiems teko gyventi, visuma. Išradimas, meno kūrinys,

elgesio būdas nėra kultūros reiškiniai savaime, jie turi būti pripažinti visuomenės ir joje įsitvirtinę, o vėliau perduoti kitoms kartoms, todėl kultūra yra pasikartojantis, cikliškas, reguliarus reiškinys. Su pasikartojimu susijęs įvairus elgesys (pvz., pasisveikinimai, atsisveikinimai), apeigos, visuomenės ritualai, todėl jie pasidaro suprantami, yra moksliskai traktuojami. Be to, kultūra yra laikiška (turi savo istoriją, pakilimus ir nuosmukius), erdvinė (vystosi kartu su persikeliančia žmonių grupe), taip pat kultūra yra organizuota visuma, susidedanti iš materialių, socialių, psichinių, elementų. Kaip jau buvo minėta, etnolingvistikoje labai reikšmingas yra dėmesio sutelkimas į santykį kalba – kultūra. Šis santykis vadinamas abipuse priklausomybe. J. Bartmińskis (2016: 21) daro prielaidą, kad abipusę priklausomybę galima tirti dvejopai: (a) klausti apie kalbos kultūroje vietą ir vaidmenį; (b) apie kultūros kalboje vietą ir vaidmenį. Jeigu tiriama kalba kultūroje, tai domimasis jos vieta visuomenės gyvenime, padėtimi, prestižu, galia, kontaktais su kitomis kalbomis. Jeigu tiriama kultūra kalboje, remiamasi etnolingvistika ir pasaulio vaizdo kalboje rekonstrukcija.

‡Pasaulio vaizdas kalboje – sąvokos istorija

Pasaulio vaizdo kalboje (PVK) pradžią galima atsekti Aristotelio „Retorikoje“, kur jis rašo apie topus (retorikoje dar vadinamus „bendrosiomis vietomis“, lot. *locus communis*) ir „Operoje“, kur kalbėdamas apie paremijas jis pastebėjo, kad per jas galima pažinti universalią žmogaus prigimtį bei specifinius tautinius realybės aspektus. Tačiau PVK koncepcijos pagrindų kūrėjas yra Wilhelmas von Humboldtas, kuris daro prielaidą, kad tautos kalba reprezentuoja tik jai būdingą pasaulio vaizdą (vok. *Weltansicht*). Tiriant kalbas galima pažinti pasaulėžiūras, t. y. charakterį, būdingą tik tam tikroms tautoms. Bene svarbiausiai dalykas W. Humboldto filosofinėje sistemoje buvo kalbos kaip aktyvios veiklos samprata ir pripažinimas, kad kalbos vaidmuo svarbus mąstymo procese suvokiant tikrovę (Gudavičius 2000, 18). XIX a. W. Humbolto teorijos buvo primirštos ir atgimė kaip neohumboltizmas tik XX a. vokiečių autorių darbuose. Žinomiausias iš jų buvo Leo Weisgerberis, tvirtinęs, kad pasaulio vaizdo kalboje esmė yra iširti ir apibrėžti, kurie iš pažinimo turinių yra sukoncentruoti kalboje, per ją pernešami ir perduodami ateities kartoms. Taigi, svarbi L. Weisgerberio svarstoma problema yra paveldimumas, o tai reiškia, kad kiekviena karta įneša kažką naujo ir savito, bet ir toliau remiasi tradiciniu požiūriu į pasaulį ir negali atsiriboti nuo šios tradicijos vien todėl, kad vartoja tą pačią tautos kalbą – svarbiausią tradicijos nešėją. L. Weisgerberio mintis tęsė Helmutas Gipperis, kuris teigė, kad kalboje yra dar ir vertybių bei ideologijos aspektų, atsispindinčių realybės vaizde, ir todėl kalba yra raktas, leidžiantis pažinti visuomenės sąmonę.

Kita susidomėjimo PVK problematika banga kilo Jungtinėse Amerikos Valstijose dėl praktinių priežasčių. Reikėjo tvarkyti naujai įgytas teritorijas, o jose gyveno indėnai, todėl

prisireikė indėnų kalbų mokėjimo ir išmanymo. Indėnų kalbų tyrinėjimų pradininkas yra vokiečių kilmės antropologas Franzas Boasas, kuris laikomas ir amerikiečių etnolingvistikos mokyklos kūrėju. Jis teigė, kad žmonių elgsenos skirtumai atsirado dėl kultūrinių skirtumų, atsiradusių augant skirtingose bendruomenėse. F. Boasas įvedė kultūrinio reliatyvumo sąvoką, kurios pagrindas yra tvirtinimas, kad jokia kultūrinė praktika negali būti vadinama bloga ar gera savaime, bet ji turi būti vertinama kultūriniame kontekste, kuriame funkcionuoja. Jis atmetė svetimos kultūros vertinimą per savosios kultūros prizmę. F. Boaso mokinys Edwardas Sapiras kalbą laikė kultūros tyrinėjimų pagrindu. Jis polemizavo su tyrėjais, kurie teigė, kad svarbiausias yra elgesio stebėjimas be poreikio pažinti kalbą. E. Sapiras rašė: „Civilizacijos kultūros pavyzdžiai atspindi kalboje, kuri tą civilizaciją išreiškia“ (Sapir 1978: 88). Taigi, dvi visuomenės – tai du atskiri pasauliai, kuriuos nulėmė tose visuomenėse vartojamų kalbų tradicijos. Panašiai manė ir E. Sapiro mokinys Benjaminas Lee Whorfas, suformulavęs teiginį apie kultūros antraeiliškumą ir palyginęs su kalba. Jis tvirtino, kad kalba veikia kultūrą daug daugiau nei kultūra kalbą. B. Lee Whorfas vadinamas kalbinio reliatyvumo pradininku. Pagrindinės E. Sapiro ir B. Whorfo mintys tapo Sepiro-Vorfo hipoteze, kurios stipriajame variante kalba lemia mąstymą, o silpnajame – tik turi įtakos mąstymui ir jį formuoja. Remiantis šia hipoteze, ne tik kalbos tipas priklauso nuo kultūros tipo, kurio ribose ji susiformavo, bet ir kultūros tipas yra nulemtas to kalbos tipo, kuriame kultūra susikūrė.

Po trumpo pakilimo PVK teorija XX a. viduryje vėl buvo primiršta. Tik po Johno Lakoffo ir Marco Johnsono monografijos *Metaphors We Live By* publikavimo 1980 m. PVK problema grįžo į kognityvinės lingvistikos tyrinėjimus.

§Pagrindiniai klausimai:

1. Kas yra etnolingvistika?
2. Kokia reikšmę turi komponentas *etno-* žodyje *etnolingvistika*?
3. Kuo skiriasi etnolingvistika nuo etnografijos ir etnologijos?
4. Kokios yra *kalbos* definicijos kalbotyroje?
5. Kokia yra *kultūros* definicija, kokie komponentai joje būtini?
6. Kokia yra pagrindinė etnolingvistikos tezė?
7. Kaip suprantate sąvoką *kalbinis reliatyvizmas*, kodėl ji atsirado?
8. Kokia yra etnolingvistikos tyrinėjimų sritis?
9. Kaip suprantanti sąvoką *ekstralingvistinis*, kodėl ji labai vertinama etnolingvistų?

1.2. Pasaulio vaizdas kalboje

§Apie tai kalbama paskaitose: Šiuolaikinės Kalbos pasaulėvaizdžio teorijos. Kalbos pasaulėvaizdžio problematika kognityvinėje lenkų etnolingvistikoje (J. Bartmiński, R. Tokarski), stereotipo teorija, „Liaudies stereotipų žodynas“ (Słownik symboli i stereotypów ludowych). Semiotinės rusų etnolingvistinės mokyklos nuostatos ir pasaulėvaizdžio rekonstrukcijos principai (N. Tolstojus). „Slavų senienų žodynas“ (Slavianskije drevnosti), paradigminiai ir sintagminiai kultūros reiškinių pjūviai. Lietuvių tautinės etnolingvistikos nuostatos (A. Gudavičius).

§Terminai:

pasaulėvaizdis, pasaulėvaizdžio rekonstrukcija, antropocentrizmas, aksiologija, stereotipų žodynas, kognityvizmas, semiotika, stereotipas, subjektyvizacija, kalbinis – kultūrinis kodas, geolingvistika, pragmatika, izomorfizmas, mikrolaukas, polisemija, prototipas, simbolis, reikšmė, kultūrinė terminologija, kultūros substratas

§Skyriaus skaitiniai:

Bartmiński Jerzy, 2012, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London: Equinox Publishing, 38-120.

Gudavičius Aloyzas, 2009, *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 38-92.

Славянские древности, red. Толстой Н. И., 1995-2012, t. 1-5, Москва: *Международные отношения*; t. 1.; Įvadinis straipsnis, p. 1-14.

§Teorija trumpai:

‡ Šiuolaikinės kognityvizmo teorijos

Pasaulio vaizdas kalboje yra esminė etnolingvistikos sąvoka, priklausanti plačiai suprantamai kalbos semantikai. PVK tyrinėjimai turėjo įtakos kognityvinės kalbotyros atsiradimui, kai kalba visų pirma suprantama kaip būdas konceptualizuoti pasaulį bei formuoti pasaulio viziją. Tai būdinga visoms kalboms.

Kognityvizmas – tai daugybė krypčių ir teorijų, atsiradusių įvairiuose Jungtinių Amerikos Valstijų ir Europos centruose nuo XX a. 80-ųjų metų. Pagrindiniai kognityvizmo atstovai yra amerikiečių kalbininkai R. Langacker, G. Lakoff, Ch Fillmore, prancūzų kalbininkai (pvz., F. Rastier). Kognityvizmui priskirtini ir lenkų kalbininkai, vadinamieji Liublino etnolingvistikos mokyklos kūrėjai, – J. Bartmiński ir R. Tokarski. Prie šios srovės priskiriama ir A. Wierzbicka bei grupė tyrėjų iš Rusijos, visų pirma J. Apresjan. Šiuos mokslininkus vienija bendras požiūris į kalbą

– jie daro prielaidą, kad kalba susijusi su kultūra ir pažinimu. Mokslininkų kalbos tyrinėjimuose atsispindi antropocentrizmas bei tarpdiscipliniškumas.

Visų pirma keitėsi kognityvizmo, mokslininkų vystomo įvairiuose centruose, požiūris į reikšmę ir jos aprašymo būdai. Europos struktūralizme, aprašant reikšmę kaip sąsają tarp ženklo ir turinio, buvo klausama: Ką reiškia žodžiai? Kam pasaulyje priskiriamas ženklas? Kognityvizmo atstovai paklausė visiškai atvirkščiai: Kaip žmonės supranta žodžius? Kognityvizme reikšmės aprašymas yra orientuotas į būdą, kaip kalbantieji suvokia kalbos posakius, rekonstrukciją, t. y. į pasakymuose užfiksuotą pasaulio suvokimo rekonstrukciją. Šis požiūris mokslininkų apibrėžiamas įvairiai: kaip pasaulio vaizdas kalboje (J. Bartmiński), naivus pasaulio paveikslas (J. Apresjan), kalboje užfiksuota pasaulio konceptualizacija (JAV kalbininkai).

‡Kalbos pasaulėvaizdžio problematika kognityvinėje lenkų etnolingvistikoje.

Stereotipo teorija

Išsamiai tirti kalbos ir kultūros bei žmogaus sąsajas pradėta XX a. 8 dešimtmetyje Liubline. Šių tyrimų ištakos buvo dialektologija ir folkloristika. Patys tyrimai turėjo kelis etapus ir palaipsniui jų aprėpiamų temų ir problemų daugėjo. Iš pradžių jie apėmė tik tarmes, tautosakos kalbą ir poetiką. Laikui bėgant į tyrimų lauką buvo įtraukta bendrinė kalba ir įvairūs jos stiliai. Buvo tirti ir aksiologiniai kalbos pagrindai, interpretuojant žodyną kaip vertinimo įrankį. Vėliau tyrinėjimai perėjo į lyginimą visos Europos mastu.

Pirmasis Liublino etnolingvistų darbas buvo 1980 pasirodęs bandomasis Liaudies stereotipų žodyno (Słownik stereotypów ludowych) sąsiuvinis. Žodyno objektas buvo ne pats žodis (kaip bendruosiuose žodynuose) ir ne dalykas (kaip enciklopedijose), o reikšminė sąsaja tarp pavadinimo ir dalyko – kalbinis-kultūrinis dalyko įsivaizdavimas, t. y. stereotipas. Aprašymo objektu tapo tipinis dalykas, kuriam priskiriami ne tik esminiai klasės reiškinių bruožai, bet ir retesni – būdingi tik kai kuriems šios klasės nariams. Tokiu būdu etnolingvistinis reikšmės aprašymas susiliejo su kognityvistų koncepcijomis ir tapo stereotipo (ir prototipo, kuris yra stereotipo branduolys) aprašymu.

Pats terminas *stereotipas* suprantamas įvairiai. Ilgą laiką jis buvo vartojamas sociologų ir vertinamas kaip neigiamas reiškinys, kaip savotiška kalbos ir mąstymo liga, pavojinga normaliam bendravimui, iškreipianti pasaulio vaizdą. Tačiau etnolingvistikoje stereotipas suvokiamas kitaip. Čia jis panašus į stereotipo teorijos kūrėjų, Lippmann'o ir Putnam'o, suvokimą. Etnolingvistai stereotipą apibrėžia kaip reiškinio schematinį ir vienpusį vaizdą galvoje ir kartu kaip nuomonę apie jį, atėjusią iš supančios aplinkos (Bartmiński 372). Stereotipo supratimas susijęs ne tik su žmonėmis, etninėmis, profesinėmis grupėmis, bet ir su daiktais, gyvūnais, augalais, gamtos reiškiniais. Daroma prielaida, kad yra didelis skirtumas tarp mokslinės ir kasdienės realybės

kategorizacijos, tarp sąvokų ir stereotipų. Sąvokose vyrauja mokslinis, intelektinis dėmuo, o stereotipuose – emocinis. Stereotipas yra traktuojamas kaip reikšmės perteklius. Sąvokoje esminė yra daiktų klasės koncepcija, o stereotipe – tipas. „Tipinis“ modifikatorius suprantamas kaip „tikras“, „įprastas“, „vidutinis“ ir jis įveda nuomonės subjektyvizaciją, nukreipia į kalbantį subjektą, kuris ir nustato suvokimo normą. Stereotipo bruožas – jis sieja aprašomąsias dalyko charakteristikas su emociniu ir vertybiniu vertinimu. Galų gale išeina taip, kad stereotipinis pasaulio vaizdas yra subjektyvus.

‡Liaudies simbolių ir stereotipų žodynas

Stereotipų aprašymo metodika buvo išgryninta rengiant „Liaudies stereotipų ir simbolių žodyną“ (Słownika stereotypów i symboli ludowych), išleistą Liubline. Šis žodynas remiasi tik vienos tautos medžiaga – lenkų, o pagrindiniai žodyno principai išdėstyti žodyno įvade. Iš jų matyti, kad žodyno metodika yra intensyvi (o ne ekstensyvi), kuri labiau tinka tik vienos etninės grupės aprašui. Aprašo tikslas yra tradicinio pasaulio vaizdo ir žmogaus aprašymas, kuris užfiksuotas kalboje, tautosakoje, apeigose. Liaudies kultūra, kaip teigia autoriai, yra autonominis fenomenas, vertas atskiro dėmesio. Liaudiškumas tipologine ir istorine prasme yra artimas kasdieniškumui, kuris yra etnolingvistinių tyrimų pamatas. Kasdieniai, nesudėtingi mąstymo ir vaizduotės pavyzdžiai yra svarbus šiuolaikinės kalbos ir liaudies kultūros pagrindas.

Tautosaka, t. y. žodinė liaudies kūryba, yra labai svarbus stereotipinių sąvokų rekonstrukcijos šaltinis. Ji atsispindi įvairiose ritualinėse situacijose ir elgesyje, remiasi visuotinai nustatytomis žiniomis apie pasaulį ir reprezentuoja bendras vertybes. Be to, tautosakos tekstai yra pasikartojantys, klišiniai, juos galima net interpretuoti kaip kalbinio-kultūrinio kodo vienetus.

Tautinių stereotipų reprezentavimui žodyne pasirinktas teminis pateikimas. Visas liaudiškasis pasaulio ir žmogaus vaizdas buvo suskirstytas pagal „biblinę“ sukūrimo tvarką, pradedant gamta ir baigiant žmogumi. Žodynas apima tokius teminius skyrius:

I. Kosmosas;

II. Augalai;

III. Gyvūnai;

IV. Žmogus;

V. Visuomenė;

VI. Religija. Demonologija;

VII. Laikas. Erdvė. Matmenys. Spalvos.

‡Rusų etnolingvistinės mokyklos nuostatos

Pagrindinius Maskvos etnolingvistikos principus suformulavo N. I. Tolstojus XX a. 7 dešimtmetyje. Jis etnolingvistiką suprato dviem būdais: plačiai ir siaurai. Siaurai suprantama etnolingvistika siejama su kalbotyra, kreipiančia tyrėją nagrinėti kalbos ir dvasinės kultūros, kalbos ir liaudies mentalumo sąsajas. Plačiai suprantama etnolingvistika išeina už kalbotyros ribų, N. I. Tolstojus ją laikė kompleksine disciplina, semiotine, teigdamas, kad jos objektas yra ne kalba, o „kultūros, tautinės psichologijos ir mitologijos turinys, neatsižvelgiant į formalias jo raiškos (žodis, apeiga, daiktas, įsivaizdavimas) priemones ir būdus“ (Tolstoj 1995, 39–40). Objektui aprašyti siūlyta taikyti lingvistikos (ypač dialektologijos, lyginamosios kalbotyros, semantikos, sintaksės, pragmatikos, geolingvistikos ir kognityvizmo) sąvokas ir metodus.

Dialektologijos mokyklos su semiotine pakraipa, sukurtos N. I. Tolstojaus ir plėtojamos S. Tolstajos bei jų mokinių, objektu buvo pasirinkti „kultūros kalbos“ tyrinėjimai. Jų dėmesys sutelktas į įvairias rūšis ir formas: žodines (leksika ir frazeologija, paremijos, tautosakos tekstai), veiksmo (apeigos) ir protines (tikėjimai). Net keliskart buvo pabrėžta, kad tyrinėjimuose kalba yra suvokiama kaip „natūralus kultūros substratas, įsiskverbęs į visas jos sferas“, ir vartojamas kaip protinio sutvarkymo ir visuotinės (etninės) pasaulėžiūros užfiksavimo įrankis. Tokiam požiūriui pagrindo duoda kalbos ir kultūros izomorfizmas ir jų abipusė priklausomybė, paremta tuo, kad kalbiniai ženklai (žodžiai) ir kultūriniai (neverbalinė kultūros realizacija, pvz., ritualai, daiktai) papildo vienas kitą (Tolstaja 2006, 9). Šiame kontekste kalba yra kultūros tyrinėjimo įrankis ir kartu jos dalis.

Rusijos etnolingvistai pagrindinį dėmesį siūlo sutelkti į vadinamąją kultūrinę terminologiją. Kultūriniai terminai – tai esminių kultūros sąvokų pavadinimai: gamtos reiškinių, švenčių, apeigų, jų atliekančių žmonių, daiktų pavadinimai sudaro sinonimų visumą, tam tikrą sistemą, mikrolauką ne tik lingvistiniu požiūriu, bet ir ekstralingvistiniu, kultūriniu. Terminas tampa tam tikro teksto antrašte, jo žodiniu simboliu. Savo ruožtu terminas pats savaime gali būti tarptarminės polisemijos (arba homonimijos) apraiška, o jo „semantinės amplitudės“ pagrindu galima modeliuoti semantinį mikrolauką. Tokiu atveju analizė gali krypti nuo reikšmės iki žodžio ir nuo žodžio iki reikšmės. Toks būdas nesustoja ties žodžiu ar jo reikšme, bet toliau krypta prie visos sinoniminės visumos ir semantinio lauko, t. y. leksinės ir semantinės paradigmos, kurioje terminas funkcionuoja.

Analizuojant kultūros tekstą tiriamas ne tik parašytų ar ištartų žodžių srautas, bet ir atlikti veiksmai, susiję daiktai ar verbalinis elgesys. Jeigu tokiu tekstu, išreikštu semiotine kultūros kalba, bus apeiga, jame galima išskirti tris kodus – žodinį, veiksmo ir daiktinį. Apeigose šių trijų kodų vienetai, t. y. vienos semiotinės kalbos „žodžiai“, yra kaip sinonimai ir gali keistis vietomis, dalis jų net gali būti redukuota. Paradigminiai kultūros vienetai, sudėti į logišką visumą, sudaro sintagminę sanklodą, todėl reikalų turima su savotiška kultūrinio teksto gramatika. Tokia pasaulio

vaizdo kalboje rekonstrukcija bus išsami ir išbaigta, jeigu omenyje bus turimas ir kultūrinio teksto geografijos fonas bei jo diachroninės realizacijos. Paprastai kultūriniai tekstai turi labai ribotą modelių skaičių, panašiai kaip ir kalba – ribotus sakinių modelius (schemas). Taip atlikti tyrinėjimai atskleidžia tarptautinius pasaulio vaizdo kultūroje–kalboje panašumus ir tipologinius skirtumus.

‡Žodynas „Slavjanskije drevnosti“

Rusijos etnolingvistikos mokykla užsiima PVK rekonstrukcija ir remiasi medžiaga, paimta iš visų slavų kalbų ir kultūrų. Pagrindinis darbas, kuriame realizuoti jos principai, yra etnolingvistikos žodynas „Slavjanskije drevnosti“ (Славянские древности). Žodyne aprašymo objektas yra kultūros ženklai, o antraštinis žodis tėra šio ženklo pavadinimas. Definicijoje yra semantikos ir ženklo atliekamų funkcijų aprašas. Atrenkant vienetus aprašymui buvo atsižvelgta į jų svarbą kultūros kontekste bei dažnumas įvairių kultūrų tradicijose. Aprašomi tie vienetai, kurie yra labai svarbūs senosios slavų kultūros rekonstrukcijos procesui. Taip pat atsižvelgiama į kultūros reiškinių geografiją – tam tikro reiškinių paplitimą visoje slavų kultūros erdvėje.

Sudarant žodyną buvo remtasi įvairiausiais šaltiniais: tautosaka (visų rūšių), etnografija (švenčių, tikėjimų, materialiosios kultūros reiškinių aprašymais), bei kalbos šaltiniais (etimologiniais žodynais, tarmių žodynais, kalbos atlasais, frazeologijos žodynais ir paremių rinkiniais).

Žodyno išleista penki tomai, informacija pateikiama alfabeto tvarka, antraštės sugrupuotos pagal pagrindines tipologijos grupes: daiktai (visų pirma ritualiniai), augalai, gyvūnai, laikas, kalendorius, lokatyvai (erdvė, geografijos objektai, vietos, patalpos), atributai (požymiai, skaičius, spalva), veiksmai.

‡Lietuvių etnolingvistika

Nors lietuvių kalbotyroje tai palyginti jauna disciplina, jau esama nusipelnusių jos atstovų. Minėtinos tokios pavardės, kaip A. Gudavičius, kurį galima būtų pavadinti lietuvių etnolingvistikos uždavinių formuotoju, jos naujo aspekto – tautos mentaliteto kalboje – pagrindėju; Birutė Jasiūnaitė (tyrinėjimų laukas ir būdas panašus į Maskvos etnolingvistinę mokyklą) – tautinės frazeologijos, mitologinės leksikos, kalbos ir tradicinės etninės kultūros klausimų tyrinėtoja, kultūrinio konteksto svarbos etnolingvistiniams tyrinėjimams pagrindėja. Etnolingvistinę metodologiją taiko ir A. Gudavičiaus mokiniai: Aina Būdvydytė-Gudienė, Silvija Papatulytė-Klovienė, Reda Toleikienė, Elena Akimova ir Svetlana Karavajeva.

Kaip jau minėta, be tradicinių etnolingvistikos mokslo aiškinimų, lietuvių etnolingvistikoje atsiranda tautos mentaliteto kalboje motyvas. Tokį etnolingvistikos uždavinį lietuvių kalbininkas

A. Gudavičius nurodo savo knygoje „Etnolingvistika“. Pasak autoriaus, etnolingvistika turi parodyti: kaip kalboje atrodo tauta – jos požiūris į pasaulį, to pasaulio supratimas ir vertinimas, jos kultūra pačia plačiausia prasme, įskaitant visą sukurtą artefaktų pasaulį, tradicijas ir kasdienės veiklos bei elgesio standartus. Tautos atspindys kalboje turi apimti ir tai, kas vadinama mentalitetu, tautine psichologija. Taigi, etnolingvistikos mokslo objektu autorius įvardija tautą kalboje, tautos mentalinio ir dvasinio gyvenimo atspindį kalboje. Toks etnolingvistikos apibrėžimas iš esmės neprieštaruoja jokiai iš anksčiau aptartų šio mokslo koncepcijų, greičiau jomis remiasi. Ypač artimos lietuvių etnolingvistams yra rusų etnolingvistikos nuostatos.

ŠPagrindiniai klausimai:

1. Kaip kognityvistai supranta reikšmę?
2. Kuo skiriasi struktūralistų ir kognityvistų reikšmės supratimas?
3. Ką reiškia žodis *stereotipas*, kaip jis suprantamas Jūsų aplinkoje?
4. Kokius stereotipus žinote, pamėginkite atskleisti jų turinį?
5. Kaip etnolingvistika papildo stereotipo supratimą?
6. Kas vadinama kultūros ženklu ir kuo jis skiriasi nuo kalbinio ženklo?
7. Kas parodo, kad aptartieji žodynai yra etnolingvistiniai?

1.3. PVK rekonstrukcijos metodai

ŠApie ką kalbama paskaitose: PVK rekonstrukcijos metodai. Pagrindinės sąvokos. PVK tyrimų medžiagos pagrindai. Sisteminiai, anketų ir tekstų duomenys (S-A-T). Anketavimo metodai. Separacinis ir holistinis PVK aprašas ir rekonstrukcija. Lingvistinė aksiologija. Kalba ir vertybės. Kalba kaip vertinimo įrankis ir kaip informacijos šaltinis apie tam tikros kalbinės-kultūrinės bendruomenės vertybes.

§Terminai:

konceptas, aspektas, profilis, hiperonimai, hiponimai, derivatai, kolokacijos, kognityvinė definicija, separacinis aprašas, holistinis aprašas.

§Skyriaus skaitiniai:

Bartmiński Jerzy, 2012, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London: Equinox Publishing, 38-120 p.

Gudavičius Aloyzas, 2009, *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 92-226 p.

§Teorija trumpai:

‡ PVK rekonstrukcijos metodologijos raida

Pasaulio vaizdo kalboje teorija ypač plėtojama Liublino etnolingvistinės mokyklos atstovų. Ši teorija turi didelį pasisekimą, ja domimasi ne tik Europoje, bet ir už jos ribų. Nuo 2008 m. mokslininkai kasmet susitinka etnolingvistikos seminaruose, gilina savo žinias, dalinasi patirtimi, aptaria teorines ir praktines problemas, tobulina aprašo ir tyrimo metodologiją, tiria bendrai pasirinktus žodžius, skirtus „Aksiologiniam slavų ir jų kaimynų leksikonui“ (*Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*), kuris kartu su jau minėtu „Liaudies stereotipų ir simbolių žodynu“ (*Słownik stereotypów i symboli ludowych*) yra bene svarbiausi etnolinguistiniai veikalai. Kiekvienas iš antraštinių žodyno žodžių vadinamas konceptu ir remiamasi platesne empirine medžiaga, kuri pateikiama naudojant visuotinai priimtą PVK metodologiją. Pagrindiniai naujos metodologijos aspektai pateikiami toliau, o praktinis taikymas bus aptartas 2 skyriuje.

‡PVK rekonstrukcijos būdai

Viena iš išsamiausių ir dažniausiai cituojamų kalbos pasaulėvaizdžio definicijų apibrėžia ją kaip „kalboje išreikštą pasaulio interpretaciją, kurią galima nusakyti teiginių apie pasaulį kompleksu. Tai gali būti teiginiai arba įtvirtinti pačioje kalboje, jos gramatinėse formose,

žodynuose, standartizuotuose tekstuose (pvz., priešodžiuose), arba tų formų ir kalbos formų implikuojami” (Bartmiński 1990: 110). Kalbinis ir kultūrinis tikrovės fragmento, objekto (ar reiškinių) vaizdas vadinamas konceptu, kurio turinį sudaro ne tik pažintinio, bet ir emotyviojo bei pragmatinio pobūdžio žinios, kylančios individualios ir visuomeninės patirties pagrindu.

Remiantis Liublino etnolingvistinės mokyklos atstovų daromomis prielaidomis, kalboje įtvirtinti teiginiai apie tam tikrą objektą turi būti išgvildenami iš skirtingų kalbinių šaltinių, grupuojami aspektais (pagal pakategores), kad jų pagrindu galima būtų rekonstruoti tam tikros kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovo sąmonės turinį. Tiriant kalbines tikrovės objekto ar reiškinių ypatybes būtina siekti atskleisti jo bazinį vaizdą ar įsivaizdavimą. Atkurtas, pasitelkiant skirtingus tekstus, šis vaizdas įgyja nevienodą pavidalą. Stiliaus ir tipo, laiko ir aplinkybių pagrindu diferencijuoti bazinio vaizdo variantai įvardijami pasaulėvaizdžio profilio terminu. Taigi, siekiant rekonstruoti įvairiapusį objekto vaizdą, tyrimams privalu pasitelkti skirtingą kalbinę medžiagą. Dėl šių priešasčių kalbos pasaulėvaizdžio tyrimuose turi būti naudojami trijų tipų duomenys: sisteminiai, anketų bei tekstiniai (S-A-T).

Svarbiausi yra **sisteminiai** duomenys, kai sąvoka ir perteikiantis ją žodis tiriami neatsiejamai nuo leksinių semantinių ryšių tinklo, kurio dalimi esti. Pastarojo pagrindą sudaro tiek paradigminiai ryšiai (hiperonimai / hiponimai, sinonimai, antonimai, gramatiniai ir semantiniai derivatai), tiek sintagminiai ryšiai (junginiai, į kurių sudėtį įeina tiriamas žodis, pvz., *laisvė, lygybė, brolybė*; kolokacijos; frazeologizmai; paremijos). Duomenys imami iš mokslinių darbų bei žodynų (bendrųjų, etimologinių, frazeologizmų, sinonimų ir antonimų). Naudojantis bendraisiais žodynais, nesiribojama vien leksemų definicijomis, atsižvelgiama į visus žodyno straipsnyje esančius duomenis: tiek kolokacijas, tiek gyvosios kalbos pavyzdžius, iliustruojančius antraštinio žodžio vartoseną.

Antrą duomenų tipą sudaro **anketiniai (eksperimentiniai) duomenys**. Kalbos pasaulėvaizdžio tyrimuose naudojamos pažintinio pobūdžio, „kognityvinės“, anketos, kurių tikslas – atskleisti, kaip respondentai supranta tam tikrą žodį. Laikantis metodologinių nurodymų, respondentui užduodamas tik vienas atviras klausimas: „Kas / koks, Tavo manymu, yra tikras X-as?“ / „Kas, Tavo manymu, sudaro tikrąją X-o esmę?“. Į klausimą įpintas modifikatorius „tikras“ nukreipia respondentų dėmesį būtent į subjektyvųjį objekto, pavadinamo žodžiu, įsivaizdavimą, o ne į realiai (objektyviai) egzistuojantį objektą. Tuo tarpu formuluotė „sudaro esmę“ sutelkia dėmesį į svarbiausias savybes, o ne į antraeiles. Anketas turi užpildyti mažiausiai 100 asmenų grupės, iš jų 50 proc. vyrų ir 50 proc. moterų, tiek humanitarinio, tiek tikslųjų mokslų profilio studentai. Studentai tokio tipo tyrimams pasitelkiami dėl kelių priešasčių. Visų pirma, šios grupės atstovai gali būti palyginami tiek amžiaus, tiek mentaliteto atžvilgiu tarpkultūriniu mastu. Antra, dėl savo sudėties ši grupė gali atstovauti visai visuomenei.

Trečiam duomenų tipui priklauso įvairių žanrų **tekstai**, vertinami kaip kalbos sistemos reprezentantai; juose esama tiek visuomenėje pripažintų, tiek individualios kūrybos elementų. Tyrimui imama 200–300 kontekstų iš pasirinktų tekstų, priklausančių bendriniam, kasdieniam, stilistiškai neutraliam kalbos variantui. Pagrindinį tyrimo šaltinį turi sudaryti mokslo populiarinamojo postilio tekstai ir medijų duomenys, atitinkamai diferencijuota ideologijos ir pasauležiūros aspektais bei parinkta atsižvelgiant į idėjinių pažiūrų visumą.

Medžiaga gali būti imama iš tekstynų, bet atsargiai. Svarbu tekstynų medžiagą apdoroti analitiškai – interpretuoti tekstų fragmentus, išigilinant į jų esmę. Asmeniniai sprendimai turėtų dominti tik tiek, kiek jie yra relevantiški kultūros ir etnolingvistikos atžvilgiais (gali būti siejami su sustabarėjusiais teiginiais apie pasaulį).

Sukaupti duomenys turi būti apdorojami laikantis **kognityvinės definicijos** principų. Pastaroji skiriasi nuo leksikografinių definicijų tipų, nes jos tikslas „išsiaiškinimas būdo, kaip kalbantieji supranta daiktą, kaip visuomeniškai įtvirtintos kalba ir kalbos vartojimu suvokiamos žinios apie pasaulį, kaip kategorizuojami jo reiškiniai, pastarųjų požymiai ir vertinimai. Analizės būdu suformuluota kognityvinė definicija yra pasakojamojo pobūdžio. Tokį pasakojimą sudaro stereotipiniai (standartiniai) motyvai kaip minimalūs diagnostiniai kontekstai. Stereotipiniai objekto išsivaizdavimai transformuojami į „scenarijus“, kurių pagrindu iškyla visa, kas susiję su X – tai, ką X veikia, kur yra, su kuo sąveikauja / bendrauja ir t. t.“ (Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 98).

‡**Separacinis ir holistinis PVK aprašas**

Pastaruoju metu PVK tyrinėjimuose yra naudojami du aprašymo būdai – **separacinis ir holistinis aprašas** (Niebrzegowska-Bartmińska 2014: 17–18). **Separacinis aprašas** remiasi trijų tipų duomenimis (sistema – anketa – tekstai (S – A – T)) ir izoliuota jų analize. Analizės metu gauta informacija (stereotipinės nuomonės) yra grupuojama į blokus, kurių pavadinimus sudaro sisteminių duomenų tipai (darybiniai ir semantiniai vediniai, frazeologizmai, antonimai, etimologija ir t. t.), pvz.: Kokia yra šeima?, Kokias funkcijas atlieka šeima?, Kokias tradicijas turi šeima? Anketų duomenys tokia apraše yra grupuojami pagal aspektus: fizinis (F), biologinis (G), buitinis (B), lokalinis (L), psichinis (P), socialinis (S), psichosocialinis (A), politinis (T), ideologinis (I), tautinis (X), kultūrinis (K), religinis (R), karinis (M), istorinis (H), estetinis (C), etinis (E) ir t. t.

Holistinis aprašas yra bandymas sulieti visų tipų duomenis. Stereotipinės nuomonės, išplaukusios iš įvairių tipų duomenų, yra grupuojamos į blokus, pvz.: Kas yra garbė?, Su kuo garbė nėra suderinama?, Su kuo ji priešinama?, Koks elgesys vadinamas garbingu? ir t. t. Trijų tipų duomenys (S – A – T) iš karto grupuojami į šiuos blokus. Toks aprašas yra sudėtingesnis. Jis

gali būti jungiamas su separaciniu aprašu, padarytu analizės ir medžiagos klasifikacijos pradžioje. Holistinis aprašas gali būti taikomas kaip visų duomenų iš atliktos analizės apibendrinimas, leidžiantis suformuoti kognityvinę definiciją. Abiejų aprašų, separacinio (izoliuoto) ir holistinio (integruoto), tikslas yra išskirti bendro kultūrinio pagrindo elementus. Pateikiant visų tipų duomenis palaipsniui yra atskleidžiami analizuojamo dalyko fragmentai, todėl tik vieno tipo duomenų analizė neduoda išsamaus vaizdo arba gali net klaidinti.

‡Lingvistinė aksiologija

J. Bartmińskis teigia, kad pasaulio vaizdas kalboje priklauso nuo visuomenės vertinimo sistemos. Tai, kad vertinimas yra būtina PVK dalis, visai nereiškia, kad viskas kalboje yra aksiologiškai vienoda, bet vertinimas kalboje vienokiu ar kitokiu būdu pasireiškia. Įvairiai aksiologiškai pažymėti yra atskiri kalbos stiliai. Šnekamojoje kalboje linkstama labiau vertinanti ir šis vertinimas yra emocionalus, labai ryškus. Tuo tarpu kanceliariniame ar moksliniame stiliuose vengiama emocionalaus vertinimo. Vis dėlto tai nėra visiškai tiesa, nes neemocionalus mokslinis stilius turi savo vertinimo sistemą – visų pirma iškeliamos pažinimo vertybės, susiliejančios su tiesos, moralumo, estetikos ir t. t. sąvokomis. Panašiai yra ir kanceliariniame stiliuje, kuriame visiškai neleistini emocionalūs pasakymai, tačiau jis remiasi tokiomis vertybėmis kaip teisingumas ir visuotinė tvarka, darna tarp šalies gyventojų ar institucijos narių.

Kalbotyroje vartojamas pasakymas „vertybių kalba“ susijęs mažiausiai su trimis tipais sąsajų tarp kalbos ir vertybių:

1) kalba yra vertinimo įrankis, tai yra joje egzistuoja būtinų vertinimui priemonių visuma. Vertinama ne tik naudojantis leksemomis, bet ir gramatinėmis struktūromis ir net fonetinėmis priemonėmis. Kalboje vertinimas gali vykti akivaizdžiai ir slaptai, pastarąjį iššifruoti yra sudėtingiau.

2) kalba yra žinių šaltinis apie tam tikros visuomenės priimtas vertybes. Tokias vertybes iš kalbos įmanoma „ištraukti“ remiantis anksčiau minėtomis priemonėmis. Taigi, tiriama yra leksika, kolokacijos, frazeologizmai, paremijos, tekstai. Tokios analizės metu galima atskleisti vertybių sistemą, perduotą tautos kalbos per įvairius jos vystymosi etapus, išsaugotą įvairiuose tekstų rūšyse.

3) galima tirti, kokias vertybes perduoda pati kalba, kokios vertybės jai priskiriamos, kaip ji pati vertinama visuomenėje. Kalba gali būti apibūdinama kaip „graži“, „švelni“, „tiksliai“, arba atvirkščiai – kaip „agresyvi“, „vulgari“.

Kiekviena iš minėtų sąsajų gali būti atskirų tyrinėjimų objektu. Kadangi antropologinių-kultūrinių tyrinėjimų, rekomenduojamų etnolingvistų, tikslas yra tam tikros komunikacinės

bendruomenės mentalumas, kalba laikoma žinių apie vertybes, apie vertinimų sistemą, visuomenės idealų šaltiniu.

Vertybės yra kiekvienos kultūros šerdis. Vis dėlto vertybių problema kelia daug klausimų: Kas yra vertybė? Ar yra universalių vertybių kanonas? Tokios vertybės kaip *tėvynė*, *patriotizmas*, *demokratija* ir *tolerancija* yra svarbios tautoms, bet ar visoms vienodai? Buitinės vertybės kaip *darbas*, *karjera*, *pinigai* yra konceptualizuotos, bet ar taip buvo visada ir visur? Ar šiandien tokios vertybės kaip *šeima*, *santuoka*, *vaikas* vis dar yra aktualios? Atliekant tyrimus, svarbu išanalizuoti vertybes, kurios svarbios lietuvių kultūrai. Greičiausiai jos mažai kuo skirsis nuo bendraeuropietišku, bendražmogišku vertybių. Vis dėlto ne mažiau svarbu išskirti ir sąvokas, būdingas tik lietuviams. Jos gali būti susijusios su kultūros reiškiniais, mitologija, istorija. Kaip pavyzdį galima imti „Lenkų aksiologinį žodyną“ (*Polski słownik aksjologiczny*), kur buvo išskirtos tokios lenkams svarbios vertybės:

- A. Būties abstraktų pavadinimai, suprantami kaip vertybės: *gėris* – *blogis*, *grožis* – *bjaurumas*, *tiesa* – *melas*.
- B. Bendražmogiškosios dorybės: *meilė* – *neapykanta*, *gerumas* – *piktumas*, *ištikimybė* – *išdavystė*, *lojalumas* – *nelojalumas*, *viltis* – *neviltis*, *drąsa* – *bailumas*.
- C. Kai kurių socialinių būsenų pavadinimai: *laisvė* – *nelaisvė*, *tolerancija* – *netolerancija*, *priklausomybė* – *nepriklausomybė*.
- D. Kai kurių individualių ir grupinių poelgių pavadinimai: *revoliucija*, *sukilimas*, *pasiuokojimas*, *tarnyba*, *kova*, *darbas*.
- E. Žmonių susibūrimų pavadinimai: *liaudis*, *tauta*, *šeima*, *žmonija*.
- F. Visuomeninių, politinių ir kultūrinių institucijų pavadinimai: *valstybė*, *Bažnyčia*, *kalba*.
- G. Asmenų ar daiktų pavadinimai: *motina*, *tėvas*, *vaikas*, *žemė*, *duona*, *pinigai*, *namas*.
- H. Daiktų, traktuojamų kaip vertybių, simboliai, pavadinimai: *kryžius*, *erelis*.

Yra ruošiami ir kitų etninių tradicijų vertybių sąrašai. Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad pirmų trijų grupių žodžiai privalomai sudaro opozicijas, nes jų prigimtis verčia užimti tokią poziciją kito nario atžvilgio, nes būtina būti kartu su kitu nariu arba prieš jį.

ŠPagrindiniai klausimai:

1. Kas bendro tarp „Aksiologinio slavų ir jų kaimynų leksikono“ (*Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*) ir anksčiau aptartų etnolingistinių žodynų?
2. Kokie kultūriniai skirtumai matomi, jeigu jie atsiskleidžia, tos pačios vertybės supratime?
3. Kas yra holistinis ir separacinis aprašymas?
4. Kuris aprašymas, holistinis ar separacinis, yra tinkamesnis lyginamiesiems tyrimams?
5. Koks yra kalbos ir vertybės santykis?

1.4. Etniniai konceptai

§Apie ką kalbama paskaitose: Lietuvių liaudies kultūros konceptualių sąvokų sfera, jos hierarchinė struktūra. Etniniai konceptai, jų savitumas. Žmogus, jo artimiausia aplinka. Tautosakos šaltiniai kalbinio pasaulio vaizdo rekonstrukcijoje. Supančio pasaulio mitologizavimo pagrindai. Kalbinis tabu ir eufemizacija, disfemizacija.

§Terminai:

etniniai konceptai, liaudies kultūra, apeiginė leksika, liaudies etimologija, mitologizacija, eufemizmas, disfemizmas, tabu, lingvistinis tabu, kalbinė magija.

§Skyriaus skaitiniai:

Holder R. W., 2003, *How not to say what you mean, Dictionary of euphemisms*, Oxford: Oxford university press (pasiskaityti bent kelis puslapius).

Jasiūnaitė Birutė, 1995, Endriejaviškių pejoratyvinė leksika (Neigiamieji žmogaus apibūdinimai), *Kalbotyra* 44 (1), 35–57.

Jasiūnaitė Birutė, 2005, Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos, *Baltistica* VI, 101–117.

Klimka Libertas, 2011, Medžių mitologizavimas tradicinėje lietuvių kultūroje, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 13, 18–39.

Kudirka Robertas, 2012, Senoji ir naujoji eufemija. Grafinė eufemija elektroniniame diskurse, 6(2012) in www.lietuviukalba.lt.

Smetona Marius, 2015, *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*, Vilnius: VUL, 12–28.

§Teorija trumpai:

‡Liaudies kultūrų tyrinėjimai – etniniai konceptai

Vertybių pavadinimų tyrinėjimai Europos mastu parodė daug įvairių kultūrinių bendrybių, tačiau pastebėta ir nemažai skirtumų. Šie tyrinėjimai buvo orientuoti į bendrines kalbas ir kultūras. Pastaruoju metu mėginama tirti liaudišką aksiologinę sistemą, kitaip tariant, tiriamas liaudiškas vertybių pasaulis. Kaip rašo Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, tokių tyrinėjimų iniciatorė, jau žinoma, kad ši sistema labai skiriasi nuo tarptautinės sistemos. Mokslininkė teigia, kad bent jau slavų tautų atveju jų liaudiškos kultūros yra daug artimesnės viena kitai nei jų bendrinės kultūros, jau suformuotos elito. Ji, bendradarbiaudama su kitais įvairių slavų tautų mokslininkais, sudarė

slavams aktualių vertybių sąrašą: *sveikata, gyvenimas, šeima, giminė, namai, žemė, darbas, darbštumas, meilė, grožis, laimė, išmintis, sąžiningumas, ištikimybė, laisvė, garbė, tikėjimas* ir *Dievas*. Kaip matyti iš šio sąrašo, daugiausia vertybių susiję su artimiausia žmogaus aplinka, jo privatumu ir morale. Daroma prielaida, kad kiekvienos tautos liaudies tradicijose šis sąrašas būtų kiek kitoks, galbūt skirtųsi pačios vertybės ar jų hierarchija.

Šio tipo tyrinėjimų pagrindinė medžiaga – tarminiai, tautosakiniai, etnografiniai tekstai. Vis dėlto pradžia turėtų būti sisteminių duomenų analizė, t. y. žodynų apibrėžimų, žodžių etimologijos, sinonimų ir antonimų, derivatų, frazeologizmų, kuriose funkcionuoja tiriamas žodis. Iš tautosakos tekstų ypač vertingos yra mįslės (išsaugojusius archajiškiausią požiūrį į pasaulį) ir paremijos, t. y. tekstai, reprezentuojantys kolektyvinę išmintį. Taip pat didelę vertę turi apeigų tekstai bei mitai, legendos, pasakos.

‡Liaudiškų šaltinių vieta lietuviško PVK tyrinėjimuose

Lietuvių etnolingvistika, kurios atstovai yra A. Gudavičius ir jo mokiniai, yra apibūdinama kaip tautinė etnolingvistika, kas ir pabrėžiama naujame A. Gudavičiaus knygos „Etnolingvistika (Tauta kalboje)“ leidime. A. Gudavičius ne kartą yra minėjęs, kad tautinis aspektas turi ir savų trūkumų apibrėžiant žodžius (Gudavičius 2003; 2009). Tai buvo pastebėta ir Lenkijoje. A. Tyrpa, ieškodama tautinio elemento A. Gudavičiaus darbuose, rašo: „... gali būti, kad tai yra vienas iš bruožų, būdingų nedidelėms tautoms, jaučiančioms nuolatinę grėsmę, o galbūt – asmeninių Gudavičiaus požiūrių atspindys“ (Tyrpa 2006: 109).

Galima išskirti kelias priežastis, kodėl A. Gudavičiaus darbuose yra ypač pabrėžiama tautinio elemento reikšmė. Viena iš jų yra ypatingas mokslininkų požiūris į pačią lietuvių kalbą kaip į archajišką, besivystančią pagal savo dėsnius ir turinčią savyje labai daug vertingų duomenų lyginamiesiems tyrimams. Kiekvienas lietuvių kalbos tyrinėtojas ypač smulkiai analizuoja unikalius šios kalbos klodus, siekia rasti būdingų lietuviams bruožų, ieško jų analogijų kitose archajiškose kalbose bei šiuolaikinėse Europos kalbose.

Dar viena priežastis – pagrindiniai šaltiniai, iš kurių tyrėjai semiasi vertingos medžiagos. Visų pirma tai yra lietuvių kalbos žodynai, o ypač – *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽ), kuriam medžiaga buvo kaupta beveik šimtą metų (1902–2002). Tai ne tik vertingas leksikografijos šaltinis, bet ir savotiškas žinynas apie tautos istoriją ir kultūrą. Daug vietos šiame žodyne skiriama tarminiams ir istoriniams duomenims – pavyzdžiai paimti iš Lietuvos kaimų ir miestelių gyventojų šnekos, vaizdingi paliudijimai pateikiami iš paremijų, mįslių, liaudies dainų fragmentų. Kartais tokie tarminiai duomenys užima didesnę dalį. Be to, LKŽ yra vienintelis žodynas, iš kurio mokslininkai gali gauti informacijos apie įvairius kalbos lygmenis, tarp jų ir etnolingvistikos.

Šiuolaikiniuose žodynuose pavyzdžių yra mažai, tad LKŽ užima pirmaujančią poziciją ir tarsi primeta tam tikrą požiūrį į kalbą.

Tautinių dalykų rinkimas ir saugojimas įvairiais būdais buvo pagrindinis tautosakininkų, etnografų ir dialektologų tikslas. Didelį indėlį į tokios metodologijos išgryninimą turėjo J. Karłowicziaus veikla, jo etnolingvistinių duomenų lietuvių mitologijai kaupimo būdai, kurie buvo pavyzdys lietuvių tyrėjams, pvz., J. Basanavičiui. Daug įtakos K. Būgai, formuojančiam LKŽ metodologijos pagrindus, turėjo brolių Grimų darbai Vokietijoje. Tautosakos tekstuose didelis dėmesys skiriamas liaudiškai leksikai, šiandien apibrėžiamai kaip kultūrinė leksika, apeiginė terminologija. Iki šiol lietuvių etnologų, pvz., P. Dundulienės, A. Vyšniauskaitės, darbuose yra gausu apeiginės leksikos, autoriai svarsto apie leksemų kilmę, kruopščiai užrašo liaudies etimologijas.

‡Paremių semantinės analizės pagrindai lietuvių kalboje

B. Jasiūnaitė pirmoji atvėrė šnekamosios kalbos turtus. Ji daugiausia analizavo tarmių leksiką – tarminę frazeologiją ir parašė nemažai vertingų straipsnių, kurie surinkti į knygą (Jasiūnaitė 2010). Paremijos yra senieji tekstai, kuriuose išsaugoti šiandien jau nežinomi ir kituose tekstuose (grožinė literatūra) neužfiksuoti kultūros, bendruomenės pasaulėžiūros reiškiniai. Jie gali būti naudojami rekonstruoti tiek kalbos, tiek kultūros, pasaulėžiūros faktus. Kaip jau buvo minėta, tokie reiškiniai yra labai vertingas šaltinis etninių konceptų analizei.

Paremių semantikos aprašymas gali remtis metodologija, suformuota J. Bartmińskio ir jo bendradarbių „Stereotipų ir liaudiškų simbolių žodynui“, taip pat naudota aprašant įvairios tautosakos analizę Maskvos etnolingvistiniame žodyne *Slavjanskije drevnosti* (red. N. J. Tolstoj, S. M. Tolstaja). Pagal ją, siekiant rekonstruoti kokią nors sąvoką vienos rūšies tekstuose, tiriamos visos sąvokos ir jos pavadinimo leksinės-semantinės sąsajos. Taigi, privaloma turėti omenyje hiperonimus / hiponimus, priešingybes, žodžio sinonimus ir t. t. Šis metodas gali būti taikomas kuriant duomenų bazes analizei ir rekonstruojant reikšmę, nes per šias sąsajas galima išsamiai ištirti apibrėžiamas sąvokas, atsižvelgti į visas semantines sąsajas ir suvokti jų motyvaciją.

Pagal minėtą metodą surinktos paremijos susideda į tam tikrą makrotekstą, kuriame galima išskirti motyvus, temas ir vėliau sugrupuoti juos į bendrąsias semantines kategorijas, pvz.: visuomeninis aspektas, psichinis aspektas, fizinis aspektas, buitinis aspektas, religinis aspektas, kultūrinis ir t. t. Tokiu būdu atsiveria galimybė parodyti didesnę tikrovės dalį, kurioje tiriama sąvoka funkcionuoja. Taip paremijos yra nagrinėjamos kaip atskiri leksiniai vienetai, turintys reikšmę, panašiai kaip pavieniai žodžiai ar frazeologizmai.

Susikoncentravus į mikrotekštą – pavienes paremijas, kurios paprastai yra sakiniai, galima nustatyti pagrindinio žodžio, branduolio, sąsajas su kitais to sakinio nariais. Leksiniai vienetai paremių kontekste atskleidžia reikšminius elementus, kurie kituose kontekstuose yra paslėpti ir nematomi. Tokie paremių kontekste atsiskleidę reikšminiai elementai dažniausiai yra konotacinės prigimties, o denotatiniai elementai tampa antraeiliai, nes paremių kontekste svarbiausia yra konotacija. Šiuo atveju vartojami ir kitokie semantiniai junginiai, tokie kaip: *bruožai, kilmė, veikla, išvaizda, kiekis, išgyvenimai, adresatas, pritaikymas, laikas, vietas*, ir t. t. Pilnesnis sąvokos vaizdas susidaro kiek neįprastai interpretuojant paremių tekstą – jį analizuojant, kai tikslas yra atskleisti tiriamo žodžio esminius bruožus, funkcijas, veiksmus, elgesį, jo vietą ir laiką. Čia naudingas gali būti kognityvinis metodas, kuris leidžia rekonstruoti naivųjį pasaulio vaizdą, taip pat klasifikavimas į kategorijas, kognityvinis apibrėžimas, kurie taikomi analizuojant ir kitos rūšies tekstus.

Siekiant kuo išsamiau suvokti paremijos semantiką, didelę reikšmę turi paremijos struktūroje pavartotų simbolių analizė. Paremija yra kultūros tekstas, kuris remiasi specialiai tam tikra tvarka sudėliotais semiotiniais ženklais, turinčiais savo konfigūraciją, susidedančią į sudėtingus sinoniminius ir antoniminius ryšius. Juos savo ruožtu galima atskleisti ieškant jų analogijų kitose paremių grupėse iš to paties leksinio-semantinio lauko ar net kitose tautosakos rūšyse, pvz., pasakose, padavimuose, legendose, dainose. Tam tikri žmogaus bruožai (gerumas, piktumas) įvairiuose tautosakos tekstuose yra mitologizuojami panašiai, o paremijos, kurių tekstas yra maksimaliai sukoncentruotas, panašiai kaip ir mįslių, ne visada leidžia teisingai perskaityti jų simbolines reikšmes.

Šnekant apie paremijas būtina jį nagrinėjimo pavyzdžių, todėl toliau pateikiamos NAMŲ koncepto paremijos. Rašant NAMŲ konceptą iš viso išanalizuota daugiau nei 200 paremių, kuriose išryškėja pagrindiniai lietuvių namų bruožai, atitinkantys tradicinę, tam tikra prasme net archajinę, namų viziją, priešingą šiuolaikiniam namų įsivaizdavimui.

Lietuvių namai suvokiami kaip tvirtovė, sauganti šeimą, jos gerovę ir net žmogaus moralines vertybes. Labai aiški opozicija namai : pasaulis, kur pasauliui priskiriamas pavojus ir priešiško žmogaus atžvilgiu vaidmuo, nors tuo pat metu būtent pasaulis moko žmogų sumanumo, priverčia jį tobulėti. Namai – tai vieta, kurioje žmogus jaučiasi geriausiai; namų vertinimas čia reiškiamas superliatyvinių leksemos „gerai“ formų vartoseną bei namų ir pasaulio opozicija:

Mano namai – mano tvirtovė.

Visur gerai, namie geriausia.

Gerai kaip namie po kelionės.

Gerai negerai – svetur ne namai.

Geriausi visgi yra savi namai. Paprastai jie priešpriešinami rūmams, o prilyginami paprastiesiems (skurdiems, ankštiesiems ir žemiems) kaimo namams. Šie savi namai turi skirtingus pavadinimus (*gryčia, pirkia, stuba, gūžta*), dažnai jiems pavadinti vartojami ir deminutyvai (*namučiai, nameliai*). Savuose namuose gerai jaučiasi net šuo. Pavojingi ir priešiški žmogui yra svetimi namai, ypač tie, priklausantys asmenims, kuriems liaudies kultūroje priskiriamas tam tikrų šeimos santykių sergėtojų vaidmuo (*uošvois, sūnus*); svetimi namai prilyginami pragarui (*pragarai*). Teigiamam požiūriui į namus reikšti pravartūs įvairūs su namų ūkiu, buitimi susiję daiktai, atliekantys taip pat svarbias ritualines funkcijas (*šluota, kačerga*). Tokiu būdu reiškiamos palankios ir nepalankios žmogui sferos. Štai keli pavyzdžiai:

Kiekvienam savi nameliai artūs.

Geriau į savo bakūžę susirietus, nekaip į svetimus rūmus stačiom eiti.

Nors ir prasta gryčia, bet sava.

Kad ir negraži stuba, bet gerai, kad sava.

Namuose ir šuva ponas.

Savo namuos ir kačerga gaspadinė.

Namie nors ir po šluota.

Žento namai uošvio nešildo.

Sūnaus namai ne visada tėvų šildo.

Svetimi namai – pragarai.

Namai – tai šeimos gyvenamoji vieta. Šeima sudaro namų pagrindą, jos dėka namai atlieka savo paskirtį. Namiškių vaidmenys paskirstyti – svarbiausias namuose yra jų šeimininkas, kuris kartu yra namų tėvu (panašiai kaip šeimos galva), tuo tarpu šeimininkė atsako už tvarką ir buitinius darbus, be jos namai yra tušti. Šių funkcijų nesilaikymas ir sudrumstimas vertinami neigiamai. Namuose būtinai turi būti vaikų; tai namų širdis; su vaikais ir darbu susijusios, beje, moters pareigos:

Kaip našlaitis be tėvų, taip namai be gaspadoriaus.

Šulinys be svirties kaip namai be šeimininko.

Gaspadorium namas laikosi, gaspadine – tvarkosi.

Šeimininkė iš namų žingsnį, o namai nuo šeimininkės dešimt.

Blogi namai, kur vištos gaidžiais gieda.

Netikėk kumele ant kelio, pačia – namie.

Be moteriškės tušti namai.

Namai be vaikų – it varpai be širdies.

Kurti namai be šunų, akli langai be vaikų.

Namas kišt, ožys rišt, ugnelė surausyt.

Namuose žmogus gali išlikti savimi, neslėpti neigiamų emocijų; kitaip nei pasaulio akivaizdoje, kai turi „išsaugoti veidą“:

Siviete šilkas, namie vilkas.

Svečiuose angelėlis, o namie – ragana.

Pas kitą – angelas, o namie – velnias.

Natūralią liaudiškosios NAMŲ vizijos dalį sudaro ginčai, kivirčiai bei rūpesčiai:

Kožni namai su gyvate.

Nėr tų namų, kur nesibartų niekas.

Nėra namų be kirmėlės.

Nėra to namelio, kad nebūtų kryželio.

Namų barniai ir kregždė iš lizdo išvaro.

Nuolatinis buvimas namuose gali būti išgyvenamas kaip apribojimas, ir netgi kalėjimas, ribojantis žmogaus kontaktą su pasauliu:

Sėdi namie kaip sena teta.

Kam kalėjimas, jai namai.

Namai – tai vieta, kurioje žmogus valgo, naminis valgis visuomet skaniausias. Iš tikrųjų namai (tėvynė) yra ten, kur yra maistas (duona) – gyvybės pagrindas:

Kur duona, ten ir namai (ten ir kraštas).

Namie batviniai gardžiau, negu svečiuos pyragas.

Geriau namie kartu negu pas kitą saldu.

Protinga galva prilyginama sveikiems namams, tuo tarpu žmogaus intelektinių kompetencijų stoka suprantama pro namų dalių stokos prizmę:

Galva – patarimų namas.

Tau ne visi namie.

Trūksta vieno balkio.

Gyvenamojo namo statyba sunkus ir varginantis procesas – namas privalo turėti tvirtus pamatus, tam kartais prireikia viso gyvenimo; pastatytas namas reikalauja nuolatinės priežiūros. Svarbios atskiros namo dalys, o ypač sienos, langai, langinės, liudijančios jo tvirtumą, grožį bei atsivėrimą pasauliui:

Namas pastatyt – tai ne kepurė pakelt.

Kad pamato nebus, tai namas greit supus.

Netaisyti stogo – supus, neparemsi namų – sugrius.

Namie ir sienos padeda.

Žmogus be mokslo kaip namai be langų.

Baužas namas be langenyčių.

Namai – tai pastovus, tvirtas ir stabilus darinys. Šiuos namų bruožus grindžia patarlės, vartojamos kaip posakiai svečiams, skubantiems į namus. Namai turi savo, jiems būdingą ir tik su jais besiasocijuojantį kvapą:

Namai – ne paukštis, nenulėks.

Namai – ne kiškis, nepabėgs.

Namai ne blynais dengti: varnos nesules, katės nesuės.

Namai namais ir kvepia.

Paremijos iškelia aikštėn du namų aspektus – socialinį ir psichologinį. Namai – tai tvirtovė, erdvė palanki žmogui, jų jėga slypi tvarkinguose šeimos santykiuose bei taisyklingoje pozicijoje pasaulio, dažnai priešiško žmogui, atžvilgiu. Žmogus neturėtų ilgam palikti namų, nes tik juose gali išlikti savimi, nors, kita vertus, užsisklendimas savyje gali jam pakenkti – tokiu atveju namai gali tapti kalėjimu. Lietuvių paremijos įspėja žmogų apie svetimą pasaulį ir saugo patriarchalinius santykius šeimoje.

‡Kalbinis tabu ir eufemizacija, disfemizacija – kaip PVK rekonstrukcijos būdas

Vienas iš labai įdomių etninių konceptų tyrinėjimo šaltinių yra eufemizmai, iki šiol gana mažai nagrinėti, tačiau esama atskirų straipsnių apie šiuolaikinius eufemizmus (Marcinkevičienė 1998), politinę eufemizaciją (Smetonienė, Daučiūnaitė 2014) arba tam tikras eufemizmų grupes, pvz., grafinius eufemizmus (Kudirka 2012). Šiek tiek eufemizmai aptarti ir juridinėje retorikoje (Koženiauskienė 2006, 2009) bei retorikoje (Koženiauskienė 2001). Plačiausiai lietuvių kalbos tradicinius eufemizmus yra ištyrusi B. Jasiūnaitė. Jos darbuose aptariamos eufemijos problemos, terminai, nagrinėjimo ir klasifikavimo galimybės, taip pat sporadiškai aptariami kai kurie eufemistiniai gyvūnų pavadinimai, su žmogaus aplinka ir pačiu žmogumi susiję eufemizmai. Taip pat M. Smetona 2015 apsigynė disertaciją „Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija“. Atskirai reikia paminėti anglų kalbininko R. W. Holderio žodyną „How not to say what you mean“, kuriame pateikiami anglakalbės kultūros eufemizmai ir stengiamasi aprašyti jų motyvaciją.

Eufemizmai gali padėti tirti žmogaus privataus ir visuomeninio gyvenimo sferas, taip pat papildo PVK tyrimus, puikus pavyzdys gali būti žodis *Europa*. Rašant konceptą buvo pastebėta, kad lietuvio PVK Europa yra gana naujas dalykas ir natūraliai iškilo klausimas, kas buvo anksčiau vietoje Europos. Atsakymą padėjo rasti mirties eufemizmai, kuriuose minima Amerika.

Daugelyje kalbų pastebimas draudžiamų dalykų, kitaip vadinamų tabu, skverbimasis į kasdienį vartojimą. Su tabu susijęs lingvistinis tabu, tai yra, kai žodžiui suteikiama maginė funkcija. Dėl maginės funkcijos žodis gali prišaukti nelaimę, dvasias ir pan. Todėl atsiranda

eufemizmų, kuriais pakeičiami pavojingi žodžiai ir kalbantysis gali bendrauti su aplinkiniais nebijodamas pažeisti tabu. Eufemizmo priešprieša yra disfemizmas, tai yra, žodžio iškreipimas siekiant jį padaryti įžeidžiamą. Pavyzdžiui, gimdymą lietuvių kalboje galima pavadinti *perėjimu* taip sumenkinamas žmogus, jo statusas gamtoje, be to suteikiama neigiama konotacija pačiam veiksmui.

Esama daug eufemizmų apibrėžimų, juos apibūdinti bandė tiek lietuvių, tiek pasaulio mokslininkai. Visi apibrėžimai yra panašūs, skiriasi tik tuo, kad skirtingi mokslininkai išryškina skirtingus eufemizmų aspektus. Kadangi skirtinguose darbuose nagrinėjami eufemizmai yra gana skirtingi, eufemizmą apskritai galima mėginti apibrėžti taip: eufemizmas yra žodis ar žodžių junginys, komunikacijos akte vartojamas norint įsiteikti eufemizuojamam objektui ir taip pakeisti tikrovę, arba norint suklaidinti, priversti klausytoją suprasti tikrovę taip, kaip kalbėtoji reikia, taip pat užkoduoja eufemizuojamus objektus, pažeidžiančius pirminius tabu ir jų tolesnio vystymosi rezultatus, etiketą, moralines nuostatas.

Kadangi eufemizmas kiekvienu atveju suvokiamas skirtingai, tai ir eufemizmų skirstymas skirtingų mokslininkų darbuose taip pat skiriasi. Apskritai eufemizmai gali būti skirstomi pagal vartojimo sferas, leksines-semantines grupes, funkcijas arba eufemizavimo būdus (kaip sudaromi eufemizmai).

Skyriaus skaitiniuose galima rasti nemažai eufemizmų pavyzdžių, todėl čia bus pateikti tik keli. Eufemizuoti galima gyvūnus, pavyzdžiui, gyvates (*šnypsteklė* (: *šnypšti*); *šliaužas* (: *šliaužti*)), vilkus (*bičiulis*; *kūmas*; *kumelinis lakštingalas*), lapas (*rudoji*, *papuruodegė*). Taip pat galima eufemizuoti mirtį (*į Ameriką / juodąją Ameriką važiuoti*; *į amžinastį iškeliauti / nueiti / įsikelti / keliauti*) ir gimimą (*gandras atnešė*; *kopūstų lysvėje rasti*), lyties organus (*svimbalas*; *stūmeklis*; *šeškus*; *šaknis*) ir pan. Norėdami susipažinti su šiuolaikine ar politine eufemija galite pasiskaityti šio poskyrio pradžioje nurodytus autorius.

Kalbėti apie eufemiją galima tik suvokus, kas yra tabu ir jo dalis lingvistinis tabu. Reikia atkreipti dėmesį, kad į tabu gilintis geriau ne iš lingvistinės pusės, o iš kultūrinės, nes tai yra kultūrinis reiškiny. Pats žodis *tabu* kilęs iš polineziečių kalbų, kur jis apibrėžia neįtikėtinais didele sistema, apimančią religiją, socialinį ir politinį gyvenimą. Pasak Z. Freudo, jei atsižvelgsime į bendrą žodžio reikšmę ir tabu laikysime kiekvieną papročių fiksuojamą arba įstatymų formuluojamą draudimą liesti ar naudoti savo reikmėms kokį nors daiktą arba vartoti tam tikrus neleistinus žodžius, tai apskritai nesą tautos ir kultūros pakopos, kurios būtų išvengusios tabu.

Etnolingvistiniame žodyne „Славянские древности“ (1995 – 2012) teigiama, kad tabu lengviausia pažeisti tam tikru metu – naktį, vakare, vidurnaktį ar vidurdienį. Ypač stengiamasi to nepadaryti tada, kai situacija reikalauja sėkmės (medžioklė, žvejyba), sunkiu, nesaugiu metu

(sergant, nėštumo metu). Be to, lengviausiai tabu pažeisdavo „nesaugūs“ žmonės, pavyzdžiui, nėščios moterys ar vaikai. Pažeidus tabu galima išvengti bausmės įvairiais magiškais būdais, dažniausiai verbalinėmis formulėmis (kartais lydimomis gestų).

Tabu – tai nevienalytis reiškinys, apimantis viską, kas supa žmogų, todėl atskirai reiktų kalbėti apie lingvistinį tabu, kuris yra tabu sistemos dalis ir glaudžiai susijęs su kalbine magija. „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“ lingvistinis tabu apibrėžiamas kaip su religiniais įsitikinimais ar prietarais susijęs draudimas vartoti tikruosius pavadinimus. Lingvistinis tabu yra kilęs iš magiškos galios priskyrimo žodžiui (sutapatinus pavadinimą ir vadinamąjį dalyką). Tabu žodžiai arba pakeičiami kitais, arba įvairiai iškraipomi. Puikus lingvistinio tabu pavyzdys yra minimas Z. Freudo: Naujosios Britanijos Gazelių pusiasalyje ištekėjusi sesuo neturi teisės kalbėti su broliu, negali ištarti jo vardo, prireikus turi jį kaip nors apibūdinti, o ne vadinti vardu (Freud 2010, 61). Taip stengiamasi išvengti incesto.

S. Karaliūnas teigia, kad maginio kalbos vartojimo pagrindas yra tikėjimas, kad žodis ir daiktas, kurį tas žodis žymi, yra tas pats, kad žodis yra sudėtinė daikto dalis. Negana to, žodis ir jo vartojimas suprantamas magiškai – manoma, kad jis turįs paslaptingos galios, magiškų ypatybių. Kadangi žodis ir juo žymimas daiktas sutapatinami, mokant žodį ir jį tariant, žinant kito žmogaus vardą ir jį minint, galima tam žmogui ar daiktui daryti įtaką. Kartojant atitinkamus žodžius, esą, galima netgi mus supantį pasaulį keisti – priversti jaus augti, gyvulius veistis ir panašiai (Karaliūnas 1997, 157). Galima teigti, kad būtent dėl žmogaus gebėjimo keisti pasaulį vartojant kalbą (žodžius) ir atsirado lingvistiniai tabu, kurie apsaugo vartotojus.

ŠPagrindiniai klausimai:

1. Kas yra etniniai konceptai?
2. Kokią vietą užima tautosakos šaltiniai PVK rekonstrukcijoje?
3. Kokie galimi gamtos mitologizavimo principai?
4. Kokių pasaulio mitologizavimo būdų esama?
5. Kas yra kalbinis tabu, eufemizmas ir disfemizmas?
6. Kaip susiję kalbinis tabu ir eufemizmas?

2. Koncepto rašymas

Konceptą paprastai sudaro 7 smulkios dalys: šešios analitinės ir septinta apibendrinamoji – kognityvinė definicija. Šių dalių eiliškumas renkant ar analizuojant turimą medžiagą nėra svarbus, tačiau laikantis kognityvinės definicijos metodo, prie rezultato turi būti einama nuosekliai, laikantis tam tikro plano. Aptariant koncepto rašymo ypatybes bus remiamasi jau parašytais ir keliais straipsniais publikuotais GARBĖS bei EUROPOS konceptais. Šie konceptai pasirinkti neatsitiktinai, nes apie GARBE yra daug ir skirtingos informacijos, o apie EUROPA yra labai mažai. Abu konceptai atspindi, kad tiek medžiaga, tiek prieiga prie jos gali būti nevienoda, nuo to priklauso ne tik sprendimo būdai, bet ir koncepto aprašo skirtingų dalių proporcijos, iširtumo išsamumas ar pan., ir galų gale net ir pats teksto komonavimas gali būti skirtingas, bet rezultatas yra vienodas.

Skyriaus skaitiniai:

Smetona Marius, 2016, Europos samprata lietuvių sąmonėje, *Parlamento studijos. Mokslo darbai*, nr. 20, 133–157.

Smetonienė Irena, 2015, Lietuviška garbės samprata. *Parlamento studijos. Mokslo darbai*, nr. 18, 63–83.

Smetonienė Irena, 2015, Garbės koncepto analizė, *Filologija*, nr. 20, 62–74.

Rutkovska Kristina, 2016, NAMŲ konceptas lietuvių kalboje ir kultūroje, *Lietuvių kalba*, nr. 10,

2.1. Įvadas

Įvade pateikiama kultūrinė arba tyrimų apžvalga. Pasirinkus nagrinėjamą žodį, labai svarbu išsiaiškinti, kas apie juo įvardijamą objektą yra parašyta ne lingvistų, o kitų sričių specialistų – kultūrologų, istorikų, etnografų, sociologų, filosofų ir t.t. Tai leidžia suprasti, kad žodis nėra tik žodyno vienetas, jis eina per visas žmogaus gyvenimo sritis, turi sąsajų su mus supančiu tiek materialiuoju, tiek dvasiniu pasauliu, kad įvairiuose diskursuose išryškėja vis naujos žodžio semos, nes kalba yra gyva, ji nuolat atspindi vis kitą žmogaus mąstymo ir pasaulio sampratos aspektą. Ši dalis yra savotiškas pasiruošimas tolesniam tyrimui, nes leidžia įžvelgti ir svarbiausius diskursus, ir problemos platumą bei prasmų galimą įvairovę. Be abejo, skirtingų žodžių koncepto įvadas bus skirtingas, nes aprėpiamos vis kitos pasaulio suvokimo sferos.

GARBĖS koncepto įvade apsiribojama tik keliomis mokslinėmis įžvalgomis ir tyrimų apžvalga, o EUROPOS koncepte pasirinktas kiek kitoks aprašymo būdas. Čia stengiamasi pateikti kultūrinį reiškinių formavimąsi, bet per daug neįsileidžiant į smulkmenas, imami tik bendrieji bruožai: kas, kodėl ir kada. Taip pat pateikiama labai glausta informacija, kas šiuo metu yra ką rašęs apie reiškinių.

<i>EUROPOS koncepto įvadas</i>	<i>GARBĖS koncepto įvadas</i>
<p>Konkrečių kalbinių tyrinėjimų apie Europos suvokimą nesama. Paminėti galima nebent V. Rudaitienės straipsnį, kur aptariamas nelietuviškos kilmės prepozicinio dėmens eurovartojimas. Daugiau galima rasti filosofinio ir kultūrinio, politologinio pjūvio tyrinėjimų. Kaip naujausias minėtinas N. Putinaitės knyga „Trys lietuviškos Europos. Tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje“. Bet nė viena iš tokio pobūdžio knygų ar straipsnių neatsako į klausimą, kas yra Europa lietuviui. Dėl šios priežasties reikia naujo tyrinėjimo metodo. Iš pradžių tikslingiausia aprašyti, kokia kultūrinė ir istorinė situacija galėjo nulemti Europos suvokimo raidą lietuvių sąmonėje. Galima teigti, kad kituose skyriuose nagrinėjamuose pavyzdžiuose ta raidos specifika ir atsispindi.</p> <p>Pradėti reikėtų nuo baltų genčių ir Europos santykio. Baltų pasaulėžiūroje esama daug panašumų su Skandinavijos mitologija, yra karinių veiksmų pėdsakų, kas byloja apie tarpusavio kontaktus. Pirmaisiais mūsų eros amžiais baltai patyrė jau ir antikinės civilizacijos poveikį per prekybą su Romos imperija, žinoma, per tarpininkus. Kraustantis tautoms, baltų gentims po truputį jungiantis į vienokias ar kitokias sąjungas ir užsimezgant santykiams su slavais, ankstyvaisiais viduramžiais baltai susidūrė su lotyniškąja Vakarų Europos ir</p>	<p>Šių dienų moksle garbė tapo tyrimų objektu ne tik teisiniame diskurse, garbės samprata ir jos vieta vertybių sistemoje domisi sociologai, istorikai, psichologai, lingvistai. „Garbės“ koncepto analizei svarbios yra Stewarto įžvalgos, kad esama skirtumų tarp „vertikalios“ ir „horizontalios“ garbės. „Vertikali“ garbė suvokiama kaip teisė į ypatingą pagarbą, šią teisę aukštesnės socialinės padėties individai turi žemesnės padėties individų atžvilgiu, o „horizontali“ garbė – tai teisė į pagarbą tarp tokios pačios socialinės padėties individų. „Horizontalios“ garbės turėjimas priklauso nuo elgesio, patvirtinto tos pačios socialinės padėties individų grupėje. Laikui bėgant pirminiai garbės kriterijai – padėtis (kilmė) ir elgesys – atsidūrė moralės erdvėje. Stewarto analizė iš esmės susijusi su asmens garbe, kuri vis dėlto priklauso nuo pripažinimo referentinėje garbės grupėje. Tad „garbės žmogus turi parodyti, kad supranta garbės kodeksą ir laikosi jo priesakų“ (Stewart 1994). Taigi garbė egzistuoja subjektyviai ir objektyviai. Subjektyvumo lygmenyje garbė egzistuoja kaip individo jaučiamas noras turėti teisę į pagarbą, o objektyvumo lygmenyje – kaip viešas individo socialinės vertės pripažinimas. Asmens garbė ir gėda visada yra susijusi su kolektyvine garbe ir turi viešumo išraišką (Žvinklienė 2009). Šios</p>

bizantišką Rytų Europos civilizaciją jau tiesiogiai (Gudavičius 1999). Dėl geografinės padėties Lietuvai buvo lemta patirti įvairių kultūrų įtaką ir atsidurti jų sankryžoje.

Konkrečiau apie lietuvių požiūrį į Europą galima kalbėti tik tada, kai atsiranda rašytiniai šaltiniai, todėl tam tikros opozicijos tarp Europos, tiksliau Vakarų valstybių ir Lietuvos, paliudijimų esama dar iki Lietuvos krikšto. Pagrindinė opozicija yra religija ir kultūra. Pirmieji žingsniai lietuviams tapti europietiškais buvo karaliaus Mindaugo karūnacija. Manoma, kad šis valdovas pažino „svetimą, priešišką ir paslaptinę Europos civilizacijos pasaulį“ ir „išmoko mąstyti kaip Vidurio Europos monarchas“ (Gudavičius 2008). Žinoma, net ir po Mindaugo karūnavimo Vakarai išliko priešai ne tik karine, bet ir religine prasme, nes valstybė nebuvo visuotinai pakrikštyta, pasąmonėje buvo įsivyravusi priešprieša jėgoms (Gudavičius 2008). Didesnė Lietuvos integracija prasideda Didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Gediminui pradėjus kviesti amatininkus, pirklius, vienuolius iš Vakarų Europos į Vilnių, greičiausiai ne tik dėl ekonominių, bet ir kultūrinių paskatų. Atsikraustę žmonės atsivežė ir savo pasaulio suvokimą, be to, Lietuvai sparčiai plečiantis į slavų žemes, neabejotinai susidurta ir su slavų tautų požiūriu į Europos šalis. LDK apskritai pasižymėjo didele tolerancija skirtingoms tautoms, jų tradicijoms, religijoms – didelėje teritorijoje ne tik gyveno skirtingai kalbantys ir skirtingos konfesijos žmonės, svarbiausia – jie gyveno taikiai (Augustyniak 2009), net suvokdami savo skirtingumą buvo toleruojami ir toleravo kitus (Bairašauskaitė 2009), skleidė

mintys galėtų būti savotiška hipotezė, kurią patvirtintų arba paneigtų žodžio „garbė“ analizė. „Garbės“ konceptas Lietuvoje nenagrinėtas. Apskritai apie garbę kaip vertybę, moralinę normą teoriniu lygmeniu, pasiremiant užsienio autoriais, rašyta A. Žvinklienės straipsnyje „Garbės koncepcija socialiniame diskurse“ (2009); garbės ir šlovės santykį D. Poškos kūryboje, XIX amžiaus pradžios kultūrinį kontekstą ir šių dviejų vertybių virsmą nagrinėjo R. Bončkutė straipsnyje „Garbės ir šlovės samprata Dionizo Poškos kūryboje“ (2007); bendrais bruožais apie garbę kaip moralės ramstį samprotaujama D. Kuolio straipsnyje „Tarp šlovės ir doros“ (1992); paremijų vaidmuo pilietiškumo formavimui ir visuomenės normų kūrimui aptarta D. Zaikauskienės straipsnyje „Lietuvių paremijų funkcijos šiuolaikiniuose kontekstuose“ (2011); apie moters garbę tautosakoje rašyta D. Šeškauskaitės knygoje „Erotika tautosakoje“ (2011); apie garbę ir orumą teisiniame diskurse išsamiai kalbama autorių kolektyvo vadovėlyje „Civilinė teisė. Bendroji dalis“ (2009) ir įvairiuose advokatų aiškinimuose. Apie garbę rašoma ir diskutuojama populiariausiuose tinklaraščiuose, asmeniniuose bloguose, tačiau tai nėra mokslinis požiūris, bet iš jų galima suprasti, kas yra garbė šiuolaikiniam žmogui, stebėti šios sąvokos pasikeitimus, naujų aspektų atsiradimą.

savo kultūrą (Temčinas 2009). Daugiakultūrė Lietuva tarsi atspindėjo šiandien Europoje skleidžiamą idėją toleruoti ir gerbti kitus, kartu išlaikant savo valstybingumą ir tautų identitetą. Iš esmės netgi galima teigti, kad lietuviai tapo europiečiais anksčiau nei patys europiečiai suprato, kad jie yra europiečiai.

Vis dėlto religinė priešprieša tarp Lietuvos ir Vakarų Europos išliko iki pat Lietuvos krikšto, nes pagoniška Lietuva buvo nuolat puolama Kryžiuočių ordino. Po 1387 m. pakrikštytai Lietuvai atsivėrė kelias palaikyti diplomatiškus santykius su Vakarų Europa, o pastarosios kultūra pradėjo daryti įtaką Lietuvai. Ši įtaka ypač sustiprėjo sukūrus Abiejų Tautų Respubliką, kurios karaliais ar karalių žmonomis tapo žinomų Europos šalių giminių atstovai. Atvykdami jie atsiveždavo savo kultūrą, mokslo suvokimą, teisės žinias, o svarbiausia – filosofinės minties sklaidą, kuri leido plisti reformacijai Lietuvoje. Toks kultūrų susiliejimas paskatino LDK kilminguosius sekti Vakarų Europa ir pritaikius tai, kas geriausia, pradėti leisti knygas, parašyti 1468 m. Teisyną, išleisti Statutus (taip supanašėja Lietuva ir Europa ir teisiniu požiūriu) (Jovaišas 2003), domėtis mokslu, remti kultūrą.

Lietuvai sunkus, bet savotiškai įdomus, laikotarpis po Abiejų Tautų Respublikos trečiojo padalijimo. LDK atsidūrus carinės Rusijos okupacijoje ir po sukilimų sunaikinus didelę dalį didikų, buvo mėginama vykdyti rusifikaciją, net uždraudžiama spauda. Bet sekdami Prancūzijos revoliucijos paskatintomis idėjomis ir Europoje kylančia tautos laisvumo idėja, lietuviai pradeda ugdyti tautos šviesuomenę iš žemdirbių,

remdamiesi Rytų ir Centrinės Europos pavyzdžiu. Lietuvių kultūros veikėjai – Šatrijos Ragana, J. Biliūnas, Maironis – buvo atviri visoms politinėms ir kultūrinėms Europos srovėms (Survilaitė 2014), nors ir jie vis pabrėždavo, kad Lietuva skiriasi nuo likusios Europos, tačiau turi siekti tų pačių idealų.

Tarpukario Lietuvos didelė dalis išsilavinusių žmonių mokslus baigė Vakarų Europos universitetuose, iš kur parsivežė naujų idėjų, jas pritaikė Lietuvoje. Po Sovietų Sąjungos okupacijos ir vykdytų represijų bei didelės propagandos sklaidos, stengiamasi naikinti viską, kas buvo nors kiek europietiška, ypač laisvės idėją (Potašenko 2009). Propagandai pasidavė ir kultūros veikėjai, kurie Vakarų Europą pradėjo vaizduoti neigiamai. Kaip ryškiausią pavyzdį galima pateikti dabar jau prieštarinai vertinamą neoromantikę poetę S. Nėrį ir jos eilėraščio „Lietuvai“ ištrauką: Iš negandingų vakarų/ Audrų perkūnijų prikrauti/ Lingavo debesų laivai. Šiame eilėraštyje iškyla Vakarų kaip prieš, karo motyvas.

2.2. Žodynų duomenų analizė

Pradedant lingvistinę pasirinkto žodžio analizę, vis dėlto labai svarbu išanalizuoti žodynų duomenis. Nors žodynuose gana dažnai pateikiamos tik leksinės žodžių reikšmės, remiantis I dalyje išdėstyta ir per paskaitas girdėta teorija, galima reikšmėse ir pavyzdžiuose išvelgti naujų semų. Žodynų medžiaga (ne tik apibrėžtys, bet ir pavyzdžiai) bus labai svarbūs šeštojoje dalyje, kurioje visi duomenys bus gretinami ir ieškoma bendrybių bei skirtumų. Atkreiptinas dėmesys, kad šios dalies analizei svarbūs ne tik „Lietuvių kalbos žodyno“, „Dabartinės kalbos žodyno“, bet ir „Antonimų žodyno“, „Sinonimų žodyno“ „Lietuvių kalbos frazeologijos žodyno“ duomenys. „Lietuvių kalbos žodynas“ vertingas tuo, kad jame užfiksuotos senosios žodžių reikšmės, tad sulyginus su „Dabartinės kalbos žodynu“ aiškiai matyti kalbos ir žmonių sampratos apie analizuojamą objektą kitimas.

EUROPOS ir GARBĖS konceptų žodynų analizės kardinaliai skiriasi, nes lietuviškoje leksikografijoje apie Europą nėra nieko rašyta. Todėl EUROPOJE stengiasi surinkti visą įmanomą medžiagą iš skirtingų duomenų bazių ir įvairių derivatų. EUROPOS nei sinonimų, nei antonimų žodynuose nėra, tačiau galima rasti sinonimų ir antonimų, kai nagrinėjamos apklausos. Žinoma šie sinonimai, antonimai neaptariami žodyninėje dalyje, nes tai žmonių pasamonėje atsiradę sulyginimai arba supriešinimai, bet ir jie yra svarbūs, nes pildant sinonimų antonimų žodynus, juos galima padaryti sistemos dalimi.

GARBĖS koncepte iš karto lyginami trijų žodynų duomenys, be to įmanomas ir žodžio etimologinis aiškinimas. Čia (ir kituose konceptuose, kur yra sinonimai) sinonimai leidžia išvelgti tam tikrus žodžio reikšmių niansus, todėl jų analizė praplečia pasirinkto žodžio tyrimų lauką, leidžia išvelgti tam tikras semantines slinktis. Naujų žodžio reikšmių gali pateikti ir antonimų analizė, tad „Antonimų žodyno“ medžiaga turėtų būti svarbi kiekvienam konceptui. Ypač vertinga analizei tai, kad AŽ pateikia ne tik antonimus, bet ir analizuojamojo žodžio reikšmę. Taip pat svarbu, kad AŽ orientuojasi į semantines žodžių apibrėžtis.

Dariniai arba derivatai ne visada yra svarbūs semantinei analizei, pavyzdžiui, GARBĖS koncepte jie tiesiog parodė, kad pasitelkus darybos priemones, iš žodžio „garbė“ galima pasidaryti naujų žodžių, kurie savo reikšme nuo pagrindinio nedaug nutolę. Panašią informaciją pateikė ir koncepte EUROPA, bet, turint omenyje, kad kitos žodyninės medžiagos nėra, derivatai leido susidaryti nors kokį vaizdą apie žodį ir jo vartoseną, taip pat leido daryti išvadą, kad žodinis lietuvių kalboje yra pakankamai naujas ir labiau susijęs su administraciniais, politiniais reikalais.

EUROPOS duomenų iš žodynų analizė

Lietuvių kalbos sisteminiuose žodynuose Europos apibrėžimo nėra, tačiau gana didelė įvairių išvestinių formų gausa. Daugiausiai derivatų galima rasti „Eurovoc“ žodyne. Europos apibrėžimo ar bent jau apibūdinimo reiktų ieškoti geografijos atlasuose ir žinyuose, ar mitologijos enciklopedijose, tačiau čia būtų tik žemyno, teritorijos ar mitologinio personažo apibūdinimas. Tokia situacija greičiausiai rodo, kad pati sąvoka yra gana nauja ir dabar vartojama vietoj senojo žemyno, krikščioniškojo pasaulio (galbūt viduramžiško suvokimo reliktas), vakarų Europos, centrinės Europos, rytų Europos ir pan.

Euro(p) lietuvių kalboje gali atlikti kelias funkcijas: tai gali būti nelietuviškos kilmės prepozicinis dėmuo ar šaknis. Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ) pateikiami tokie žodžiai su šaknimi europ: europėti, sueuropėti, europietis, europietiškas, europietišškai, europinis, europiškas, europišškai. Pavyzdžiai tik patvirtina mintį, kad šaknis europ yra gana nauja, nes žodžių yra nedaug, priesagų vartojama negausiai: -ėti, -ietis, -iškas, -inis, o lietuvių kalboje jų yra daugiau nei šeši šimtai. Panašias priesagas galima rasti ir „Eurovoc“ žodyne, bet čia esama ir kitokių, pvz., -izmas: europeizmas.

Be jau minėtos darybos, „Eurovoc“ žodyne nemažai atvejų, kai euro- žodyje eina nelietuviškos kilmės prepoziciniu dėmeniu: eurodoleris, eurokomunizmas, eurokorpusas, eurokreditas, euroobligacija, eurorinka, euroraketa, euroskepticizmas, eurotinklas, eurotunelis, eurovaliuta. Įdomu tai, kad šiuo atveju euro- lietuvių kalboje atsistoja į vieną

GARBĖS duomenų iš žodynų analizė

Dabartiniuose lietuviškuose leksikografijos šaltiniuose (Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ), Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (DLKŽ) ir Antonimų žodyne (AŽ)) pateikiamos tokios žodžio „garbė“ reikšmės: garbė – šlovė, pagarba; geras vardas (LKŽ); garbė – visuomenės pripažįstama pagarba už nuopelnus; šlovė, geras vardas (DLKŽ); garbė – visuomenės pagarba už nuopelnus (AŽ).

Kaip matyti, teikiant LKŽ reikšmes remtasi sinonimais, DLKŽ reikšmė praplėsta bendrąja sema, remiantis dabartine vartosena, AŽ teikiant apibrėžtį jau paisoma semantikos. Tokia šio žodžio samprata formavosi veikiami senųjų raštų ir žodynų, todėl be istorinio konteksto apie šio žodžio reikšmę kalbėti yra neįmanoma.

Žodis „garbė“ etimologų laikomas veldiniu, siekiančiu indoeuropiečių prokalbę. Išsamiausiai šio žodžio galimą kilmę yra aprašęs V. Mažiulis „Prūsų etimologijos žodyne“ (naujausias leidimas 2013). Apibendrinamas jau paskelbtas etimologijas (Toporovo, Trubačiovo, Čemodanovo, Endzelyno, Buck, ir kitų), jis pateikia kelias galimas versijas. Viena iš jų tiesiogiai siejama su aptariamuoju daiktavardžiu: garbė „Ehre“, gr. γράφω „įrėžiu; rašau“ (< *gr̥bh-), ags. ceorfan „įpjauti, įrėžti“ ir kt.; pr. gīrbin bei jam giminingi (t. y. balt.-sl.-germ.-gr. žodžiai) vestini, be abejo, iš verb. ide. *gerbh- (: *gr̥bh-), kuriam iš tradicijos priskiriama reikšmė „rėž(inė)ti“ (Mažiulis 1988). Tačiau šios sąsajos, nors ir semantiškai artimos, pačiam autoriui atrodo ne iki galo aiškios, todėl priimtinesnė atrodo jo pateikta šaknų gir-/gerkilmės teorija: pr. gir(twei) „girti“ = lie. gir-ti „t. p.“

gretą su auto-, video-, audio-, aero- ir t. t. Kaip teigia V. Rudaitienė, euro- kaip prepozicinis dėmuo lietuvių kalboje pradėtas vartoti palyginti neseniai ir jo atsiradimas labiausiai sietinas su integracija į ES. Dažnai prepozicinis dėmuo euro- sudurtiniuose žodžiuose turi Europos Sąjungos ar ryšio su Europos Sąjunga leksinę reikšmę (Rudaitienė 2001, 99).

= la. dziř-t „t. p.“ suponuoja verb. balt. *gir-/*ger- „t. p.“ (> verb. lie. *ger- „t. p.“ → gēr-as „gut, tüchtig“ < *„giriamas, pagirtas“) < balt.-sl. *ger-/*gir- „girti, (pa)garbinti, pagerbti“ < *„reikšti kam pagarbą balsu (žodžiais ar giedojimu)“ > sl. *ger-/*gir- „reikšti dievams (aukojimo metu) pagarbą giedojimu“ > „aukoti“ > s. sl. žbrq „aukoju“/žrėti „aukoti“ (→ žbr-ьць „жрец“) ir kt. Veiksmažodžio šaknis balt.-sl. *ger-/*gir- „reikšti kam pagarbą balsu (žodžiais ar giedojimu)“ bus atsiradusi iš senesnio balt.-sl. *„kelti (aukštinti) balsą“ < verb. ide. *g_uer(H)-/*g_ur(H). Verb. ide. *g_uer(H)-/*g_ur(H)- „kelti (aukštinti) balsą“ greičiausiai yra iš ide. *Hg_uer(H)-/Hg_ur(H)- „kelti, aukštyn traukti“. Išeina, kad, pvz., pr. girtwei „girti“ kartu su lie. girti „t. p.“ = la. dziřt „t. p.“ = „kelti (garbinti, aukštinti) ką (žodžiais ir pan.)“ gana gerai išlaikė savo praindoeuropietišką reikšmę (Mažiulis 1988). Vadinas, galima teigti, kad baltų gentims žodžiai girti – gerbti – garbė buvo suprantami kaip tam tikras pripažinimas. Tačiau senuosiuose raštuose šalia žodžio „garbė“ vartojami sinonimai neleido sąvokai išsikristalizuoti. Jau pirmojoje lietuviškoje knygoje (1547) M. Mažvydo „Katekizme“ eiliuotoje jos prakalboje vartojami veiksmažodžiai ir „garbinti“, ir „šlovinti“: *Tasai mokslas tur teisiai jus išmokyti,/ Kaip Dievą turit pažinti, priegtam ir garbinti,/ Jei, broliai seserys, tuos žodžius nepapeiksit,/ Dievą Tėvą ir Sūnų sau mielu padarysit/ Ir pašlovinti po akimis Dievo būsit,/ Visuose daiktuose palaimą turėsit.* Atrodo, kad šios prakalbos autoriui hierarchiškai aukštesnis žodis yra „garbinti“, nes jis susijęs su Dievu, o ne „šlovinti“. Tai galėtų rodyti, kad XVI

amžiuje Mažojoje Lietuvoje galėjo dar egzistuoti senasis „garbės“ suvokimas, apie kurį rašyta Mažiulio. Labai svarbu tai, kad prakalba yra originalus Mažvydo kūrinys, tikėtina, kad jame atsispindi tikroji jo tarmė ir mąstymas. Giesmėse (jos verstos, ne originalios) jau nematyti tokios „garbės“ sampratos, čia esama ir „šlovės“ (*Susimilstąsis Dieve, ... šlovę mes tau duome*), ir „liaupsės“ (*Mes tau nū pon liaupsę duome*). „Liaupsė“ šalia garbės vartota ir vėlesnių autorių, tai matyti iš LKŽ pateiktos medžiagos (liaupsė – garbė, pagyrimas: *Savos garbės ir liaupsės neieškotumbim DP. Jam teesie liaupsė ir garbė BPI. Liaupsės giesmė K.*)

1559 metais išleistoje M. Daukšos „Postilėje“ šalia „garbė“ vartojama ne tik „šlovė“, „liaupsė“, bet ir „garba“, „gyrius“. Tiesa, dominuoja „garbė“, „šlovė“ pavartota 21 kartą, o forma „garba“ – 6. Atkreiptinas dėmesys, kad Daukša „garbė“ ir „šlovė“ iš tiesų vartoja sinonimiškai, versdamas net nesieja jų su konkrečiais lenkiškais žodžiais, pvz., Wujeko postilės eilutė *Sława, cześć i chwała* jis verčia *Liaupsė garbė ir šlovė ant amžių amžinųjų*. Kitoje vietoje „chwała“ jau verčiama „garbė“. Daukša pasižymėjo tuo, kad dažnai pastabose nurodydavo, kuris žodis konkrečiu atveju būtų tinkamesnis. 1595 m. iš lenkų kalbos verstame J. Ledesmos katekizme šalia „liaupsės“ randame autoriaus taisymą „garbė“ – kaip geresnį variantą.

1642 m. trečiajame K. Sirvydo trikalbio žodyno (*Dictionarium trium linguarum*) leidime apskritai vartojama tik forma „garba“ – greičiausiai tai bus aukštaitiškas kamiengalio variantas, nes ir LKŽ žodžio „garba“ pavyzdžiai teikiami tik iš vidurio

Lietuvos raštų arba rytų aukštaičių ploto (garba žr. garbė: *Garba yra žmogui, kuris skiriasi nuog vaidų* A. Baran. *Saliamonas visoj garboj savo nebuvo apvilktas, kaip viena išg tų* Ev. *Skubinos ... puldamas su nužemintomis tavęsp garbomis* KN. *Garba mano niekas yra* SP II. *Nenuplėšt nė vienam prideramos garbos jo* DP.)

Kaip sinonimai „garbė“ ir „šlovė“ teikiami ir kituose XVII ir XVIII amžiaus dvikalbiuose žodynuose: *Ehre – garbė, čestis ir ehrlich – šlovingas* (Lexicon Lithuanicum, XVII a. vid.); *Ehre – garbė, šlovė, čestis* (Clavis Germanico-Lithvana, XVII a.); *Herrlichkeit, šlovė, és, F. Garbė, és, F. / Ruhm, Garbė, és, f. Gyrus, raus, m. šlovė, és, f. Jef.* (Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon, 1747 m.) G. H. F. Neselmano žodyne teikiama ir „garbė“, ir kaip atskiras žodis „garba“. F. Kuršaitis vokiečių – lietuvių žodyne ypač daug dėmesio skiria „garbei“. Vokiškam žodžiui *Ehre* jis pateikia net šešias reikšmes (tarp jų ir „geras vardas“), iliustruotas lietuviškais pavyzdžiais. Lietuvių – vokiečių žodyne šalia „garbės“ teikiamas ir derivatas „garbepelnys“ (tas, kuris pelnė garbę), tačiau jis vartosenoje neprigijo. Čia matyti ir daugiau sinonimų: skolinys „čestis“, kurio reikšmė lietuvių kalboje yra „laimė“, vadinasi, toli nuo „garbės“ sąvokos, galima spėti, kad todėl ir netapo tikroju sinonimu; „gyrius“, kuris vartotas dar Daukšos ir kitų autorių, LKŽ pateikiamas kaip „garbės“ sinonimas, nors pagrindinė jo reikšmė su klasikine „garbės“ samprata gerokai prasilenkia (gyrius – gyrimasis; pagyrimas; garbė: *Tuščias žmonių gyrius* SP. *Visi jo žodžiai tiktai yra gyrius* BP. *Lietuvininkai patys savo senąją garbę ir gyrių niekina* prš. *Tokį sau gyrių*

buvo įgijęs, jog kožnas jam linkėjo ir padėjo S.Dauk.)

Analizuodama XIX a. pradžios žinomo veikėjo D. Poškos kūrybą, R. Bončkutė (2007) teigia, kad iki XVIII amžiaus europinėje raštijoje išsilaikė klasikinės pamatinės vertybės, pagal kurias šlovė buvo susijusi su didingais veiksmais, tolimais nuo kasdienybės ir konkretaus gyvenimo. Garbė buvo žemesniojo luomo atributas – tai, kas aukštesniojo luomo atstovo perduodama žemesniajam kaip užmokestis už drąsą ir ištikimybę. XIX amžiaus pradžioje Lietuvoje dar gyvas tradicinis suvokimas, pvz., D. Poška savo eilėse teigia, kad karaliui priklauso valdžia, ponui – šlovė, bajorui – garbė. Įdomu ir tai, kad tradicinė šių žodžių samprata perteikiama ir to meto religinėje literatūroje. Giesmėse Dievas yra šlovinamas, Kristus garbinamas. Mergelė Marija, kai statoma šalia Dievo, yra vadinama žodžiu „palaiminta“, tačiau kai ji stovi šalia moterų – „pašlovinta“. Tačiau jau XIX amžiaus pradžioje į Lietuvą ateina Apšvietos idėjos ir pradėta nebeskirti aristokratų ir liaudies kultūrų, o aristokratiškas garbės suvokimas ima darytis nebemadingas. Valstietis suvokia tikrąsias vertybes ir sugeba būti abejingas tuščiai šlovei (Bončkutė 2007). XIX amžiuje lietuvių kultūroje įvyksta lūžis – prasideda žemaičių sąjūdis, kuris į pirmą vietą iškelia patriotizmą, tautiškumą, kalbą ir lietuvišką savivertę, o M. Valančius net pasiremdamas liaudimi ir jos kalba sukuria politiškai organizuotą tautą. Tad buvo mėginama perteikti ir naują žodžių „šlovė“, „garbė“, „dora“, „tauta“ turinį. Net Poška viename iš eilėraščių rašo: *Jūs, raštininkai,*

*garsiai giedokit/ Garbę karalių ar viešpačių didžių. Patriotinis aspektas ypač ryškiai atspindėtas kito XIX a. šviesuolio J. Zauerveino eilėraštyje „Lietuvninkai mes esam gimę“, tapusiame Mažosios Lietuvos himnu: *Lietuvninkai mes esam gimę,/ Lietuvninkai mes turim būt./ Tą garbę gavome užgimę,/ Tą ir neturim leist pražūt.**

Tačiau apibendrinti, kad XIX amžiuje garbė tampa vyraujančiu žodžiu, būtų neteisinga. Šalia „garbės“ vartojama ir „šlovė“, ir „gyrius“, ir „goda“. Tiesa, pastarasis užfiksuotas tik Vakarų žemaičių plote (*Koki tau goda, kad tavo pasakų, dainių klausos? Visų didžiausia goda buvo jaunam save vyru vadinant girdėti S.Dauk.*).

XX amžiaus pradžioje (pirmasis žodyno sąsiuvinis 1924) į Lietuvių kalbos žodyną įtraukiama viskas, kas iki šio amžiaus užfiksuota tiek religiniuose, tiek pasaulietiniuose raštuose, tiek žodynuose ir gramatikose, todėl žodžio „garbė“ reikšmės atspindi istorinį aspektą, o ne dabartinę vartoseną. Sprendžiant iš LKŽ pateikimo, netgi galima daryti išvadą, kad šiame amžiuje „šlovė“ vėl tampa hierarchiškai aukštesniu žodžiu, nes „garbė“ aiškinama sinonimais, o „šlovė“ apibrėžiama remiantis semantika: šlovė – garbingas išgarsėjimas, visuomenės rodoma pagarba už didelius nuopelnus, darbą, talentą, didelę garbė.

Kaip minėta, DLKŽ bandoma išskirti pagrindinę semą, tačiau jis nenutolsta nuo LKŽ, nors vadinamas dabartinės kalbos žodynu. Atkreiptinas dėmesys į „garbės“ ir „šlovės“ apibrėžčių panašumą. Pagal pateikimą atrodo, kad tai paprasčiausi sinonimai:

a. garbė – visuomenės pripažįstama

pagarba už nuopelnus; šlovė, geras vardas.

b. šlovė – 1. garbingas išgarsėjimas, pagarba; didelė garbė. 2. geras vardas.

A. Lyberio „Sinonimų žodyne“ (I leidimas 1961) garbės sinonimais pateikiami žodžiai „šlovė“ (didelė garbė), „goda“ (tarm.), „liaupsė“ (pasen.), „gyrius“ (pasen.). Jie taip pat surinkti iš minėtų šaltinių, ir, nors žodyno pasirodė keli leidimai (naujausias 2002), dabartinės vartosenos duomenimis šio žodžio sinonimija nepasipildė.

Antonimų žodyne (2003) „garbė“ apibrėžiama kaip visuomenės pagarba už nuopelnus ir teikiami keturi šio žodžio antonimai: gėda – peiktino pasielgimo sukeliamas nemalonus jausmas (*Vieniems –mirtis ir gėda, o kitiems – paaukštinimas ir garbė.* J. Marcink.); negarbė – visuomenės pasmerkimas už niekšišką darbą: (*Realesnė yra priešmirtinė negarbė negu pomirtinė garbė.* rš); niekšybė – nedoras pasielgimas (*Tikiu, kad tiesa nebevirs melu, drąsa – baime, garbė – niekšybe.* J. Gruš); panieka, paniekinimas – negerbimas, palaikymas menku (*Vieton garbės už savo pasišventimą lemta jam buvo patirti tiktai paniekinimą.* Pt).

Reikia pripažinti, kad iš visų leksikografijos šaltinių tik Antonimų žodynas remiasi semantika ir XX amžiaus antrosios pusės kalbos faktais. Žvelgiant į antonimų apibrėžtis galima pastebėti ir „garbės“ semantinius aspektus: geri darbai, pasitenkinimas visuomenei padarytu darbu, doras elgesys, visuomenės pripažinimas.

Priešybe garbei kaip moralinei vertybei galima laikyti derivatus garbėtroška ir garbėmyla, nes

garbės troškimas arba veikla tik tam, kad pasiektum visuomenės pripažinimą ir tuo didžiuotumeisi, yra nedora, negarbinga, smerktina. Šalia būtina paminėti ir skolinį onaras. Lietuvių kalbos žodį garbė atitinka lotynų honor, kilusį iš Honos – kilnumo, garbės ir karinio teisingumo dievo vardo. Toks jis išlieka daugelyje Europos kalbų, tačiau dėl tam tikrų psichosocialinių dalykų lietuvių šnekamojoje kalboje šis žodis įgauna tik neigiamą reikšmę: onaras (lenkų honor) – perdėtas savigarbos jausmas, išdidumas, puikybė, ambicija.

Be sinonimų ar antonimų, šiek tiek tokios papildomos informacijos, gali suteikti ir dariniai. Derivatų su šaknimi garb- nėra daug. Pats daiktavardis „garbė“ yra pasidarytas iš veiksmažodžio „gerbti“, kurio pirmoji reikšmė „garbinti, šlovinti, girti; vertinti, branginti“. Iš „garbės“ derivatų paminėtini dūriniai garbėgods (vartojamas reikšme „išdidus, puikus“), sudarytas iš dviejų sinonimiškai senuosiuose raštuose vartotų žodžių „garbė“ ir „goda“; garbėženklis, sudarytas iš žodžių „garbė“ ir „ženklas“ ir siūlytas vietoj tarptautinio žodžio „herbas“. Vartojami keli jau minėti neigiamos reikšmės dūriniai: garbėmyla (garbės troškimas) sudarytas iš „garbė“ ir „mylėti“, taip pat garbėtroška (garbės troškimas arba asmuo, kuris trokšta garbės), pasidarytas iš „garbė“ ir „trokšti“.

Iš daiktavardžio „garbė“ pasidarytas būdvardis garbingas (garb + ingas (būdvardžių priesaga, reiškianti vidinę ypatybę)) vartojamas reikšme „kuris garbės vertas, garbus, girtinas; gerbiamas“; veiksmažodis garbinti (garb + inti). Šiuo atveju svarbi yra jo pirmoji reikšmė „duoti

garbę, girti, aukštinti; gerbti“. Negalima nepaminėti hibrido garbavoti (garb + avoti). Jis standartinėje kalboje kodifikuotas neigiamai – pripažintas didžiąja žodžių darybos klaida, nes turi svetimą dėmenį -avoti, tačiau vartotas senuosiuose raštuose, tarmėse vartojamas ir dabar.

LKŽ žodis „garbė“ iliustruojamas rašytiniais įvairių laikotarpių autorių pavyzdžiais, bet galima rasti ir tarminių pasakymų. Tokie pavyzdžiai ypač vertingi, nes užrašyti iš šnekamosios kalbos: *Garbė žmogaus panaši į aukštą medį, kuriam ilgai reikia augti, o greitai nulūžti gali.* (Brž.) (1); *Ką be geros garbės, verčiau be galvos.* (Sim.) (2); *Vaikų garbė tėvų švarkais dangstosi.* (Plv.) (3); *Garbės nuplėšimas tai antras užmušimas.* (Mrj.) (4); *Gyvenk ne dėl turto, ale dėl garbės.* (Rm.) (5); *Norėjo sau garbės paimti, kad sumušė sviestą.* (Ėr.) (6); *Nuleido dukterį garbe viena, be kokio kraičio.* (Šts.) (7).

Šie pavyzdžiai rodo, kaip garbę suprato paprasti žmonės. Taigi, garbė jiems yra moralinė vertybė, geras vardas bendruomenėje (2), (4), (5), (7); ją turi pats pasiekti, nes garbė neperduodama kaip palikimas (3); tai išaukštinimas, pagyrimas (6); garbė pasiekama per ilgą laiką, nuolatiniu darbu, o prarandama labai greitai (1), todėl reikia ją saugoti, neleisti nuplėšti ar pažeminti.

Nors žodynų apibrėžtys labai sausos, žodžiai aiškinami kitais panašiais žodžiais (išskyrus Antonimų žodyną), tačiau žiūrint į pavyzdžius, antonimų apibrėžtis galima apibendrinti, jog **garbė – tai moralinė vertybė, geri darbai, visuomenės pripažinimas už nuopelnus,**

**talentą, darbą, geras vardas, doras elgesys,
būti pavyzdžiu kitiems, nesavanaudiškumas,
pagyrimas, išaukštinimas.**

2.3. Tautosakos duomenų analizė

Koncepto analizei labai svarbu, ką į tiriamąjį žodį sudėdavo mūsų protėviai. Šiai sampratai suprasti vertinga visa tautosaka (pasakos, padavimai ir sakmės, dainos, mįslės, patarlės, priežodžiai), tačiau jos detali analizė užimtų labai daug laiko, todėl dažniausiai apsiribojama smulkiaja tautosaka (paremijomis). Paremijos perteikia tam tikrą tautos pasaulėžiūrą, per jas analizuojami ir interpretuojami žmonės ir patirtis, per jas atpažįstamos tam tikros situacijos. Paremija vienu metu veikia kaip kalbos elementas, kaip tradicinės kultūros reprezentantas, kaip retorikos priemonė ir kaip socialinės sąveikos sprendimo įrankis. Pavyzdžiui, žodžio *garbė* vartoseną paremijose užfiksuoja ne tik patirtį, bet ir aiškias tautos moralines nuostatas. Šioje dalyje apie EUROPAŲ nieko nebus kalbama, nes paremių ar apskritai tautosakos susijusios su Europa labai mažai arba visai nėra.

EUROPOS paremijos	GARBĖS paremijos
	<p><i>Žuvusiam – garbė, mirusiam – pagrabas. (1); Yra tai garbė ant garbės turėti liežuvį už dantų. (2); Priimk garbę su nusižeminimu, o skundą su kantrybe. (3); Ne tam garbė, kas pradeda, bet tam, kas pabaigia. (4); Kas nuo garbės bėga, tas ją randa. (5); Ką garbė apakina, tas nebemato teisybės. (6); Geriau numirti, negu be garbės palikti. (7); Geriau biednam su garbe būti, negu turtingam su gėda pūti. (8); Garbės už pinigus nenusipirksi. (9); Garbė namams, iš kurių kunigas išeina. (10); Maža garbė svetimom kalbom kalbėti, didi gėda savos gerai nemokėti. (J.J.) (11).</i></p> <p>Iš pateiktų paremių matyti, kad lietuviams garbė yra svarbiausia vertybė, be kurios žmogus negali visavertiškai gyventi tarp kitų savo bendruomenės narių, tokiu atveju geriau mirtis, negu gyvenimas be garbės (7). Garbė yra neįkainojama vertybė, vertinama labiau už turtą (8), ją galima pasiekti tik dorai ir nesavanaudiškai dirbant (3), nesiekiant naudos (9), nesiekiant jos kaip rezultato vien dėl pasipuikavimo (5), darbus padarant iki galo, laikantis duoto žodžio (4). Didžiausia garbė yra žūti už tėvynę, idėją (1) arba taip išauklėti savo vaikus, kad jie pasišvęstų visuomenės naudai ir dvasinėms vertybėms, būtų pavyzdys kitiems (10). Garbingas yra tik tas, kuris nesididžiuoja garbe, bet ir toliau išlieka moralus, teisingas ir atsidavęs (6), kuris žino žodžio galią ir prieš kalbėdamas pasveria kiekvieną žodį, kad neįžeistų ir nepažemintų šalia</p>

esančių (2), tas, kuris puoselėja savo kalbą kaip didžiausią tautos vertybę ir tautiškumo pamatą (11).

2.4. Įvairių diskursų analizė

Svarbu tai, kad šioje dalyje turi būti analizuojami 200–300 kontekstų, išrinktų iš tekstų, reprezentuojančių bendrinės kalbos neutralaus stiliaus variantą. Pagrindinis tekstų tipas turėtų būti mokslo populiarinamojo ir žiniasklaidos tekstai, pastaroji suskirstyta pagal ideologijas ir pasaulėžiūrą, apimant visą ideologijų spektrą. Šaltinis gali būti tekstiniai, bet naudotis šiais duomenimis reikia atsargiai. Tekstynų duomenys reikalauja atidžios interpretacijos. Tai, kas stereotipiška, yra nulemta presupozicijos. Asmeninis požiūris yra svarbus tiek, kiek atskleidžia kultūrinę ir etnolingvistinę relevanciją. Šiai daliai ypač netinka joks trafaretas, nes kiekvienu atveju gautoji medžiaga yra vis kitokia. Galima tik pasižiūrėti, kaip elgtasi rašant GARBĖS ir EUROPOS konceptus. Pavyzdžiui, GARBĖS konceptui svarbūs visi diskursai, nes apie garbę, kaip vieną iš ryškiausių moralinių vertybių, diskutuojama visuose diskursuose. O EUROPAI ypač svarbus politinis diskursas, be to tiko ir komentatorių mintys.

EUROPOS įvairių diskursų analizė	GARBĖS įvairių diskursų analizė
<p>Kaip minėta kultūros apžvalgoje, Europa lietuvių tekstuose pasirodo palyginti vėlai. Šioje tyrimo dalyje pateikta medžiaga, rinkta ir iš 19, ir iš 20 a. tekstų bei šių dienų spaudos. Be įprasto geografinio konteksto Europa dažniausiai minima politiniame diskurse, ypač po Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą 2004 m. Ir nors <i>Europa – pernelyg bendra sąvoka ir dėl to atrodo beprasmiška</i> (Arūnas Spraunius „Europos saulėlydis ar saulėlydis Europoje?“ www.delfi.lt); <i>Pakapsčius giliau, paaiškėja, kad glaudesnė Europa reiškia daugybę dalykų labai dideliame žmonių skaičiui</i> (Alina Bargaoanu „ES ateitis: Jungtinės Europos Valstijos ar Disneilendas turistams iš Kinijos?“ www.delfi.lt), vis dėlto atskiruose diskursuose galima išvelgti <i>Europos</i> suvokimą. Tektų duomenys iš esmės patvirtina apklausų duomenis. Daugiausia apie Europą kalbama kaip apie Europos Sąjungą, žemyną, kultūros lopšį, istorinį vienetą, tam tikrų</p>	<p>Religiniame diskurse garbė tampa savotiška formule, kartojama visose maldose: Garbė Dievui Tėvui; Garbė Dievui aukštybėse; Garbė tau Viešpatie; Garbė Jėzui Kristui (tapęs ir pasisveikinimu). Tai ypatinga pagarba, susijusi ne tik su išaukštinimu, bet ir su nuolankumu. Tokie „garbės“ atspalviai ateina ir į literatūrą: <i>Garbė Tau, Viešpatie, už amžinąjį taką Nuo žemės dulkių lig dangaus žvaigždžių, Garbė už saulę, kur kas rytą teka, Ir už didybę mūsų mažų širdžių. Garbė už kalnus, kur žmogus nesiekia, Garbė už marių paslėptas gelmes, Garbė Tau, Viešpatie, kad esam niekas Prieš Tavo veidą, o prieš nieką - viskas mes! Garbė Tau, Viešpatie, už vardą, kur nešioju, Ir už sodybas mūsų tėvų tėvų. Už žemę, kur mana tauta sustojo, Už sielą, gyvą tik alsavimu Tavu.</i> (B. Braz. „Garbės himnas“) (12)</p>

vertybių ištakas.

Pirmiausia aptartinas politinis diskursas. Jame ryškios kelios pozicijos: proeuropietiška, antieuropietiška, neutrali. Politiniuose tekstuose Europa dažnai pateikiama kaip demokratijos principais grindžiamas vienetas, pavyzdžiui:

A. Paulauskas: „*Didžioji Europa*“ – tai kaimynų solidarumas. (www.delfi.lt)

V. Landsbergis: *Pastarieji keleri metai ir ypač Lietuvos pirmininkavimas Europos Sąjungai, Europos vadovų viršūnių susitikimas Vilniuje išryškino ir sustatė labai svarbius taškus, kurie mums buvo žinomi, bet dabar tapo aiškūs labai plačiai. Europa bunda, Europa susivokė tikrovėje kur kas geriau negu prieš keletą metų. O tie taškai yra paprasti – dabartinė Rusija atmeta demokratiją, atmeta Europą (...)* (www.delfi.lt)

Europos dvasia skleidėsi per liberaliąją humanistinę asmens orumo moralę, žmogaus teises, jomis grįstu teisiniu reguliavimu ir joms ginti steigiamomis institucijomis, kurias vainikavo Strasbūro teismas. (Vladimiras Laučius „Europai stinga noro grįsti gėrį galia“ www.delfi.lt)

Toks pakylėtas pasididžiavimas – štai mes jau tikrai Europa. (Ginta Gaivenytė „Eurobendrystė su pakelta arklio uodega“ www.lrytas.lt)

Nes Europa – tai didžiulėje įtampoje tarp žinojimo ir tikėjimo, o sykiu ir tarp galios ir tikėjimo istoriškai išsiskleidusi save pagrindžiančio ir koreguojančio politinio bei moralinio individo laisvė. (Leonidas Donskis „Kas vienija ES?“ www.delfi.lt)

Trumpai kalbant, „Europos“ sąvokoje esama per daug išimčių, o pačioje Europoje – per daug

Poetas meistriškai dėkojimo formulę „ačiū tau už“ pakeičia maldos formule „Garbė Tau Viešpatie“ – šitaip išsaugomos religinės „garbės“ semos (išaukštinimas ir nuolankumas) ir išryškėja dar vienas aspektas – dėkingumas kūrėjui.

Literatūriniame diskurse, be jau aptarto tarpinio tarp religinio ir literatūrinio, žodis „garbė“ vartojamas gana tradiciškai, jau paremiųjų paliudytomis reikšmėmis:

J garbę kelias jam tikrasis vien darbas (S. Nėr.) (13)

Kas karžygių garbę skelbtų be poetų? L.Gir. (14)

Kai visa tauta supranta, kad mirti už laisvę garbė, o gyventi vergijoje – gėda, tokios nebepavergsite! (J. Gruš.) (15)

Garbė jums, budrūs šių dienų didvyriai,/ Laisvais išvedę šalį vieškeliais! (Mair.) (16)

Man kitų receptais naudotis garbė neleidžia. (P. Trein.) (17)

Kas man iš tos laimės/ Ir iš tos garbės,/ Jei aš vienas džiaugsiuos,/ O šimtai – liūdės? (liaudies daina) (18)

Kaip matyti, lietuvių rašytojams garbė yra darbas (13), kurio rezultatai bus įvertinti kitų, savivertės jausmas, sąžinė (17). Liaudies daina tapusiame eilėraštyje (18) išryškėja nesavanaudiškumo, darbo kitiems, gero vardo, bendruomeniškumo aspektai. Literatūriniam diskursui ypač būdinga garbę sieti su didvyriškumu (16), pasiaukojimui tėvynei, tautai, idėjai (15).

Publicistikos duomenys atspindi šių dienų mąstyseną, nes pavyzdžiai rinkti iš naujausių publikacijų, o aprėpta gana plati tinklalapių

svetimųjų, turinčių tuos pačius bruožus kaip ir europiečiai. Galima sakyti, kad žodis „Europa“ yra žodžių „pakantus“, „civilizuotas“ ir „šiuolaikinis“ sinonimas, bet taip pat teks pripažinti, kad daugelis „europiečių“ tokie nėra (Arūnas Spraunius „Europos saulėlydis ar saulėlydis Europoje?“ www.delfi.lt)

Pastarasis teksto pavyzdys puikiai atspindi didelės politinio diskurso tekstų dalies esmę – Europa, nors vertintina teigiamai, vis dėlto lietuviams yra kiek svetima. Tai nereiškia, kad Lietuvoje yra teigiamos kitos vertybės negu „likusioje Europoje“. Lietuva dėl savo geografinės padėties ir kaimyninių šalių visą laiką buvo kultūrų sankryžoje, tolerancija jai nesvetima. Tačiau žiniasklaidoje Europa dažnai pateikiama kaip ES sinonimas ir, matyt, dėl gana vėlyvo Lietuvos įstojimo atsiradęs kiek negatyvus požiūris į ją, noras nesitapatinti su ja, atsiribojimas nuo jos ar prielaida, kad kitiems Europos gyventojams lietuviai nėra savi:

Nors Lietuva ir dar 9 Vidurio ir Rytų Europos valstybės jau priklauso Europos Sąjungai, nemažai daliai vakariečių Europa – tai tik Vakarų Europa (Palmyra Krupenkaitė „Nuomonė. Kiek Europoje Europų?“ www.delfi.lt)

Be abejo, Europa – tai ne ES (Arūnas Spraunius „Europos saulėlydis ar saulėlydis Europoje?“ www.delfi.lt)

Kad ir kiek kalbėtume, kad Europa – tai mes patys, per visą stojimo į ES laikotarpį, kai Lietuvos įstatymai ir poįstatyminiai aktai buvo derinami prie šios bendrijos reikalavimų, ir pirmąjį buvimo ES dešimtmetį, kai mūsų politikai pamėgo atsakomybę už nepopuliarius

skalė – nuo populiariausio portalo „Delfi“ iki specifinių, pasižyminčių ypač tautiškomis pažiūromis sarmatai.lt.

Garbė, kaip sąvoka, susijusi su savęs suvokimu, su sąžine, savo pareigos Tėvynei samprata. **Garbė** – tai savęs įvertinimo išraiška. Garbingas žmogus tiesiog nesugeba iškrėsti niekšybės – jam tas svetima ir pasibjaurėtina. (sarmatai.lt) (16)

Garbė pranešti apie išrinktą 1,2 mlrd. narių turinčios pasaulio katalikų bendruomenės naują lyderį teks Prancūzijos kardinolui Jeanui Louis Tauranui, kuris paskelbs konklavos nutarimą Vatikano Šv.Petro bazilikoje. (delfi.lt) (17)

Sprendimą lėmė daug dalykų – man **garbė** atstovauti miestui, kuriame gimiau ir gyvenau. (delfi.lt) (18)

Rinkėjų suteiktas mandatas – tai ne tik didelė **garbė**, bet ir atsakomybė už kiekvieną sprendimą ir poelgį, už kiekvieną balsavimą ir žodį. (kauno.diena.lt) (19)

Kad tiek žmonių palaiko mane, man pati didžiausia **garbė**. (bernardinai.lt) (20)

Kyla pavojus jos garbei, o moters **garbė** – svarbiau už viską. (bernardinai.lt) (21)

Tarnyba Lietuvos kariuomenėje – prievolė ir **garbė** (karys.lt) (22)

Neatlygintina kraujo donorystė ne dėl **garbės**, bet garbinga. (Kraujo centro reklama) (23)

Kaip ir tikėtasi, aukščiausias garbės suvokimas pateikiamas specialiuosiuose tinklalapiuose (sarmatai.lt ir karys.lt), kurių tikslas – patriotizmo skatinimas, tautinės savimonės žadinimas. Formuojama nuomonė, kad didžiausia garbė yra ginti ir saugoti tėvynę (22), ji susijusi su

sprendimus suversti Europos nustatyta tvarka, susiformavo kažkoks anapusinės atgamtinės mūsų gyvenimus tvarkančios jėgos įvaizdis (Romas Sadauskas-Kvietkevičius „Žiemos ir vasaros laiko likimą turi spręsti visa tauta“ www.delfi.lt)

Niekas kol kas nenori ES mesti, tačiau niekas jos nebemyli – Europa tampa nebe tikslas, o naudos gavimo instrumentas, Europa – atpirkimo ožys, tampantis visų krizių pirmine priežastimi (E. Vareikis „Nesutapusių charakterių Sąjunga ir Naujoji Žečpospolita“ www.delfi.lt)

Mes esame Europos viduryje ir visada būsime kitokie, nei yra Vakarai (Gabrielė Valaitytė „R. Ozolas: nesame protingiausi, geriausi, gražiausi“ www.delfi.lt).

Kitaip tariant, politiniame diskurse esama nuomonės, kad Europa yra padalinta:

Europa, kurią simbolizavo Roma, galiausiai pasuko skirtingais keliais – Vakarų bei Rytų. Kuri Europa – vakarinė ar rytinė yra tikra, verta pasiginčyti (E. Vareikis „Kodėl Europą sukūrė Karolis Didysis, o ne Vytautas Didysis?“ www.delfi.lt)

Galbūt ne prie fizinės „geležinės uždangos“, bet prie tam tikros uždangos, skiriančios laisvą Europą nuo mažiau laisvos Europos (Monika Garbačiauskaitė-Budrienė specialiai DELFI iš Vašingtono, Paaiškino, ko iš Europos nori V. Putinas, www.delfi.lt)

Po komunizmo žlugimo praėjo daugiau nei du dešimtmečiai, tačiau Europa vis dar išlieka aiškiai padalinta į dvi dalis (www.lrytas.lt)

Atsiribojimą nuo Europos, tiksliau – jausmą, kad posovietinės valstybės niekada nebus

sąžine, savęs suvokimu kaip piliečio, su pareiga tėvynei (16), garbė yra ir savotiškas savęs įsivertinimas, ar tu atlikai savo pareigas (16). Garbė yra kitų pasitikėjimas (20), (19), pavedimas atlikti tam tikrą darbą (17), pasididžiavimas galėjimu atstovauti šaliai, miestui, grupei (18), (19) – tai ypač būdinga sporto tematikoje, politikų kalbose. Reklama Lietuvoje priskiriama publicistiniam stiliui, todėl čia pateikiamas šūkis iš garsinės reklamos (23). Jame garbė pateikiama kaip rūpestis kitais, ji nesusijusi su tuščiu garbės troškimu. Kaip didžiausia moralinė vertybė garbė iškyla kontekstuose apie moters garbę (21). Įdomu tai, kad tautosakoje moters garbės praradimas pateikiamas metaforiškai, tabuizuotai (D. Šeškauskaitė). Moters garbė – tarsi savaime suprantamas dalykas, susijęs su morale, vartojamas visuose kontekstuose.

3.5. Politinis diskursas žodžio „garbė“ semantikai ypač svarbus, nes politikai turi rinkėjų pasitikėjimą ir su nedidelėmis išlygomis yra autoritetai. Galima sakyti, kad politikų deklaruojamas garbės suvokimas keliauja per visus diskursus – jų mintys nuolat cituojamos ir komentuojamos.

Jis turėtų priminti, kokia vertybė ir koks džiaugsmas yra būti laisviems, elgtis pagal sąžinę ir garbę, nesibauginti, kad koks nors didelis viršininkas Rytuose susirauks ar kuo nors nubaus. (V. Landsbergis) (24)

Jei nėra garbės ir sąžiningumo, kurie lemtų valstybių ir pačios Europos Sąjungos ar tarptautinių organizacijų sprendimus, jeigu tokių

lygiavertės Europos partnerės, galima vadinti neutralia pozicija. Dalyje politinio diskurso tekstų atsispindi visiškai neigiamas požiūris:

Europos tautos jau mato, kad kryptinga „tolerancija“, o iš esmės – netolerancija religinėms, tautinėms, kultūrinėms tradicijoms, pasiekė pavojingą ribą (Vytautas Visockas „Sekmadieniniai pamąstymai. O supratimo, kodėl taip atsitiko, ar padaugėjo?“ www.slaptai.lt)

Jis yra viešai pareiškęs, kad Europa – tai skęstantis laivas, kuriam vadovauja gėjai (Algimantas Čekuolis „Vladimiras Putinas aštrina adatą“ www.slaptai.lt)

Vakarų Europoje vyksta kultūrinis karas prieš gyvybės kultūrą, šeimą ir kitas krikščioniškas vertybes, kurios laikomos „atgyvena“ (www.slaptai.lt)

Žmonių komentarai po žiniasklaidoje esančiais tekstais dar kartą atspindi Europos prieštarumą. Šie komentarai yra dalies visuomenės nuomonė. Pastaruoju metu matyti tendencija vartoti naujadarą „gėjropa“: *Supuvusi Gėjropa* (komentaras iš www.respublika.lt); *Myliu aš geiropą, patinka gyvent, kur gyvenu, keliauti, kur noriu, turėti bekiek galimybių susirasti darbą visoje Europoje*. (komentaras iš www.vz.lt); *Valio, nėra lito, nėra Lietuvos, tegyvoja Geiropa* (komentaras iš www.ve.lt); *Bet Geiropa mus okupavo be tankų ir suteikė partinei mafijai rojų* (komentaras iš www.respublika.lt); *Tau ir į tave panašiams „tolerastams“ - tėvynė tai „geiropa“* (komentaras iš www.banga.balsas.lt). Tai Rusijoje plačiai vartojamas neigiamas Europos apibūdinimas,

kriterijų nėra arba jie skamba tik žodiniuose tekstuose, o jų nėra iš tikrųjų, atsitinka panašiai kaip su žmogumi – vertybes praradęs žmogus darosi menkas iš esmės ir todėl negali būti laimingas. (V. Landsbergis) (25)

Kas yra garbė? Tai viena iš prigimtinių ir esminių žmogaus vertybių, viena iš tų, kurios žmogų padarė žmogumi. (A. Patackas) (26)

Lietuvos Nepriklausomybės Sąjūdžio pirmininkas, Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, Europos Parlamento narys, politikas plačiaja prasme V. Landsbergis neabejotinai yra daugelio lietuvių autoritetas. Jam garbė ir sąžinė, nuolat vartojamos šalia, yra svarbiausios vertybės, be kurių žmogus yra menkas ir nelaimingas (25), šio žodžio semantika apima pasididžiavimą, drąsą, savivertę (24). Seimo narys A. Patackas, atsakydamas į savo klausimą, pateikia ir žodžio „garbė“ reikšmę (26) – tai esminė vertybė, be kurios žmogus negali vadintis žmogumi.

Garbė teisiniame diskurse tapo teismų objektu, o pats žodis – terminu. Lietuvos teismuose nagrinėjamos garbės ir orumo įžeidimo bylos, pati sąvoka aiškinama Civiliniame kodekse, platesni išaiškinimai pateikiami vadovėliuose ir atskirų teisininkų išaiškinimuose. Kodeksas remiamasi žodyno apibrėžtimi, tačiau išaiškinimuose, atsiradusiuose iš teismų praktikos, išryškėja svarbiausios šio žodžio semos, iš esmės teisininkai pateikia semantinę žodžio „garbė“ definiciją:

Asmens garbė ir orumas – konstitucinės vertybės, saugomos įstatymų. (27)

Garbė – tai socialinis asmens įvertinimas, visuomenės požiūris į žmogų. (28)

todėl neatmestina, kad tokie komentarai gali atspindėti tik labai mažą visuomenės dalį.

Šiandieninis neigiamas požiūris į Europą politiniame kontekste gali būti lyginamas su sovietinėje Lietuvoje išspausdintų tekstų ištraukomis: *Visos Europos kapitalistai ištiesė letenas į pasaulio dalį, kurioje gyvena šimtai milijonų žmonių, į Aziją* rš.; *Neramus, irus ir ligūstas Europos buržuazijos gyvenimas* rš.; *Ir štai dabar Europos kapitalistų godžios letenos išsitiesė į Kiniją* rš. Šias ir prieš tai pateiktąsias tekstų ištraukas skiria keli dešimtmečiai, todėl skiriasi ir Europai priskiriamos blogybės. Anksčiau Europa buvo apibūdinama kaip „buržuazinė“, šiandien ji priešpastatoma tokioms vertybėms kaip šeima, tradicijos, patriotizmas. Būtina pabrėžti, kad po 2014–2015 m. įvykių Ukrainoje euroskeptikų žymiai sumažėjo ir paprastai Europa visuomenės vertinama kaip tolerancijos, daugiakultūriškumo, saugumo užuovėja, gebanti savyje sujungti daug ir įvairių žmonių:

Europa tikrai gali būti daugiakultūriška (Paulius Gritėnas, „L. Donskis: Jau metas radikalus islamizmą prilyginti fašizmui“, www.lrytas.lt).

Be abejo, ir politiniame diskurse esama geografinio aspekto. Įprasta, kad Europa čia suvokiama kaip žemynas, pavyzdžiui: *Anksčiau nelegalūs migrantai Europos pakrantes bandydavo pasiekti nedideliais laiveliais ar plaustais* (www.alkas.lt)

Nuo politinio diskurso verta pereiti prie istorinio. Pastarasis iš dalies paaiškina, kodėl šiandieninių lietuvių sąmonėje glūdi atsiribojimas nuo kitų europiečių – istoriniai tekstai atspindi aiškų suvokimą, kad ten yra

Žmogaus garbė ir orumas yra neturtinės vertybės, kurias gina tarptautiniai teisės aktai (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija), Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kiti nacionaliniai įstatymai, įskaitant ir Civilinį kodeksą. (29)

Garbė ir orumas reiškia tam tikrą žmogaus padorumo statusą, jo atitikimą, nerašytus, bet visuomenėje priimtus etinius, dorovinius standartus, nusipelnymą tos aplinkinių pagarbos ir vertinimo bei jo paties pagarbos sau, kurios žmogus vertas kaip asmenybė. (30)

Taigi žmogaus garbė glaudžiai susijusi su asmenybės sąvoka (30), ji yra moralinė vertybė (29), saugoma pagrindinio šalies įstatymo (27). Garbė yra susijusi su padorumu, visuomenės pripažinimu (30) ir požiūriu į žmogų (28), paties žmogaus savivertės jausmu (30).

Žodis „garbė“ Lietuvoje yra tapęs įvairių pavadinimų dalimi (*televizijos žaidimas „Krašto garbė“* (31), *televizijos socialinis projektas „Lietuvos garbė“*) (32), taip pat tam tikrų laipsnių ir apdovanojimų (*garbės daktaras, garbės narys, garbės pirmininkas, garbės pilietis, garbės konsulas, garbės vardas, garbės ženklas, garbės raštas*) (33), išskirtinių grupių (*garbės kuopa, garbės batalionas*) (34), dokumentų (*garbės kodeksas, garbės sąrašas*) (35), procesų (*garbės teismas*) (36) pavadinimais. Tai sustabarėję žodžių junginiai, tačiau ir iš jų matyti, kad garbė – tai visuomenės pripažinimas (33), užsitarnautas vardas (34), (35), (36), geri, nesavanaudiški darbai (32), atstovavimas tam tikrai grupei (31).

Vakarų Europa, o čia Lietuva, tik Europos dalis, bet ne Vakarų:

Žalgirio pergalė Vakarų Europos akyse nepaprastai išskėlė Lietuvos ir Lenkijos prestižą rš.

Gediminas kvietė į Lietuvą amatininkus iš Vakarų Europos kraštų ir davė jiems įvairių privilegijų MLTE152.

Ordino agentai, popiežiaus ir imperatoriaus remiami, Vakarų Europoje skelbė, jog Lietuva tebesanti pagoniška, jog lietuviai esą tikri saracėnai bei krikščionybės priešai ir t. t. LII138. Lietuva paskutinė Europoje buvo sukrikščioninta rš.;

Bet dažniausiai Europa istoriniame diskurse iškyla kaip regionas, kurį lydi tam tikri istoriniai įvykiai, retesniais atvejais ji personifikuojama:

III tūkstantmetyje pr.m.e. visa Europa jau plačiai pažino akmeninius įrankius, gamintus šlifavimo būdu rš.

Po pirmojo pasaulinio karo visą laiką Europa sėdėjo ant parako statinės, ir ji anksčiau ar vėliau turėjo sprogti K. Bor.

Istorijos tekstai patys savaime turi būti objektyvūs, todėl ir Europa juose apibūdinama neutraliai, t. y. istoriniame diskurse jai nepriskiriama jokių neigiamų ar teigiamų bruožų, ji figūruoja kaip istorinis vienetas.

Kitokios nuotaikos vyrauja kultūriniame diskurse. Jau minėta, kad politiniame diskurse Europa daugiausiai tapatinama su ES (tą rodo ir anketos) ir jos priimamais sprendimais, kurie gali būti vertimai prieštarinčiai. Tuo tarpu kultūriniame diskurse Europa beveik visais atvejais pasirodo kaip teigiamas, siektinas idealas, kas savaime suprantama, nes kultūra

vargu ar gali būti vertinama neigiamai remiantis objektyviais kriterijais. Itin retais atvejais Europai priskiriama menkavertė kultūra, tačiau tai būdingiau ideologiniams tekstams: *Vakarų Europos pūvančios kultūros garbintojai* sp.

Kitais atvejais kultūriniame diskurse Europa yra senovinių tradicijų tąsa, grožis, vertybės, laisvė, vienybė, ir, be abejo, civilizacijos lopšys:

Europos kultūros diegus tebekalėjo stiprios romėnų kultūros tradicijos rš.

Perėjo į Europos gražybės ir stebėtinumus.
Vaižg.

Europos poezija, proza, dramaturgija įsitvirtino kaip pagrindinis vertybių matas ir „pasaulinės literatūros“ sinonimas rš.

Reikėtų prisiminti, kad poetas ir rašytojas, literatūros istorikas, filosofas, vertėjas, kovotojas už laisvą žodį ir laisvą mintį, bendros Europos idėjos puoselėtojas, Lietuvos–Lenkijos santykių vizionierius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijos aristokratas Česlovas Milošas kol kas yra vienintelis Nobelio premijos literatūros srityje laureatas, kilęs iš Lietuvos, joje gyvenęs (Rūta Švedienė „Ruošiamasi paminėti 103-ąjį Česlovo Milošo gimtadienį“ www.alkas.lt)

Vydūnui ypatingas dėmesys buvo skirtas ir Europos dienų proga Detmolde surengtoje konferencijoje „Europos idėja literatūroje ir kalboje“, kurios viename iš trijų pranešimų, (jį skaitė Vydūno draugijos garbės pirmininkas Vacys Bagdonavičius), mąstytojas pristatytas kaip vieningos Europos idėjos pirmtakas (Vacys Bagdonavičius „Vydūno idėjinis palikimas Europai“ www.alkas.lt).

Tačiau Europa tapo senųjų civilizacijų lopšiu

(www.delfi.lt).

Vienas iškiliausių lietuvių poetų Maironis savo kūryboje mini Europą kontekste, kuris lenkia laiką – Europos kaip namų, sąjungos, daugiatautės vietos, kur vyrauja taika, suvokimas jo eilėraščiuose ypač ryškus (Jonaitis 1994): *Ir gal laikai – nebtolimi,/ Kad bus Europoj renkami/ Didžios respublikos atstovai/ Į bendrą seimą nuo tautų,/ Visų be skyriaus pašauktų,/ Išnykus tarptautinei kovai* (ištrauka iš poemos „Mūsų vargai“).

Paminėtina ir mitologijoje išskylanti Europa, nes šis pavadinimas siejamas ne tik su žemynu ar politiniu dariniu: *Europa – graži princesė, kurią pagrobė Dzeusas, atgabeno į Kretą, ten ji pagimdė tris sūnus – Miną, Radamantą ir Sarpedoną, kurie tapo povandeninio pasaulio teisėjais* (www.delfi.lt); *Europė valdė pakalinę dalį Peonijos, kurią savo vardu Europa vadino* S.Dauk.

Mokslininkų, kultūros veikėjų tekstuose Europa netiesiogiai, bet vis dėlto atskiriama nuo kitų žemynų, gali būti suvokta kaip jų antonimas: *Iš Amerikos pirmiausiai ing Europą parvežė taboką, roputes, nasturtas, saulėgražas* I. Kaip ir politiniame diskurse, čia Europa išskyla kaip vienas žemynas: *Klykuolė gyvena Europos ir Azijos šiaurinėje dalyje* T.Ivan.

Remiantis tekstų analize galima teigti, kad politikos diskurse Europos sinonimai yra *solidarumas, demokratija, žmogaus teisės, galia, laisvė, taika, saugumas, universalumas, pakantumas, civilizacija, šiuolaikiškumas, Vakarų Europa, Europos Sąjunga*. Neigiamame kontekste Europa vadinama *atpirkimo ožiu, neaiškia antgamtinė jėga, skęstančiu laivu,*

Gėjropa, ją apibūdina žodis *netolerancija*.

Europos antonimais gali būti *Rytų Europa*, *mažiau laisva Europa*.

Istoriniame kontekste Europos sinonimai yra *Vakarų Europa*, *visa Europa*, antonimas – *Rytų Europa*.

Kultūriniame diskurse Europos sinonimais tampa *daugiakultūriškumas*, *daugiakalbystė*, *idėja*, *senų tradicijų ir civilizacijos lopšys*, *grožis*, *vertybės*, *laisvė*, *vienybė*. Neigiamame kontekste vartojamas antonimas – *supuvusi kultūra*.

2.5. Apklausų duomenų analizė

Apklausos koncepto analizei skiriasi nuo jums įprastų sociologinių apklausų, nes JOS aprašyme yra naudojamos pažintinio, kognityvinio tipo anketos, nukreiptos į respondentų žodžių supratimą. Pagal metodologiją respondentams užduodamas tik vienas atviras klausimas: „Kas, tavo manymu, yra tikrojo X esmė?“ Į klausimą įtrauktas modifikatorius „tikrasis“ kreipia respondentų dėmesį būtent į subjektyvius įsivaizdavimus, o ne į realiai (objektyviai) egzistuojantį tipinį objektą. Pasakymas apie „esmę“ dėmesį sutelkia į svarbiausius bruožus, o ne į antraeilius. Turi būti tiriamos studentų grupės, mažiausiai 100 žmonių (50% moterų, 50% vyrų, iš humanitarinių ir tikslųjų mokslų krypčių). Studentai yra pasirinkti dėl kelių priežasčių. Pirma, šią grupę pagal amžių ir protinius gebėjimus galima lyginti su kitomis kultūromis. Antra, jų sudėtis gali būti laikoma visos visuomenės atstovavimu. Žinoma, galima apklausti ir ne studentus, bet studentai paprastai yra ta grupė, kuri dar yra išlaikiusi tėvų, senelių požiūrį, bet jau įgavusi naujų požiūrio aspektų mokykloje, universitete ir, svarbiausia, studentai labiau susiję su dabartimi, lengviau pasiekia informaciją naudodamiesi naujausiomis technologijomis, socialiniais tinklais, žiniasklaida. Be to žodynai, senieji raštai, paremijos, net ir didžioji literatūros dalis pateikia ankstesnių kartų suvokimą, o apklausos ir publicistinis stilius labiau turėtų perteikti šiuolaikinį suvokimą.

Šis apklausų metodas išbandytas Amerikoje ir Japonijoje, naudotas visų EUROJOS projekto dalyvių. Atkreipkite dėmesį, kad į pateiktą klausimą respondentai atsakys (dažniausiai) ne vienu sakiniu – tai bus savotiškas minčių lietus, iš kurio jūs turite išskirti pagrindinius deskriptorius. Iš pavyzdžių jūs matysite, kad atsakymuose turite ieškoti tam tikros semos – kaip darėte ankstesnėse dalyse – ir jas grupuoti. Iš pradžių galima išskirti daug deskriptorių, paskui juos stambinti, jungti į didesnes semantines grupes. Deskriptoriai koncepte pateikiami mažėjančia tvarka. Be to, respondentai pateiks labai įvairių pasvarstymų duotąją temą, kurie bus labai svarbūs apibendrinant visą tyrimą, išryškins naujas arba aptvirtins jūsų jau išskirtas semas.

EUROPOS apklausų analizė	GARBĖS apklausų analizė
Siekiant išsiaiškinti jaunimo požiūrį į Europos sampratą, atliktos studentų apklausos. Į klausimą, kas jums yra tikroji Europa?, atsakinėjo Vilniaus universiteto skirtingų fakultetų studentai. Humanitarinių mokslų atstovai sudaro 48% visų apklaustų studentų: 30 studentų buvo iš Filologijos fakulteto, 16 iš	Pripažįstant, kad garbės samprata visuomenėje per tuos kelis amžius kito, siekiama išsiaiškinti, kaip garbę supranta jaunimas. Apklausoje dalyvavo Vilniaus universiteto studentai. Tai Filologijos, Istorijos, Medicinos, Fizikos, Matematikos ir informatikos fakultetų bei Tarptautinių santykių instituto bakalaurai ir

Istorijos fakulteto, 10 iš Tarptautinių santykių ir politikos instituto. Likę 52% yra tikslųjų mokslų atstovai: 27 Medicinos fakulteto studentai, 17 iš Fizikos fakulteto, 5 iš Ekonomikos fakulteto, 11 iš Matematikos ir informatikos fakulteto. Moterys sudaro 62% visų apklaustųjų (32 humanitarinių mokslų atstovės ir 40 – tikslųjų), likę 38% yra vyrai iš kurių 24 humanitarinių mokslų atstovai, o 20 – tikslųjų. Iš viso buvo nagrinėta 116 anketų.

1. Sąjunga; 50

Europos Sąjunga (27); ES (7); valstybių sąjunga (2); visų Europos šalių sąjunga, kur nėra sienų ir yra daugybė galimybių keliauti (2); Europos Unija; Bendrija; mažesnių ir didesnių šalių susibūrimas; šalių sąjunga; istoriškai susiklosčiusi žmonių bendrija; nepriklausomas šalis vienijanti sąjunga; šalių grupė; SSSR; sąjungų kova; tautų sąjunga; žmonių sąjunga; netikras, mistifikuotas ir kartu akiplėšiškai įnirtingai ir neapgalvotai garbinamas konstruktas

2. Žemynas; 49

žemynas (34); Europos žemynas (9); modernus, nuolat besivystantis žemynas; gausiai apgyvendintas žemynas; Senasis Žemynas; vieningas žemynas; pavyzdys kitiems pasaulio žemynams; demokratiją puoselėjantis žemynas

3. Kultūra; 42

kultūra (14); daugiakultūriškumas (3); įvairios kultūros; pasaulio kultūros centras; Graikų mitologija ir kultūra; kultūra, susikūrusi maišantis Antikos ir krikščionybės kultūroms ir tradicijoms; senoji kultūra; gražiausios, turtingiausios kultūros gimimo vieta; savitų ir unikalių tautinių

magistrai. Iš viso tyrimui buvo pasirinktos 136 anketos: 64 anketos tikslųjų mokslų (vyrų – 31, moterų – 33) ir 72 humanitarinių mokslų (vyrų – 29, moterų – 43) atstovų. Apklausos dalyvių buvo prašoma atsakyti į klausimą Kas jums yra tikroji garbė?

1. Geri darbai; 21

daryti gerus darbus ir už tai nieko neprašyti (4)/ nematerialus atlygis už gerą darbą/ gerų darbų darymas (3)/ darbas, naudingas kitiems/ tyliai atliekami geri darbai (3)/ didelių darbų padarymas (3)/ kilnus darbas/ didelių darbų, tokių kaip bažnyčios statymas, norint vėl drauge suburti, vertybes praradusio kaimo ar miestelio gyventojų bendruomenę/ tam tikras nuopelnas, išreiškiamas pripažinimu už padarytą „gerą darbą“/ veikla visuomenės labui/ padaryti visuomenei ir žmonėms daug naudingo (2)

2. Pagalba; 19

išgelbėti kitą/ ištiesti pagalbos ranką/ pagalba kitiems (3)/ rūpintis kitais (2)/ padėti nelaimėje (3) padėti kitam (kitiems) (10)

3. Sąžiningumas; 19

sąžiningumas (16)/ elgtis pagal sąžinę (2)/ elgimasis sąžiningai visose gyvenimo situacijose

4. Teisingumas; 17

elgtis teisingai (13)/ tikroji garbė yra būti teisingam/ teisingumas (3)

5. Pripažinimas; 16

tvirtas statusas visuomenėje/ nuopelnai už veiklą visuomenės labui (2)/ nusipelnymas visuomenei/ žmogui suteiktas visuomenės įvertinimas (2)/ užsitarnavimas kitų žmonių geros nuomonės/ visuomenės pripažinimas (4)/

kultūrų mišinys, kuris formavo didžios pasaulio dalies kultūrinį ir politinį veidą; senovės kultūra; kultūrinis ir archeologinis paveldas; žemynas su dideliu kultūriniu paveldu; senoji Europos kultūra; kultūrų, kalbų, tautybių mišinys; kultūrinis supanašėjimas; kultūra ir senovė; Europos kultūrinis paveldas; šalių kultūros ir tradicijos; kultūros lopšys; Antikos kultūra; kultūrinis regionas; Vakarų kultūra; giminingos kultūros; aukštoji kultūra; savita kultūra; valstybių kultūra ir istorija; žemyne esančių šalių kultūrų bendrieji vardikliai

4. Valstybės, šalys; 25

Lietuva ir didinga jos istorija (6); daug šalių (3); Lietuva (3); šalių vieningumas (2); kiekvienos šalies tapatybės išsaugojimas; demokratinės valstybės; Vakarų valstybės; kaimyninės šalys; valstybių bendradarbiavimas; valstybės ir jų sostinės; valstybių identiteto praradimas; valstybės; viena kontinentinė valstybė; visos šalys yra unikalios ir turi savo identitetą; valstybės, kurios save priskiria Europai, tiki Europos idėja, ir priklauso jai geografiškai; valstybės Europos žemyne; Europos žemyno šalys; karalystės; šalis, kuri panaši į batą (Italija); šalis, gaminanti puikias mašinas (Vokietija); šalis, kupina aristokratiškumo (Anglija)

5. Tradicijos ir vertybės; 20

vertybės (3); tradicijos (3); senosios tradicijos (2); bendros vertybės; tautos, vienijamos vakarietišku tradicijų bei vertybių; papročiai; įvairios tautos ir tradicijos; labai senos tradicijos ir jų tęstinumas; senos tradicijos; vakarietišku tradicijų ištakos; vertybių sąjunga; tikrųjų vertybių puoselėjimas; daugybė šalių su savo

kitų žmonių pripažinimas ar pagyrimas/ statusas, kurį turi užsitarnauti visuomenėje/ siekimas būti gerbtinu kitų asmenų/ užsitarnauta pagarba/ pripažinimo iš kitų jausmas

6. Pasiukojimas; 15

pasiukojimas dėl kito (kitų) (6) aukotis vardan kilnesnio tikslo (5)/ pasiukojimas/ pasiukojimas kitiems/ pasiukojimas valstybei/ atsidavimas reikalui

7. Nesavanaudiškumas; 11

nesavanaudiškumas (6)/ nesavanaudiškos veiklos darymas/ nesavanaudiškos pastangos/ siekti naudos ne tik sau, bet ir visuomenei/ galvoti ne tik apie save/ naudos nesiekimas

8. Pagarba; 11

gerbti kitus (6)/ aplinkinių vertybių gerbimas/ gerbti aplinkinius/ gerbti kitų nuomonę/ elgtis pagarbiai, pagarba kitam asmeniui/ pagarba

9. Siekiai; 11

tikslo siekimas (2)/ aukšti siekiai (2)/ užtarnautas pasiekimas (3)/ idealo siekimas/ daug gyvenime pasiekti/ kai nesukčiaujant siekiama tikslų/ pasiekimai

10. Žodžio laikymasis; 11

laikymasis duoto žodžio (10)/ laikytis duoto žodžio

11. Principingumas; 10

principingumas (2)/ elgimasis pagal savo principus/ gyvenimas laikantis principų/ savo principų laikymasis/ tikėti savo principais/ principų išlaikymas/ principų laikymasis (2)/ tvirtas savo nuomonės išsakymas ir laikymasis

12. Orumas; 9

orumas (8)/ būti orių žmogumi

13. Moralė; 8

moralumas (4)/ laikytis moralinių principų (2)/

<p><i>istorija ir išlaikytomis tradicijomis; tradicijas gerbianti visuomenė</i></p> <p>6. Istorija; 19</p> <p><i>istorija (10); turtinga istorija (3); Europos istorija; senovės istorija; sąjunga, kurią vienija bendra bei įvairi istorija; senovė; panaši istorinė praeitis; XVIII a.</i></p> <p>7. Politinės santvarkos ir ideologija; 18</p> <p><i>demokratija (9); fašizmas; komunizmas; nacionalumas; liberalumas; utopija; konservatizmas; pilietiškumas; monarchijos; biurokratija ir popierizmas</i></p> <p>8. Ekonomika; 17</p> <p><i>euras (4); ekonomika (2); bendra valiuta (2); euro zona (2); infliacija; ekonomikos augimas; aukšto BVP kontinentas; viena valiuta; aukšta ekonomika; bendra ekonomika; koordinuota rinkos ekonomika</i></p> <p>9. Tolerancija; 17</p> <p><i>tolerancija (9); lygybė (8)</i></p> <p>10. Laisvas judėjimas; 14</p> <p><i>galimybė laisvai keliauti po šalis (3); Šengeno erdvė (2); laisvas judėjimas (2); atviros sienos (2); kelionės (2); sienų nebuvimas; nevaržomas judėjimas; atvirumas</i></p> <p>11. Geografinė padėtis; 13</p> <p><i>geografija (7); žemynas nuo Pirėnų pusiasalio iki Uralo kalnų (2); atskyrimas nuo Amerikos, Australijos, Antarktikos ir Afrikos žemynų; šalia Azijos; žemynas, kurį skalauja Atlanto vandenynas; Viduržemio jūra</i></p> <p>12. Laisvė; 11</p> <p><i>laisvė (8); nepriklausoma valstybė; nepriklausomybė; žodžio, spaudos, judėjimo laisvė</i></p> <p>13. Bendradarbiavimas; 10</p>	<p><i>laikytis moralės normų/ moralės normų laikymasis</i></p> <p>14. Vertė; 8</p> <p><i>savo vertės žinojimas (7)/ aukšta savivertė</i></p> <p>15. Atsakingumas, atsakomybė; 7</p> <p><i>elgtis atsakingai (2)/ atsakomybė (4)/ sugebėjimas prisiimti atsakomybę</i></p> <p>16. Kilnumas; 7</p> <p><i>kilnumas (5)/ padaryti kažką kilnaus/ kilniai siekti savo tikslų</i></p> <p>17. Teisybės sakymas; 5</p> <p><i>teisybės sakymas (5)</i></p> <p>18. Savo klaidų pripažinimas; 4</p> <p><i>pripažinti savo klaidas (4)</i></p> <p>19. Dora; 3</p> <p><i>padorumas/ elgtis dorai/ būti doram/ elgtis padoriai</i></p> <p>20. Idealizmas; 3</p> <p><i>idealų laikymasis/ idealizmas/ idealistinė samprata</i></p> <p>21. Vertybinės nuostatos; 3</p> <p><i>vadovautis savo vertybėmis (3)</i></p> <p>22. Didvyriškumas; 2</p> <p><i>didvyriškumas (2)</i></p> <p>23. Empatija; 2</p> <p><i>tai jausmas, kuriuo daliniesi su kitu to nesakant/ tai vidinis jausmas, kaip aš jaučiuosi kitų akyse</i></p> <p>24. Drąsa; 2</p> <p><i>drąsa sudėtingose situacijose (2)</i></p> <p>25. Kova; 2</p> <p><i>kovoti už tiesą/ kovoti už silpnesnius</i></p> <p>26. Žmogiškumas; 2</p> <p><i>nepaminti žmogiškumol žmogiškumas</i></p> <p>27. Etiškumas; 1</p> <p><i>etiškumas</i></p> <p>28. Pasitikėjimas savimi; 1</p>
---	---

<p><i>bendradarbiavimas (4); bendrystė (3); bendradarbiavimas ir geri tarpusavio santykiai (2); partnerystė</i></p> <p>14. Architektūra; 10</p> <p><i>architektūros įvairovė; graži architektūra; Eifelio bokštas; architektūra; istoriniai pastatai ir vietos; nuostabiai gražūs senamiesčiai, išskirtinė Europos architektūra; senoji architektūra; architektūrinis paveldas; Koliziejus; įspūdingi miestai</i></p> <p>15. Tautos; 10</p> <p><i>skirtingų tautų, kalbų ir tradicijų katilas (2); tautų puodas, katilas; kiekvienos tautos indėlis; tautiniai išskirtinimai; begalė skirtingų tautų; daugiatautiškumas; visos civilizuotos Europos tautos, kurias nenori karo ir siekia taikos; tautos, kurias siekia viena kitai padėti įvairių karų ar ekonominių, politinių katastrofų metu; daugiatautis kraštas, kur kiekviena tauta turi savo valstybę su savom tradicijom ir unikaliu mentalitetu</i></p> <p>16. Antika; 8</p> <p><i>senoji Graikija ir Romos imperija (2); Atėnų mokslas, Romos teisė ir Jeruzalės tikėjimas; Antikos filosofai ir mąstytojai; Romos teisė; Senoji Romos imperija; Antikos laikų civilizacijos; krikščioniškas kontinentas su graikų demokratijos ir romėnų teisės pagrindu</i></p> <p>17. Teritorija; 8</p> <p><i>geografinė teritorija (3); geografiškai apibrėžiamas darinys; Europos žemė; Europos žemėlapis; aiškiai apribota teritorija; tiek geografiškai, tiek kultūriškai aiškiai atskirta erdvė, besidalijanti tam tikromis vertybėmis</i></p> <p>18. Vienybė; 8</p> <p><i>vienybė (6); tai, kas jungia europiečius į vieną</i></p>	<p><i>pasitikėjimas savo jėgomis</i></p> <p>29. Patriotizmas; 1</p> <p><i>gyventi Lietuvoje</i></p> <p>Apklauso dalyviai ne tik samprotavo, kas jiems yra tikroji garbė, bet ir pateikė, jų manymu, tinkamiausių sinonimų. Anketose rašoma, kad tekste šį žodį pakeistų sinonimais pasididžiavimas, populiarumas, dora, kilnumas, moralumas, orumas, šlovė, pripažinimas, nuopelnas, įvertinimas, privilegija.</p> <p>Požiūris į garbę kaip moralinę vertybę atsispindi respondentų pamąstymuose, koks yra garbingas žmogus: kuris padeda gatvėje praeiviui; perveda senuką per gatvę; elgiasi nesavanaudiškai; daug pasiekęs; žmogus, į kurį galėčiau lygiuotis; morališkai stiprus; drąsus; kuklus; iš kurio galima išmokti deramo elgesio; kuris gali būti laikomas pavyzdžiu kitiems; rodantis pavyzdį kitiems; yra pavyzdys kitiems; autoritetas kitiems; įstatymų besilaikantis; savo valstybės patriotas; dorus vaikus auginantis; garbingas yra vyresnio amžiaus žmogus, nes turi daug patirties, išminties.</p> <p>Priešingybės garbei įvardijamos žodžiais išdidumas, puikybė, negarbingas jaunimui atrodo tas, kuris garbėtroška; tuščiagarbis; arogantiškas; manosi esąs viršesnis negu kiti.</p>
---	--

visumą; vieninga bendruomenė

19. Civilizacija; 7

Vakarų civilizacijos lopšys (2); Europos civilizacija, kurią išaugino krikščioniška tradicija; civilizacijos ištakos; civilizacijos gimimas; Vakarų civilizacijos paminklai; civilizacijos židinys

20. Taika; 7

taika (4); taika ir darna žemyne; be sienų ir apribojimų, be konfliktų, be kovų; taiki, vieninga, saugi erdvė

21. Galimybės; 6

galimybės (4); darbo galimybės įvairiose Europos šalyse; langas į didesnę, šviesesnę erdvę

22. Konfliktai ir grėsmės; 6

karai, diktatoriai, sukilimai, revoliucijos (2); karas Ukrainoje; du pasauliniai karai; karai, kurie žemyną niokoja jau tūkstančius metų; naujos grėsmės ir iššūkiai iš islamiškojo pasaulio ir Rusijos

23. Istorinės asmenybės, jų darbai; 6

Gutenbergo spausdinimo presas (2); Mocarto simfonijos; Mocartas; Haidnas; Bethovenas

24. Išsilavinimas; 6

išsilavinę, garbingi žmonės (2); Bolonijos Universitetas; talentingi, išsilavinę žmonės; aukštas išsilavinimo lygis; išsilavinimas

25. Draugiškumas; 5

draugiškumas (2); draugystė; vieta draugiškai gyventi, gerbti, saugoti ir skleisti savo kultūrą; draugiškas tautų ryšių palaikymas, vienas kito rėmimas

26. Gerovė; 5

gerovė (4); žmogaus ir valstybės padėties gerinimas

27. Išsivystymas; 5

pažanga (2); išsivystymas; tobulėjimas; progresas

28. Mokslas; 5

mokslas (2); mokslo ir technologijų centras; mokslo ir meno progresas; mokslo pasiekimai

29. Namai; 5

namai (4); saugumas

30. Religija; 5

Europa primena kažkokią dievybę; Šventasis Raštas; religija ir religinės vertybės; vieta, kur apibrėžiamos ir nustatomos etinės normos; krikščionybė

31. Žmonės; 5

daug susivienijusių gyventojų ir jokių emigrantų iš kitų žemynų; europiečiai; autochtoninių europiečių kontinentas; žmonės, kurie gyvena Europoje; jungtis tarp Europoje gyvenančių žmonių

32. Mitologija; 4

Europa ir mitas apie ją (2); Antikos mitai; Senovės Graikų mitologija

33. Prieštarinai vertinamos asmenybės; 4

V. Putinas (3); Adolfas Hitleris

Iš pateiktų duomenų matyti, kad Europos Sąjunga yra didžiausias deskriptorius. Atsižvelgiant į tai, kas buvo pasakyta kultūrinės apžvalgos skyriuje, galima matyti, kad Europoje dabar gajos idėjos – tolerancija, daugiakultūriškumas, lygybė – Lietuvai visada buvo svarbios, nepaisant požiūrio, kad Lietuva ir Europa yra tam tikros skirtybės. Tai nekeičia minties, kad kultūros ir idėjiniai panašumai yra svarbiausia, kai dėl jų ilgai kovota.

Jau buvo minėta, kad lietuvių kalbos

sisteminiuose žodynuose *Europa* nebuvo aprašyta, nepateikti jos sinonimai, antonimai. Tačiau iš apklausų matyti, kad apklaustieji gana aiškiai tokius dalykus skiria. Turbūt geriausiai *Europos* sinonimus apibūdina sakinys: *Europos sinonimas yra draugija*. Akivaizdu, kad kaip *Europos* sinonimai gali būti *Europos Sąjunga*, *Europos žemynas*, *demokratinės vertybės*, *daugiakultūriškumas* ir t. t. Bet greičiausiai tinkamiausias sinonimas būtų *Vakarai*.

Kalbant apie antonimus irgi reiktų pradėti nuo sakinio, paimto iš vienos iš apklausų atsakymų. Šis sakinytis puikiai atspindi dabartinį žmonių požiūrį: *Europa tai savotiška antitezė ne tik viskam, kas driekiasi į rytus, bet ir Amerikai*. Iš pateikto sakinio ir sinonimų galima daryti prielaidą, kad *Europos* antonimai yra: *bet kuris kitas žemynas*, *nedemokratinės valstybės*, *europietišku vertybių nepripažįstančios valstybės* ir pan. Šioje vietoje įdomus Amerikos kaip priešpriešos Europai nurodymas, tai gana naujas požiūris. Lietuvių kalboje esama eufemizmo, kur Amerika turi kažko aukštesnio, kažkokios siekiamybės, o gal ir mistinę sėmą. Tai eufemizmai, kuriais kitaip nusakomas gimimas (*iš Amerikos parvažiuoti*, *amerikonas atplaukė*) ir mirtis (*į Ameriką / juodąją Ameriką važiuoti*). Greičiausiai šie eufemizmai atsirado 19 a. ir sietini su pirmąja emigracijos banga į Ameriką. Todėl galima suprasti, kodėl Amerika ir šiais laikais suvokiama, kaip šiokia tokia priešybė Europai. 19 a. Amerika dėl socialinių aspektų buvo tapusi geresnio, laimingesnio gyvenimo simboliu, o dabar šią vietą užėmė Europos Sąjunga ir joje esančios ekonomiškai stipresnės valstybės.

2.6. Sintetinė duomenų analizė

Dabar laikas visų ankstesnių dalių duomenis palyginti, rasti bendrumus ir skirtumus, pamąstyti, kodėl taip yra ir kas iš to išeina. Ši dalis taip pat, kaip matysite iš pavyzdžių, gali būti pateikta jūsų nuožiūra, bet paprasčiausia ir aiškiausia susidaryti duomenų lentelę ir tuos duomenis palyginti. Taip padaryta GARBĖS koncepte. Atkreipiame dėmesį, kad rengiant konceptus EUROJOS, buvo laikomasi trijų dalių (sisteminės – žodynų medžiaga; tekstinės – įvairių diskursų medžiaga ir apklausų) analizės, tačiau galima lentelėje pateikti visų 5 dalių duomenis. Europos koncepta nueita kitu keliu ir padarytas bendras aprašas, bet šis būdas tinka tik tuo atveju, jeigu analizuojamos tik kelio dalys (EUROPOS atveju tik apklausos ir diskursai). Esant daugiau dalių paprasčiau ir aiškiau pasidaryti lentelę.

<i>EUROPOS sintetinė analizė</i>	<i>GARBĖS sintetinė analizė</i>		
<p>Atsižvelgiant į apklausų ir tekstų duomenis, darytina išvada, kad Europa šiuolaikiniams lietuviams daugiausia asocijuojasi su politikos sfera: pirmiausia tai yra Europos Sąjunga, vienijanti įvairias laisvas valstybes ir žmones; kurioje vyrauja taika, saugumas, teisingumas; grindžiama demokratija, humanistinėmis idėjomis; kurią netgi galima suvokti kaip vieną didelę, vieningą valstybę; kartais tapatinama tik su Vakarų Europa.</p> <p>Antroje vietoje yra Europos kaip geografijos reiškinių suvokimas: tai yra žemynas; šalia Azijos; ir atskirtas nuo kitų žemynų: Amerikos, Australijos, Antarktidos, Afrikos; besiplečiantis nuo Pirėnų pusiasalio iki Uralo kalnų.</p> <p>Europa lietuviams asocijuojasi su kultūros sfera, jiems tai: turtinga, sena kultūra arba įvairių kultūrų,</p>	<p>Siekiant apibendrinti visų dalių analizę, buvo sudaryta svarbiausių ir ryškiausių aspektų lentelė. Mažesniu šriftu lentelėje teikiami apklausų deskriptoriai, kurie sudaro mažiau kaip 4 procentus, tačiau bendram vaizdui jie yra labai svarbūs:</p>		
	Sisteminės analizės aspektai	Tekstinės analizės aspektai	Apklausos aspektai
	Geri darbai	Geri darbai	Geri darbai
	Visuomenės pripažinimas už nuopelnus, talentą, darbą	Visuomenės pripažinimas, pasitikėjimas	Visuomenės pripažinimas
	Nesavanaudiškumas	Nesavanaudiškumas	Nesavanaudiškumas
	Doras elgesys	Dora	Dora
	Pavyzdys kitiems	Pavyzdys kitiems	
	Geras vardas	Geras vardas	
	Pagyrimas	Sąžiningumas	Sąžiningumas
	Išaukštinimas	Pagarba kitiems	Pagarba kitiems

<p>tautų, kalbų, papročių simbiozė; turinti didelį paveldą; gausias ir senas tradicijas, įvairią architektūrą; prisimenama ir princesė Europa, mitologijos veikėja.</p> <p>Taip pat Europa suvokiama kaip buitinė gerovė: tai civilizacijos lopšys; turintis bendrą valiutą ir ekonomiką; atveriantis dideles galimybes.</p> <p>Lietuviams aktuali socialinė sfera. Europa jiems yra vieninga bendruomenė; grindžiama tolerancija ir lygybe; bendradarbiavimu.</p> <p>Didelei daliai lietuvių Europa pirmiausia siejama su jos istorija, kuri paprastai apibūdinama kaip turtinga.</p> <p>Be apklausų ir tekstų duomenų bendrumų, esama ir skirtumų. Įdomu pastebėti, kad skirtumai atsiranda, kai prasideda anksčiau minėtų sutapimų vertinimas. Vieni iš ryškesnių skirtumų yra: Vakarų Europos nenoras pripažinti posovietinio bloko valstybių kaip sau lygiaverčių, taip pat Vakarų Europos nenoras laikytis tradicinių vertybių ir savo „vienintelių teisingų“ vertybių primetimas kitiems. Pagrindinis skirtumas tarp apklausų ir tekstų – apklausų dalyviams labai svarbu identiteto, kultūros išsaugojimas, o tekstuose tokios mintys iškeliamos tik antieuropietiška kontekste.</p>		Pasiaukojimas tėvynei, idėjai	Pasiaukojimas
		Duoto žodžio laikymasis	Žodžio laikymasis
		Moralumas	Aukšta moralė
		Savivertės jausmas	Savivertės jausmas
		Teisingumas	Teisingumas
		Patriotizmas	Patriotizmas
		Rūpestis kitais	Pagalba kitiems
		Didvyriškumas	Didvyriškumas
		Pavedimas atlikti kokį darbą	Teisybės sakymas
		Atstovavimas šaliai, miestui, grupei	Savo klaidų pripažinimas
		Pareigos tėvynei atlikimas	Principingumas
		Darbas, atsidavimas darbui, idėjai	Atsakingumas
		Išaukštinimas	Tikslo siekimas
		Nuolankumas	Orumas
		Dėkingumas	Kilnumas
			Vertybinės nuostatos
			Empatija
		Drąsa	
		Kova už tiesą, silpnesnius	
		Žmogiškumo saugojimas	
		Pasitikėjimas savimi	
		Idealizmas	
	Iš lentelės matyti, kad esama aspektų, kurie eina per visas		

Apklausose pastebimas gyvensnis reagavimas į pastaruosius Europoje vykstančius įvykius, kurie žiniasklaidoje nušviečiami, apmąstomi keliomis dienomis vėliau nei žmonės susipažįsta su informacija. Apklausose buvo rasta ir antiimigracinių (ypač iš Afrikos ir islamo kraštų) ir antiislamiškų idėjų. Taip pat gana ryškus karo Ukrainoje šešėlis, kurį žiniasklaida stengiasi sumažinti iki konflikto lygio.

Lyginant apklausas ir tekstų duomenis išryškėjo gana įdomi priešpriešų grupė: Lietuva nelygu Vakarų Europa ir Lietuva nelygu Rytų Europa (*Mes esame Europos viduryje ir visada būsime kitokie, nei yra Vakarai* (Gabrielė Valaitytė, „R. Ozolas: nesame protingiausi, geriausi, gražiausi“, www.delfi.lt)). Tokių minčių galima rasti ir tekstuose, ir studentų atsakymuose. Greičiausiai šioms priešpriešoms kelią grindžia gana gyva istorinė ir kultūrinė atmintis, jau buvo minėta, kad Lietuva istoriškai ir kultūriškai požiūriu į pasaulį perėmė iš skirtingų kultūrų. Iš esmės Lietuvoje susiduria ir vakarų, ir rytų, ir šiaurės kultūros, dėl to gana akivaizdus ir suvokimas, kad nesame nei rytų, nei vakarų Europa.

tris dalis – nuo senųjų raštų ir šnekamosios kalbos faktų, užfiksuotų LKŽ, iki šiandieninio jaunimo, užaugusio demokratinėje Lietuvoje, apklausų. Tikėtina, kad tie keli aspektai ir sudaro svarbiausią profilį – „garbės“ sampratos branduolį. Taigi galima teigti, kad lietuviams garbė **yra visuomenės pasitikėjimas, pripažintas nuopelnas už gerus ir nesavanaudiškus darbus visuomenei, už dorą elgesį ir dorą gyvenimą.** Įdomu tai, kad apklausose „dora“ paminėta tik 3 kartus iš 136 anketų, galbūt ši vertybė šiais laikais iš tiesų nebetenka tokios svarbos, kokia buvo iki šiol. Apie tai rašoma Seimo nario Patacko jau cituotame straipsnyje, kurio mintys tapo labai svarbios apibendrinus viso koncepto analizę: „Jei reikėtų sudaryti sąrašą vertybių, labiausiai devaluotų per nepriklausomybės dvidešimtmetį, pirmoje vietoje turbūt reikėtų įrašyti garbę. ... O garbę ištiko visiškai žlugimas. Įspūdis toks, kad šita sąvoka – išnykusi, šitas žodis – nebeatpažįstamas, nieko nesakantis, net gėdingas, tarsi mūsų žodyne jo išvis nebuvo. Kas, pavyzdžiui, ilgai nemąstydamas ir negudraudamas galėtų įvardyti kokį nors viešai žinomą garbingą poelgį? Apgintą garbę? Ne teismuose, žinoma...“ (Patackas 2012). Tačiau galima manyti, kad dora skirtingai buvo suvokiama XVII amžiuje, kitaip ji suvokiama dabar, studentų tiesiog išsakyta kitais žodžiais, bet iš tautos moralinių vertybių skalės ji niekur nepasitraukė. Tikrąją doros sampratą atskleistų tik tokia pat jos koncepto analizė, o šiuo atveju ją tikslinga įtraukti į „garbės“ sąvoką.

Garbės sampratai taip pat labai svarbūs keli aspektai, kurie tiesiogiai nepaminėti anketų atsakymuose, tai geras vardas ir pavyzdys kitiems. Atkreiptinas dėmesys, kad rašydami, koks yra garbingas žmogus, studentai teigia, kad garbingas yra tas, kuris daug pasiekęs; žmogus, į kurį galėčiau lygiuotis; iš kurio galima išmokyti deramo elgesio; kuris gali būti laikomas pavyzdžiu kitiems; rodantis pavyzdį kitiems; yra pavyzdys kitiems; autoritetas kitiems, vadinasi, „garbę“ galima papildyti dar kelias esminiais dalykais, kad garbingas yra tas, **kuris visuomenėje turi gerą vardą ir yra (gali**

būti) pavyzdys kitiems.

Turint galvoje tai, kas akcentuojama ir teoretikų, kad garbės supratimas atskirais laikotarpiais kinta, lietuviškai garbei labai svarbūs ir tie aspektai, kurie sutampa tekstinėje dalyje ir anketose – jie labiausiai atspindi šių dienų lietuvių mąstyseną ir vertybių sistemos sudedamąsias dalis. Iš sutampančių aspektų matyti, kad lietuviams į garbės sąvoką įeina ir **sąžiningumas, teisingumas, žodžio laikymasis, aukšta žmogaus moralė, pagarba kitiems ir rūpestis kitais, savivertės jausmas, pasiaukojimas tėvynei, idėjai, kitų žmonių gerovei, patriotizmas ir didvyriškumas**. Pastarieji du garbės požymiai (patriotizmas ir didvyriškumas) anketose taip pat užima labai mažą dalį. Taip atsitiko galbūt todėl, kad abu šie garbės aspektai formuojami literatūros, kuri vis atsigręžia į Antikos literatūrą ir jos stereotipus, ir patriotinio auklėjimo, tačiau šiuolaikinis jaunimas skaito vis mažiau, o patriotinio auklėjimo visai nebeliko mokykloje, šeimose taip pat mažai apie tai kalbama. Šių aspektų išnykimą arba atgimimą galėtų patvirtinti tik pakartotinis tyrimas po kelerių metų, kai užaugs nauja karta, o šiandien apibrėžiant garbės sąvoką jie išlieka tokie pat svarbūs kaip ir anksčiau.

Nepaprastai svarbios ir skirtybės, kurios išryškėja vienoje kurioje dalyje, pavyzdžiui, iš tekstinės analizės matyti, kad lietuviams labai svarbus yra **pasitikėjimas**, kai jam pavedama ką nors pranešti, atlikti kokį darbą, suteikiama teisė atstovauti šaliai, miestui, grupei, taip pat **atsidavimas darbui arba idėjai**, nes atsidavusiu ir sąžiningai savo darbą atliekančiu visuomenė labiau pasitiki, labiau gerbia. Išaukštinimas, nors matomas ir senuosiuose raštuose bei žodynuose, ir literatūroje, yra susijęs su religiniu diskursu, o pateiktasis literatūros pavyzdys, kuriame dar matomi nuolankumo, dėkingumo aspektai, (12), nėra tipinis ir kitiems diskursams nebūdingas.

Jaunimas žodžio „garbė“ sampratą praplečia bendraisiais humanistiniais aspektais, tokiais kaip **kova už tiesą, silpnesnius, žmogiškumo saugojimas**. Anketose ypač

akcentuojami moralės dalykai, tokie kaip teisybės sakymas, savo klaidų pripažinimas, principingumas, atsakingumas, kurie įvardyti ir bendresne sema – aukšta moralė. Taip pat tikslo siekimas, orumas, kilnumas, kurie jau išreikšti kitais aspektais.

Apibendrinant galima grįžti prie įvade išdėstytų teorinių prielaidų, kad apie garbę galima kalbėti iš dviejų pozicijų – objektyvumo ir subjektyvumo. Lietuviams garbė egzistuoja abiem lygmenimis: 1. lietuvis nori būti pripažintas ir pagerbtas, akcentuojamas savivertės jausmas, tikslo siekimas ir kiti veiksmai, už kuriuos jam būtų suteikta garbė; 2. kita vertus, lietuvis neįsivaizduoja savęs kitaip, kaip tam tikros bendruomenės nario, nes tik bendruomenė gali pripažinti individo vertę, vadinasi, asmens garbė susijusi su kolektyvine garbe ir būtinai turi viešumo išraišką.

2.7. Kognityvinė definicija

Sintetinė duomenų analizė – savotiškas apibendrinimas, vedantis prie definicijos sukūrimo. Ši definicija skiriasi nuo žinomų leksikografinių definicijų tipų, nes jos tikslas yra aprašymas, kaip dalyką suvokia kalbantys tam tikra kalba žmonės, t. y. nusistovėjusių visuomenėje ir galimų pažinti per kalbą ir jos vartojimą žinių apie pasaulį, reiškinių kategorizavimo, jų charakteristikos ir vertybių aprašymas. Iš analizės išryškėjusi kognityvinė definicija yra naratyvinė. Tokį naratyvumą kuria stereotipiniai motyvai kaip minimalūs diagnostikos kontekstai. Stereotipinė samprata gali būti verčiama „scenarijais“, atskleidžiančiais, ką daro X, ką jaučia, su kuo bendrauja ir t. t.

EUROPOS apklausų analizė	GARBĖS apklausų analizė
<p>Kadangi lietuvių kalboje sisteminių žinių apie Europą beveik nėra, iš studentų atsakymų ir tekstų lyginimo lietuvių Europos kognityvinė definicija galėtų būti tokia:</p> <p>Europa – tai esantis žemyne, besidriekiančiame nuo Pirėnų pusiasalio iki Uralo kalnų, civilizacijos lopšys su turtinga istorija, įvairių kultūrų, tautų, kalbų, papročių simbioze, gausiu paveldu, įvairia architektūra, vieninga bendruomene, grindžiama tolerancija ir lygybe, bendradarbiavimu, demokratija, humanistinėmis idėjomis, kurią netgi galima suvokti kaip vieną didelę valstybę, kurioje vyrauja taika, saugumas, teisingumas, ir vienijančią įvairias laisvas valstybes ir žmones, turinčią bendrą valiutą ir ekonomiką, atveriančią dideles galimybes.</p>	<p><i>Čia pateikta lietuviško „garbės“ koncepto analizė leidžia apibendrinti viso tyrimo rezultatus ir pateikti tokią kognityvinę definiciją:</i></p> <p>Garbė – tai savivertės bei atsakomybės jausmas, kai žmogus jaučiasi įvertintas už savo gyvenimą, nuveiktus darbus, ir geras vardas, pelnytas visuomenėje už gerus ir nesavanaudiškus darbus, už dorą elgesį ir dorą gyvenimą, aukštą moralę, už sąžiningumą, teisingumą, žodžio laikymąsi, pagarbą kitiems ir rūpestį kitais, už pasiaukojimą tėvynei, idėjai, kitų žmonių gerovei, patriotizmą ir didvyriškumą.</p>

Literatūra

1. Anusiewicz Janusz, 1990, Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku, *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
2. Anusiewicz Janusz, 1995, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
3. Anusiewicz Janusz, Dąbrowska Anna, Fleischer Marcin, 2000, Językowy obraz świata i kultura : projekt koncepcji badawczej, *Język a Kultura* 13, 11–44.
4. Bartmiński Jerzy, 1988, Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa, *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 169–183.
5. Bartmiński Jerzy, 1990, Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata, *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 109–127.
6. Bartmiński Jerzy, 2001, O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku, *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja, perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 28–29.
7. Bartmiński Jerzy, 2001, Stereotypy językowe, *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 371–397.
8. Bartmiński Jerzy, 2004, Etnolingwistyka – próba bilansu, *Etnolingwistyka* 16, 7–28.
9. Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
10. Bartmiński Jerzy, 2006, Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej, *Etnolingwistyka* 18, 77–90.
11. Bartmiński Jerzy, 2008, Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?, *Język a Kultura* 20, 15–33.
12. Bartmiński Jerzy, 2012, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London: Equinox Publishing.
13. Bartmiński Jerzy, 2014, *Polskie wartości w europejskiej aksjospherze*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
14. Bartmiński Jerzy, 2016, O aktualnych zadaniach etnolingwistyki, *Etnolingwistyka* 28, 7–29.
15. Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2013, Problem konceptu bazowego i jego profilowania - na przykładzie stereotypu EUROPY, *Etnolingwistyka* 25, 69–95.
16. Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1998, Profile a podmiotowa interpretacja świata, *Profilowanie w języku i w tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 211–224.

17. Bartmiński Jerzy, 1996, O "Słowniku stereotypów i symboli ludowych", *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1, cz. 1, Lublin; Wydawnictwo UMCS, 9-34.
18. Chruszczewski P. Piotr, 2011, *Językoznawstwo Antropologiczne: Zadania i Metody*, Wrocław: Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu.
19. Dundulienė Pranė, 2007, *Duona lietuvių buityje ir papročiuose*, Vilnius: Šviesa.
20. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 1999, red. Kazimierza Polańskiego, Wrocław: Ossolinem.
21. Frazer J. G., 1936, *The golden bough, II. Taboo and the perils of the soul*, London: Macmillan and Co.
22. Freud Sigmund, 2010, *Totemas ir tabu*, Vilnius: Vaga.
23. Gajda Stanisław, 2001, Styl naukowy, *Współczesny język polski*, red. J. Bartmińskiego, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 183-200.
24. Grzegorzczuk Renata, 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
25. Grzegorzczuk Renata, 2004, Idee kognitywizmu jako podstawa badań porównawczych w zakresie semantyki, *Etnolingwistyka* 16, 75-84.
26. Gudavičius Aloyzas, 2003, Žodžio reikšmės definicijos tautinis aspektas, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 61-69.
27. Gudavičius Aloyzas, 2009, *Etnolingvistika: (tauta kalboje)*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
28. Holder R. W., 2003, *How not to say what you mean, Dictionary of euphemisms*, Oxford: Oxford university press.
29. Hołowka Teresa, 1986, *Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
30. Jasiūnaitė Birutė, 1995, Endriejaviškių pejoratyvinė leksika (Neigiamieji žmogaus apibūdinimai), *Kalbotyra* 44 (1), 35-57.
31. Jasiūnaitė Birutė, 1998, Mūsų maloniniai kreipiniai, *Kalbotyra* 47 (1), 43-59.
32. Jasiūnaitė Birutė, 2001, „Gužutis vaiką parnešė!“ (Nepaprasta žmogaus kilmė frazeologijoje), *Baltistica* XXXVI (2), 277-297.
33. Jasiūnaitė Birutė, 2005, Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos, *Baltistica* VI, 101-117.
34. Jasiūnaitė Birutė, 2010, *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

35. Jasiūnaitė Birutė, 2011, Velnio pavadinimai pagal gyvenamąją vietą lietuvių tarmėse ir tautosakoje, *Baltistica* 46 (1), 87–106.
36. Jasiūnaitė Birutė, 2012, Spalva kaip velniavardžių motyvuojantis požymis, *Baltistica* 47 (1), 103–120.
37. Jasiūnaitė Birutė, Marius Smetona, 2013, Eufemistiniai gyvatės pavadinimai, *Baltistica* XLVIII (2), 313–329.
38. Karaliūnas Simas, 1997, *Kalba ir visuomenė*, Vilnius: LKI.
39. Klimka Libertas, 2011, Medžių mitologizavimas tradicinėje lietuvių kultūroje, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 13, 18–39.
40. Koženiauskienė Regina, 2001, *Retorika: iškalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
41. Koženiauskienė Regina, 2006, Daiktavardžių deminutyvų eufemija advokatų kalbose, *Specialybės kalba: tyrimas ir dėstymas. Mokslinės konferencijos darbai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 81–88.
42. Koženiauskienė Regina, 2009, *Juridinės retorikos pagrindai*, Vilnius: Registrų centras.
43. Kudirka Robertas, 2012, Senoji ir naujoji eufemija. Grafinė eufemija elektroniniame diskurse, 6(2012) in www.lietuviukalba.lt.
44. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. I. DOM, 2015, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
45. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
46. Maćkiewicz Jolanta, 1999, *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
47. Marcinkevičienė Rūta, 1998, Eufemijos grimasos, *Kalbos kultūra* 71, 75–78.
48. Milewski Tadeusz, 2004, *Językoznawstwo*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
49. Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława 2014, Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów“, *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 71–102.
50. Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2013, Projekt badawczy (ETNO)EUROJOS a program etnolingwistyki kognitywnej, *Etnolingwistyka* 25, 267–281.
51. Pelcowa Halina, 2006, Dialektologia a etnolingwistyka, *Etnolingwistyka* 18, 91–104.

52. Rutkovska Kristina, 2013, Jano Karlovičiaus ir Mečislovo Davainio-Silvestraičio bendradarbiavimas: metodologijos raida, etnolingvistikos apraiškos, *Archivum Lithuanicum* 15, 221-248.
53. Rutkovska Kristina, 2014, Z historii badań nad folklorem litewskim na przełomie wieku XIX i XX: działalność Jana Karłowicza i Mieczysława Dowojny-Sylwestrowicza, *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie // Kalbų ir literatūrų funkcionavimas Lietuvoje*, red. M. Davlevič, I. Fedorovič, A. Kalėda, Vilnius: VU leidykla, p. 283-304.
54. Rutkovska Kristina, 2016, *Namų* konceptas lietuvių kalboje ir kultūroje, *Lietuvių kalba*, 10, 1-31.
55. Rutkovska Kristina, 2016, Patarlių semantinės analizės principai, *Tarptautinės mokslinės 23 – ioji Jono Jablonskio konferencija “Reikšmė kalboje ir kultūroje”, 2016 m. rugsėjo 23–24 d.: pranešimų tezės*, Vilnius, 14.
56. Sapir Eduard, 1978, Status lingwistyki jako nauki, *Kultura, język, osobowość*, Warszawa: PIW.
57. Smetona Marius, 2015, *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*, Vilnius: VU leidykla.
58. Smetona Marius, 2016, Europos samprata lietuvių sąmonėje, *Parlamento studijos. Mokslo darbai*, Nr. 20, 133-157.
59. Smetonienė Irena, Danutė Daučiūnaitė, 2014, Politinė eufemizacija publicistinių straipsnių antraštėse, *Kalbotyra*, Nr. 66, 120-142.
60. Smetonienė Irena, 2015, Lietuviška garbės samprata, *Parlamento studijos. Mokslo darbai*, Nr. 18, 63-83.
61. Smetonienė Irena, 2015, Garbės koncepto analizė, *Filologija.*, Nr. 20, 62-74.
62. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński. Lublin, 1996-2012, t. 1-2.
63. Tyrpa Anna, 2006, Etnolingwistyka ludowa, narodowa, porównawcza – koncepcje neofilologów i polonistów, *Etnolingwistyka* 18, 105-116.
64. Tokarski Ryszard, 2001, Słownictwo jako interpretacja świata, *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 343-370.
65. Vyšniauskaitė Angelė, 1999, *Lietuvio namai*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
66. Wojtak Maria, 2001, Styl urzędowy, *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 183-200.
67. Żuk Grzegorz, 2010, Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków, *Przeobrażenie w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, Chełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie.
68. *Славянские древности*, red. Толстой Н. И., 1995-2012, t. 1-5, Москва: Международные отношения.

69. Толстая С. М., 2006, Постулаты московской этнолингвистики, *Etnolingwistyka* 18, 7-28.
70. Толстая С. М., 2006, Семантическая реконструкция и проблема синонимии в праславянской лексике, *Славянское языкознание. XIII Международный съезд славистов. Доклады российской делегации*, Москва: Издательство "Индрик", 549-563.
71. Толстой Н. И., 1995, *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва: Издательство "Индрик".

ISBN 978-609-459-805-0

Kristina Rutkovska

Marius Smetona

Kultūra kalboje

4,07 aut. l. Išleido Vilniaus universitetas,

Vilniaus universiteto leidykla

Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius

